

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.

**СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (11)

Чернігів 2023

УДК (051) [378+33+159.9]

НЗ4

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 12 від 27 жовтня 2023 р.).

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки : науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПтС, 2023. № 2 (11). 280 с.

У цьому випуску журналу вміщено статті, що присвячені методології підготовки персоналу Державної Кримінально-виконавчої служби України, формуванню певних компетентностей та особистісних професійно важливих якостей майбутніх офіцерів, персоналу цивільного захисту, а також проблемам становлення економіки знань в умовах повоєнної відбудови тощо. У статтях цього випуску розглянуті проблеми психологічного аналізу соціальної активності, емоційної стійкості та благополуччя особистості. Окремі статті присвячені розвитку національної економіки країни.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК (051)[378+33+159.9]

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, професор.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Гончаренко О. Г., доктор економічних наук, професор;

Данильченко Т. В., доктор психологічних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Гаркуша С. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Ключко А. О., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

Пліско В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Борисенко І. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Разумейко Н. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Сіренко К. Ю., кандидат економічних наук, доцент (Україна);

Хазратова Н. В., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

Чебоненко С. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Вайнос Смальскис, доктор наук, професор, Інститут державного управління (Литовська Республіка);

Чу В. Нгуєн, доктор наук, Університет Хьюстон Даунтаун, Коледж Бізнесу (Сполучені Штати Америки);

Маурісіо Гаріта Гутьєррес, доктор наук, Університет Франціско Маррокін (Гватемала);

Чуреа Марія, доктор наук, Університет Петрошани (Румунія);

Четин Бекташ, доктор наук, професор, Університет Газіосманпаша (Туреччина);

Олександра Кузьор, хабілітований доктор гуманітарних наук, факультет організації та управління, Сілезький технічний університет (Забже, Польща);

Майкл Е. Нільсен, доктор наук, професор, завідувач кафедри психології, Університет штату Джорджія (Сполучені Штати Америки).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Шмельова Р. І., молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва.

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY**

SCIENTIFIC HERALD OF SIVERSHCHYNA.

**SERIES: EDUCATION. SOCIAL
AND BEHAVIOURAL SCIENCES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (11)

Chernihiv 2023

UDC (051)[378+33+159.9]
DOI 10.32755/sjeducation.2023.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 12 on October 27, 2023).

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences : a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv : Academy of the SPS, 2023. № 2 (11). 280 p.

This issue of the journal contains articles dedicated to the methodology of the personnel training of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, the formation of certain competencies and personal professionally important qualities of future officers, civil defense personnel, as well as to the problems of the formation of the knowledge economy in the conditions of post-war reconstruction, etc. The articles in this issue also consider the problems of psychological analysis of social activity, emotional stability and the individual's well-being. Certain articles are devoted to the development of the country's national economy.

The issue will be useful for scientists, lecturers, PhD students, undergraduates and students of higher education institutions.

UDC (051)[378+33+159.9]

EDITOR-IN-CHIEF: Anishchenko V. O., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Academy of the State Penitentiary Service, Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Honcharenko O. G., Doctor of Sciences (Economics), Professor; Academy of the State Penitentiary Service, Ukraine;

Danylchenko T. V., Doctor of Sciences (Psychology), Professor; Academy of the State Penitentiary Service, Ukraine.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Harkusha S. V., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor (Ukraine);

Klochko A. O., Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor (Ukraine);

Plisko V. I., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor (Ukraine);

Khazratova N. V., Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor (Ukraine);

Borysenko I. V., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Razumeiko N. S., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Sirenko K. Yu., Ph.D. in Economics, Associate Professor (Ukraine);

Chebonenko S. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Smalskys V., Doctor of Sciences, Associate Professor; Mykolas Romeris University-Institute of Public Administration (Lithuania);

Nguyen Chu V., Ph.D. in Davies College of Business; University of Houston-Downtown (USA);

Mauricio Garita Gutierrez, Doctor of Sciences, Universidad Francisco Marroquin (Guatemala);

Ciurea Maria, Doctor of Sciences, University of Petrosani (Romania);

Cetin Bektas, Doctor of Sciences, Professor; Tokat Gaziosmanpasa (Turkey);

Aleksandra Kuzior, Ph. D., Doctor of Sciences of Humanities, Associate Professor, Faculty of Organization and Management, Silesion University of Technology (Zabrze, Poland);

Michael E. Nielsen, Ph. D., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Chair of Psychology Department, Georgia Southern University (USA).

RESPONSIBLE SECRETARY: Shmelova R. I., junior researcher of the Department of Scientific Activity and International Cooperation; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine).

Founded in 2018. Certificate of state registration: Series KV № 23591-13431R

© Academy of the State Penitentiary Service, 2023

ЗМІСТ

Аніщенко В. О., Сорокопуд В. Б., Ткаченко І. В., Донець І. О. Методика прикладної фізичної підготовки персоналу ДКВС України: психолого-бойовий аспект.....	9
Бондарчук В. В. До проблеми формування соціально і професійно важливих якостей фахівців цивільного захисту	26
Виноград О. В., Бартенєва Л. С. Система професійної підготовки кінологічних команд зі спеціальними собаками в ДКВС України	37
Волеваха І. Б., Стенура Д. А. Психологічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя студентсько-курсантської молоді в умовах невизначеності	52
Гончаренко О. Г. Методи оцінки персоналу і їх вплив на ефективність діяльності організаційних систем	63
Данильченко Т. В. Переживання особистісного благополуччя в умовах воєнного стану	76
Жулковський В. В. Професійно-психологічні вимоги до осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України.....	92
Калгіна І. Д. Окремі аспекти вивчення і розвитку емоційної стійкості в професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.....	102
Литвин А. В., Руденко Л. А. Деякі аспекти підготовки майбутніх практичних психологів до діяльності в надзвичайних ситуаціях.....	111
Лілік О. О., Шумейко З. Є. Формування креативності здобувачів вищої освіти (на матеріалі навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням»)	125
Матвійчук В. П., Доменюк А. М., Дворнічена І. М. Критерії відбору службових собак для дресирування за напрямом розшукової служби.....	136
Мицька О. І., Бабич А. В. Психолого-педагогічний аспект безпечної діяльності персоналу ДКВС України.....	149
Назарко С. О. Становлення економіки знань в умовах повоєнної відбудови.....	159

Саган В. В., Аніщенко В. О. Кейс-метод як засіб формування компетентностей у майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України.....	173
Сіренко К. Ю. Еволюція теорій інноваційного розвитку національної економіки.....	193
Снівак В. В. Неостойцизм як напрямок європейської філософської культури ранньомодерного періоду	205
Третяк О. С., Чебоненко С. О. Модель формування готовності викладача до проведення практичних занять з майбутніми фахівцями в галузі права.....	214
Швардак М. В. Імерсивні технології в початковій освіті.....	227
Шендерук О. Б. Методична розробка з англійської мови на тему «Дозвілля (кіно та театр)» для курсантів першого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби	240
Шимко В. А. Про деякі когнітивні та мотиваційно-ціннісні особливості суб'єктів пробації з числа засуджених за колабораційну діяльність.....	253
Ostopolets I. Yu., Mannapova K. R., Radjabova S. Sh. Psychological analysis of the phenomenon of individual' social activity in foreign theories and concepts	269

CONTENT

<i>Anishchenko V., Sorokopud V., Tkachenko I., Donets I.</i> Methods of applied physical training of the sces personnel of Ukraine: the psychological and combat aspect.....	9
<i>Bodnarchuk V.</i> On the problem of formation of civil defense specialists' socially and professionally important qualities.....	26
<i>Vynohrad O., Barteneva L.</i> Professional training system of cynology teams with special dogs at the SCES of Ukraine.....	37
<i>Volevakha I., Stepura D.</i> Psychological health and subjective well-being of youth students in conditions of uncertainty.....	52
<i>Honcharenko O.</i> Personnel assessment methods and their influence on the organizational systems efficiency.....	63
<i>Danylchenko T.</i> Experiencing personal well-being in the condition of martial law.....	76
<i>Zhulkovskiy V.</i> Professional and psychological requirements for rank and command staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.....	92
<i>Kalgina I.</i> Certain aspects of the study and development of emotional stability in the personnel professional activities of the State Criminal and Executive Service of Ukraine	102
<i>Lytvyn A., Rudenko L.</i> Some aspects of future practical psychologists' training for acting in emergency situations	111
<i>Lilik O., Shumeiko Z.</i> Students' creativity formation of higher education (on the training course materials «Ukrainian language for professional purposes»)	125
<i>Matviichuk V., Domeniuk A., Dvornichena I.</i> Criteria for the selection of service dogs for training in the framework of the search service	136
<i>Mytska O., Babych A.</i> Psychological and pedagogical aspect of the safe activity of the personnel of SCES of Ukraine.....	149
<i>Nazarko S.</i> Establishment of knowledge economy in conditions of post-war reconstruction.....	159
<i>Sahan V., Anishchenko V.</i> Case method as a means of competencies formation of future officers for the military (ship) management in sub-divisions of the State Border Guard Service of Ukraine	173

Sirenko K. Evolution of innovative development theories of the national economy.....	193
Spivak V. Neostoicism as a direction of European philosophical culture of the early modern period.....	205
Tretiak O., Chebonenko S. A model of forming the teacher's readiness to conduct practical classes with future specialists in the field of law.....	214
Shvardak M. Immersive technologies in primary education.....	227
Shenderuk O. Methodical development of the English language on the topic «Leisure (cinema and theater)» for the first-year cadets of the «Psychology» specialty at the Academy of the State Penitentiary Service.....	240
Shymko V. On certain cognitive and motivational-value characteristics of probation clients among collaborationists	253
Ostopolets I., Mannapova K., Radjabova S. Psychological analysis of the phenomenon of individual' social activity in foreign theories and concepts.....	269

УДК 378.091:796):343.83(477)
DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.009

МЕТОДИКА ПРИКЛАДНОЇ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ: ПСИХОЛОГО-БОЙОВИЙ АСПЕКТ

Аніщенко Вікторія Олександрівна, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: ID57208032016;

Сорокопуд В'ячеслав Борисович,

старший викладач кафедри фізичної підготовки,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: viacheslavsorokopud@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-8842-4531;

Ткаченко Іван Васильович,

заступник начальника кафедри фізичної підготовки,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: ivantkach1974@ukr.net)*

ORCID: 0000-0002-4621-777x;

Донець Ігор Олексійович,

начальник кафедри фізичної підготовки,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: dots.8113023@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-4501-9405

Фізична підготовка персоналу ДКВС України є невід'ємною складовою професійної компетентності. Нині готовність персоналу ДКВС України виконувати різні види професійної діяльності безпосередньо пов'язана з певними професійними якостями, серед яких треба виокремити, такі як: фізична витривалість, адекватна психологічна реакція на фактори ризику, що виникають у процесі виконання службово-професійних завдань, логічність дій та прийняття відповідальних рішень.

Мета статті – характеристика методики фізичної підготовки персоналу ДКВС України у сфері формування навичок його практичних дій під час екстремальних, у тому числі бойових, ситуацій.

Авторами статті обґрунтована необхідність впровадження методики підготовки персоналу ДКВС України, що поєднує бойову, психологічну та фізичну підготовку під час навчання, підвищення кваліфікації в системі вищої освіти. Подані основні фізичні вправи, які сприяють формуванню готовності персоналу до застосування елементів легкої атлетики під час розв'язання проблем, що виникають в установах виконання покарань, зіткнення з правопорушниками або ворогом на полі бою.

Висновки. Запропонована методика фізичної підготовки персоналу ДКВС України з урахуванням саме психолого-бойового аспекту сприяє підвищенню ефективності підготовки на всіх рівнях здобуття вищої освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу різних підрозділів у напрямку формування професійних умінь та навичок специфічного характеру, значно впливає на рівень готовності персоналу до дій в екстремальних ситуаціях, у тому числі бойових.

Ключові слова: професійна компетентність, фізична підготовка, методика підготовки персоналу ДКВС України, навички практичних дій під час екстремальних та бойових ситуацій, готовність персоналу.

METHODS OF APPLIED PHYSICAL TRAINING OF THE SCES PERSONNEL OF UKRAINE: THE PSYCHOLOGICAL AND COMBAT ASPECT

Anishchenko Viktoriia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Humanitarian Disciplines,

*Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: ID57208032016;

Sorokopud Viacheslav, Senior lecturer of the Department
of Physical Training,

*Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: viacheslavsorokopud@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-8842-4531;

Tkachenko Ivan, Deputy Head of the Department of Physical Training,

*Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: ivantkach1974@ukr.net)*

ORCID: 0000-0002-4621-777x;

Donets Ihor, Head of the Department of Physical Training,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: dots.8113023@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-4501-9405

Physical training of the SCES personnel of Ukraine is an integral component of their professional competence. Today, the readiness of the staff of the DKVS of Ukraine to perform various types of professional activities is directly related to their certain professional qualities, among which it is necessary to highlight such as physical endurance, adequate psychological response to various risk factors that arise in the process of performing official and professional tasks, the logic of actions and decision-making.

The purpose of the article is a characteristic of the methodology of physical training of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine in the field of skills formation for their practical actions during extreme, also combat, situations.

The authors of the article justified the necessity of implementing a training method for the personnel of the Ukrainian Armed Forces, which combines combat, psychological and physical training during training, advanced training in the higher education system. The main physical exercises that contribute to the formation of the personnel's readiness to apply elements of athletics when solving problems that arise in penitentiary institutions, confrontation with criminals or the enemy on the battlefield are presented.

Conclusions. *The proposed method of physical training of the personnel of the SCES of Ukraine, regarding the psychological and combat aspect in particular, contributes to increasing the effectiveness of training at all levels of obtaining higher education, retraining and upgrading the qualifications of personnel of various units in the direction of the formation of professional skills and abilities of a specific nature, significantly affects the level of readiness of personnel for actions in extreme situations, including combat ones.*

Key words: *professional competence, physical training, methodology of physical training of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, skills formation for practical actions during and combat extreme situations, readiness of personnel.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. У системі професійної підготовки персоналу ДКВС України, а саме в розділі «фізична підготовка» застосовується такий вид, як легка атлетика. Поза всяким сумнівом, легка атлетика є дуже важливим елементом у професійній підготовці персоналу, оскільки стосується постійного підтримання здорового тіла й духу (має оздоровчий вплив), розвиває різні професійні навички (витривалість, швидкість, спритність

та інші), сприяє формуванню певного рівня готовності персоналу до дій в екстремальних, у тому числі бойових, ситуаціях, рівня професійності прийняття певних рішень, пов'язаних із задіянням психіки людини, певних рис характеру й розвитку особистості тощо. Більшість дослідників виокремлюють спортивний, здоров'язбережувальний чи інший напрямок підготовки персоналу, який має виконувати правоохоронні функції. На цьому наголошують у своїх працях такі вчені, як С. А. Антоненко [3], С. В. Буряк [4], І. І. Вако [5], Є. В. Кін [8], Ф. С. Юрчук [9] та ін.

На нашу думку, сьогодення вимагає більш глибоко розглядати фізичну підготовку персоналу ДКВС України саме в поєднанні фізичної, бойової та психологічної її складових, що підтверджується низкою наукових праць таких авторів, як А. О. Алексєнко [2], Р. С. Вейнберг [6], Г. О. Заярін [7] та ін.

Виклад основного матеріалу. Персонал ДКВС України, в тому числі персонал воєнізованих формувань, постійно стикається з надзвичайними ситуаціями, бере участь у розв'язанні збройних конфліктів, єдиноборствах з кримінальними елементами, що нерідко загрожують життю та здоров'ю самого персоналу. Тому професійну діяльність персоналу ДКВС України часто називають екстремальною, психологічно важкою, напруженою, небезпечною [1]. У цьому аспекті особливого значення набуває розробка методики фізичної підготовки персоналу ДКВС України, професійна діяльність якого вимагає виконувати службові обов'язки, пов'язані з високим ступенем ризику, великим напруженням психічних і фізичних ресурсів, прийняттям відповідальних рішень в умовах екстремальних ситуацій або бойових дій і дефіциту часу. Вагоме місце в цій методиці має легка атлетика, що відіграє одну з важливих ролей прикладного характеру, де одночасно з фізичним навантаженням на тіло відбувається активна робота психіки людини.

Розглянемо детальніше фізичні вправи, що поєднують у собі фізичні та психологічні ресурси персоналу і надають можливості персоналу набутти навички та вміння подолання агресивного натопву, запобігання виникненню власної агресії,

зберігання «тверезості розуму та сприйняття дійсності», прийняття правильних, ситуативно виважених рішень та дій тощо.

Вправа 1. Розминка звичайна легкоатлетична. Різноманітні види бігу, вправи на координацію рухів, на спритність та гнучкість.

Основні дії:

– біг (ривок – біг на короткі відстані з максимальною швидкістю) на короткі відстані 10–15 м з різних положень і в різних обставинах;

– біг на короткі дистанції 10–15 м з максимальною швидкістю з положення стоячи. Можна виконувати окремо, у парі, у складі групи (залежно від умов та місця проведення). Можна використовувати цю вправу як біг з елементами переслідування;

– біг на короткі відстані з максимальною швидкістю, в подальшому – ривок: ривок з положення упор сидячи обличчям у напрямку руху; ривок з положення упор сидячи обличчям у напрямку руху після 10 присідань на швидкість; ривок з положення упор сидячи обличчям у зворотному напрямку від напрямку руху після 10 присідань на швидкість; ривок з положення сидячи на колінах обличчям у напрямку руху; ривок з положення сидячи на колінах обличчям у зворотному напрямку від напрямку руху; ривок з положення упор лежачи головою в напрямку руху; ривок з положення упор лежачи головою в напрямку руху після 5 відтискань; ривок з положення упор лежачи головою в зворотному напрямку від напрямку руху після 5 відтискань.

Порада викладачу. Якщо вправа виконується групою, то курсанти розташовуються довільно, але в заданому положенні. Це створює ілюзію натовпу, що дуже корисно у виборі правильного напрямку в екстремальній ситуації перебування в середовищі агресивного натовпу. Один з варіантів виконання цієї вправи: курсанти розташовуються довільно і в будь-якій позиції. З ними проводиться бесіда на будь-яку тему чи пояснення матеріалу. Посеред розмови неочікувано й різко подається сигнал до руху.

Біг на короткі відстані 10–15 м з подоланням перешкод (вправа виконується за допомогою асистента). Можна виконати попередні вправи на місці, а саме:

– партнери стоять обличчям один до одного та впираються в плечі один одного. За командою викладача починають штовхати один одного, намагаючись змусити партнера переміщуватися в заданому ним напрямку;

– партнери стоять обличчям один до одного, беруться за руки і за командою викладача намагаються перетягнути партнера на свій бік;

– партнери стають спиною один до одного впритул, сплітаються руками в ліктьових згинах і за командою викладача починають виконувати присідання;

– партнери стають спиною один до одного впритул, сплітаються руками в ліктьових згинах, впираються ногами і за командою викладача починають спиною штовхати один одного;

– партнери стають обличчям один до одного. Виконують обопільний захват тулуба. За командою викладача намагаються підняти один одного чи зіштовхнути з місця.

До основних вправ, на наш погляд, треба віднести такі:

1. Біг на короткі дистанції до 20 м з асистентом:

– партнер стоїть позаду виконавця та утримує його за талуб таким чином, щоб виконавець міг бігти. За командою викладача виконавець починає бігти з максимальним зусиллям, а партнер стримує його, помірно впираючись;

– партнер стоїть попереду виконавця спиною до нього. Виконавець впирається партнеру руками в лопатки. За командою викладача виконавець починає біг з максимальною швидкістю. Партнер, помірно впираючись, перешкоджає йому;

– партнер стоїть попереду виконавця обличчям до нього, впираючись своїми долонями в плечі виконавця. За командою викладача виконавець починає рух з максимальним зусиллям, виконуючи рухи руками як під час звичайного бігу. Асистент помірно перешкоджає рухові виконавця;

– партнер стоїть попереду виконавця обличчям до нього. Тепер виконавець розміщує свої руки на плечах партнера, впираючись у нього, що перешкоджає використовувати руки

під час бігу. За командою викладача виконавець починає рух з максимальною швидкістю. Асистент помірно перешкоджає рухові виконавця.

2. Вправа «Вихід з агресивного натовпу (групи нападників)».

Умови виконання вправи можуть бути різними, а саме:

– група розташовується на підлозі в положенні лежачи на животі чи спині залежно від рішення викладача. За його командою група повинна схопитися на ноги якнайшвидше;

– група розташовується на підлозі в положенні лежачи на животі чи спині залежно від рішення викладача головою в будь-якому напрямку. За його командою група повинна схопитися на ноги якнайшвидше і відразу виконує ривок з максимальною швидкістю у визначеному викладачем напрямку. Дистанція 10–15 м;

3. Вправа «Втекти-наздогнати». Умови виконання: вправу можна виконувати з різною кількістю учасників. Кількість може бути як парною, так і непарною. Наприклад, одна пара: той, хто втікає, і той, хто наздоганяє. Дві пари: пара втікачів – пара тих, хто наздоганяє. Групу можна поділити на дві частини за таким самим принципом, а можна, щоб уся група наздоганяла одного втікача. Викладач подає команду до старту спочатку втікачам, а потім тим, хто наздоганяє. Дистанцію бігу та розрив між втікачами й тими, хто наздоганяє, визначає викладач залежно від мети заняття (мета заняття повинна мати також психологічну складову контролю страху перед агресивним нападом та прийняття рішення в такого штибу ситуаціях). Вправу можна використовувати під час відпрацювання бігу на будь-якій дистанції та на будь-якому рельєфі місцевості, положення та умови старту обирає викладач, керуючись метою заняття. Особлива умова виконання вправи полягає в тому, що наздоганяючий/група наздоганяючих втікача повинні не просто догнати, перегнати чи доторкнутися, вони мають схопити втікача за руку чи одяг.

4. Вправа «Прохід між шеренгами». Передбачає набуття психологічної стійкості та уможливлення протидії під час нападу великої групи людей, які не завжди є врівноваженими й неагресивно налаштованими.

Умови виконання завдання. Група шикуються у дві шеренги обличчям одна до одної на відстані півтори довжини витягнутої руки. Курсанти по черзі на максимальній швидкості пробігають між шеренгами. Курсанти, що перебувають у шеренгах, стоять нерухомо, але можуть створювати шум криком, свистом, погрозами. Вони також можуть робити загрозливі рухи руками, однак їм заборонено штовхати, бити, хапати один одного або тих, хто проходить повз. Завдання полягає в тому, щоб, не застосовуючи фізичної сили, психологічно дестабілізувати виконавця. Під час пробігання обов'язкова умова – закривати голову й тулуб руками, убезпечуючи їх від можливих атак, і для того, щоб фізично грамотно використати руки для ударів чи відштовхування нападників. Пробігши стрій, виконавець не зупиняється. Він пробігає на максимальній швидкості ще 10 метрів. Крайня пара курсантів переслідує його з метою наздогнати.

5. Вправа. Пасивна протидія великій групі нападників в оточенні. Прорив. Виконавець перебуває в бойовій стійці.

Умови виконання:

– кількість учасників – троє: двоє є нападниками, і один має захищатися. Виконавець стоїть між двома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять з боків, за командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. Нападники можуть застосовувати підсічки. Виконавець має бути готовими до атак ногами на нижньому рівні. У випадку падіння виконавця останній повинен швидко встати на ноги. Асистенти в цьому випадку не зупиняються;

– кількість учасників – четверо: троє є нападниками, і один має захищатися. Виконавець стоїть між трьома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, стоячи по колу, за командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. Нападники можуть застосовувати підсічки. Виконавець має бути готовим до атак ногами на нижньому рівні. У випадку

падіння виконавця останній повинен швидко встати. Асистенти в такому випадку не зупиняються. У цьому варіанті вправи виконавець має прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки й переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– кількість учасників – п'ятеро: четверо є нападниками, і один має захищатися. Виконавець стоїть між чотирма асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, стоячи по колу, за командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. Можна за можливості зробити підсічку, щоб виконавець не зосереджувався тільки на верхній частині тіла і вчився слідкувати також за атаками на нижньому рівні. У випадку падіння виконавця останній має швидко прийняти попереднє положення. Він повинен зникати до цього психологічно. Асистенти в такому випадку не зупиняються. У цьому варіанті вправи виконавець має прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки й переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– групу розділити на дві чи три підгрупи залежно від кількісного складу групи, це має створити враження натовпу у виконавця. Вони щільно оточують виконавця. За командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. Можна за можливості зробити підсічку, щоб виконавець не зосереджувався тільки на верхній частині тіла і вчився слідкувати також за атаками на нижньому рівні. У випадку падіння виконавця останній повинен швидко встати. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець має прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки й переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття.

6. Виконавець перебуває в положенні стоячи на колінах.

Умови виконання:

– кількість учасників – трое: нападників – двоє, один – у захисті. Виконавець перебуває між двома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять з боків, за командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній повинен швидко прийняти попереднє положення, тобто стоячи на колінах. Асистенти в цьому випадку не зупиняються;

– кількість учасників – четверо: нападників – трое, один – у захисті. Виконавець перебуває між трьома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять по колу, за командою викладача починають штовхати виконавця. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко встати в попереднє положення. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– кількість учасників – п'ятеро: нападників – четверо, один – у захисті. Виконавець перебуває між чотирма асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять по колу, за командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко прийняти попереднє положення. Він повинен звикати до цього психологічно. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками,

свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– групу розділити на дві чи три підгрупи залежно від кількісного складу групи. Ці підгрупи мають створити враження натопту у виконавця. Вони щільно оточують виконавця. За командою викладача починають штовхати виконавця. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко встати. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття.

7. Виконавець перебуває в положенні сидячи навпочіпки.

Умови виконання:

– кількість учасників – троє: в нападі – двоє, у захисті – один. Виконавець перебуває між двома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять з боків, за командою викладача починають штовхати виконавця один до одного. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко прийняти попереднє положення, тобто сидячи на колінах. Асистенти в цьому випадку не зупиняються;

– кількість учасників – четверо: нападників – троє, у захисті – один. Виконавець перебуває між трьома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять по колу, за командою викладача починають штовхати виконавця. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко встати в попереднє положення. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками,

свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– кількість учасників – п'ятеро: нападників – четверо, у захисті – один. Виконавець перебуває між чотирма асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять по колу, за командою викладача починають штовхати виконавця в хаотичному порядку. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко прийняти попереднє положення. Він повинен звикати до цього психологічно. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– групу розділити на дві чи три підгрупи залежно від кількісного складу групи. Ці підгрупи мають створити враження агресивного натовпу у виконавця. Вони щільно оточують виконавця. За командою викладача починають штовхати виконавця в хаотичному порядку. Поштовхи можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У випадку падіння виконавця останній має швидко встати. Асистенти в цьому випадку не зупиняються. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття.

8. Виконавець у положенні лежачи на боку, зігнувшись, прикриває руками голову й тулуб (під час виконання перевертається з одного боку на інший, підставляючи під штурхани і копняки кінцівки чи інші найменш вразливі місця).

Умови виконання:

– кількість учасників – трое: нападників – двоє, у захисті – один. Виконавець перебуває між двома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять з боків,

за командою викладача починають бити виконавця ногами й руками. Штурхани і копняки можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. Виконавець має зробити все для того, щоб підвестися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– кількість учасників – четверо: у нападі – 3, у захисті – 1. Виконавець перебуває між трьома асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять по колу, за командою викладача починають бити виконавця ногами й руками. Штурхани можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. У такому варіанті вправи виконавець має встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– кількість учасників – п'ятеро: у нападі – четверо, у захисті – один. Виконавець перебуває між чотирма асистентами, прикриваючи руками голову й тулуб. Асистенти, що стоять по колу, за командою викладача починають бити виконавця ногами й руками в хаотичному порядку. Штурхани можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну і зручну частину тіла. Він має звикати до цього психологічно. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття;

– групу розділити на дві чи три підгрупи залежно від кількісного складу групи. Ці підгрупи мають створити враження агресивного натопту у виконавця. Вони щільно оточують виконавця. За командою викладача починають бити виконавця ногами й руками в хаотичному порядку. Штурхани можна робити руками й ногами в будь-яку найближчу доступну

і зручну частину тіла. У такому варіанті вправи виконавець повинен встати, прорватися і втекти. Переслідування обов'язкове. Поштовхи, штурхани, копняки, переслідування супроводжувати загрозливими вигуками, свистом. Дистанцію для втечі визначає викладач залежно від мети й умов проведення заняття.

Якщо в наявності є тенісні м'ячі, їх можна кидати у втікача, імітуючи каміння чи цеглу. Якщо в наявності є легка гумова стрічка, яку використовують для упакування легких коробів (упаковки іграшок, пазлів, татамі), її фрагменти можна використовувати як імітатор палки. Вона доволі м'яка і не може травмувати людину, але за її допомогою можна створити досить потужний психологічний ефект (наприклад, під час застосування у вправах, спрямованих на відпрацювання певного рівня психологічної стійкості під час масових заворушень, бунтів, групових нападів тощо).

9. Бігові естафети з перешкодами (елементами ускладнення):

- естафета з акробатичними вправами на станціях;
- естафета із силовими вправами на станціях;
- естафета із застосуванням прийомів рукопашного бою на станціях;
- естафети з перенесенням вантажу або партнера (індивідуально або в парі);
- естафети змішані.

Під час виконання вправ, запропонованих авторами, виникає ціла низка позитивних змін у психіці, професійності, готовності до професійної діяльності осіб, які навчаються. Це має прояв у збільшенні рівня зацікавленості курсантів та слухачів у набутті вмінь володіння власними емоціями під час застосування фізичної сили, поєднанні сил та енергії всіх учасників навчальної групи, виникненні згуртованості групи та спрямованості її на досягнення командних результатів щодо виконання поставлених викладачем завдань, створенні процесу формування мотивації до набуття вмінь діяти за ситуацією виважено стосовно до власного життя та здоров'я, врахуванні вимог дотримання певних Європейських правил із застосування сили персоналом пенітенціарних установ щодо засуджених,

ув'язнених, відпрацювання певних навичок бойових прийомів, що сприяють насамперед збереженню життя тощо.

Висновки. Запропонована методика фізичної підготовки персоналу в розділі легкої атлетики буде сприяти не тільки підвищенню рівня загальної професійно-прикладної підготовки персоналу ДКВС України до несення служби в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, воєнізованих формуваннях, а також суттєво покращить рівень професійно-психологічної готовності до виконання службово-професійних завдань, а саме: визначення ключових аспектів та алгоритму реагування на надзвичайні ситуації, в тому числі в бойових умовах, визначення ролей, обов'язків і порядку дій персоналу й зовнішніх служб підтримки, оцінювання ступеня ризику й небезпеки для життя, здоров'я власного та учасників інциденту тощо.

Запровадження цієї методики підготовки персоналу ДКВС України сприятиме виконанню кінцевої педагогічної мети, а саме: 1) сформуванню здоров'язбережувальної компетентності у майбутнього або діючого персоналу ДКВС України, тобто застосовувати знання, вміння й навички володіння тілом і духом на рівні підсвідомості (інстинктивно) навіть в умовах надзвичайних, у тому числі бойових, ситуацій; 2) закласти базу для чіткого розуміння того, що збереження життя та здоров'я – це необхідність, а не абстрактність для існування людини, особливо в умовах небезпеки; 3) сформуванню стійкої мотивації до підтримання власного здоров'я та набуття нових навичок виживання, самозахисту й захисту інших людей (фізіологічний, здоров'язбережувальний аспекти); 4) ігрова форма запропонованої методики дозволить зрозуміти кожному учаснику особистісну рольову функцію (індивідуальну чи групову), що загалом сприяє подоланню певних внутрішніх комплексів, відпрацюванню вмінь швидко й холоднокрівно приймати рішення та без вагань виконувати певні професійні дії, беручи на себе відповідальність і усвідомлюючи наслідки (психологічний аспект), набуттю вмінь фізично протистояти загрозам, що виникають під час надзвичайних ситуацій різного характеру (бойовий аспект), усвідомити, що гарна фізична форма є запорукою не тільки професійних дій, а й своєчасної

оцінки ризику щодо збереження життя та здоров'я (психолого-професійний аспект).

Перспективи подальших досліджень. Проведення експериментальних досліджень впливу фізичних навантажень під час підготовки персоналу різних вікових категорій в умовах надзвичайних ситуацій, у тому числі наближених до бойових, з метою виявлення рівня розвитку фізичної підготовленості, впливу на психологічні та психофізіологічні механізми функціонування організму персоналу ДКВС України. Це надасть можливість викладачу більш раціонально спланувати заняття зі спеціальної фізичної підготовки, створити моделі підготовки персоналу різних вікових категорій з урахуванням складності службово-професійних завдань в умовах надзвичайних ситуацій, що виникають у пенітенціарних установах. Розробка такої моделі дозволить отримати нашій державі пенітенціарно-правоохоронця, здатного і готового більш ефективно виконувати службові завдання в умовах дії стресогенних чинників службово-професійної діяльності, зберігаючи як своє фізичне, соціальне та психологічне здоров'я, так і здійснювати захист інших людей (персоналу, контингенту, населення).

Список використаних джерел

1. Актуальні напрями професійної підготовки офіцерів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання : монографія / за заг. ред. Аніщенко В. О. Чернігів : Академія ДПіС, 2021. С. 69–94.
2. Алексєнко А. О. Організація фізичної підготовки в ОВС України: психологічний аспект. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 6. С. 3–6. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-06/10aaoupa.pdf> (дата звернення: 14.09.2023).
3. Антоненко С. А. Експериментальне обґрунтування методики формування навичок рукопашного бою фахівців податкової міліції в системі професійного навчання : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Харків, 2016. 18 с.
4. Буряк С. В., Сачаво А. Г. Застосування прийомів самбо в системі професійної підготовки співробітників міліції : навч. посіб. Київ : Наук. світ, 2015. 42 с.
5. Вако І. І. Удосконалення техніки рукопашного бою в процесі спеціальної фізичної підготовки майбутніх фахівців Служби безпеки

України : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Київ, 2016. 20 с.

6. Вейнберг Р. С. Психологія спорту : підручник / Р. С. Вейнберг, Д. Гоулд. Київ : Олімпійська література, 2001. 336 с.

7. Заярін Г. О. Психофізична підготовка курсантів навчальних закладів МВС : навч. посіб. / Г. О. Заярін, О. М. Несін, Г. Б. Мельников. Донецьк : ДІВС, 2001. 240 с.

8. Кін Є. В., Тюріна В. О. Сучасні технології навчання працівників ОВС прийомам рукопашного бою : навч. посіб. Київ : Наук. світ, 2015. 72 с.

9. Юрчук Ф. С., Козлов В. М. Методичні вказівки з організації та методики проведення занять з фізичної культури. Київ : Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. 15 с.

References

1. Current areas of professional training of officers in institutions of higher education with specific training conditions : monograph (2021) / Anishchenko V. O. (Ed.), Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, pp. 69–94.

2. Alekseenko, A. O. Organization of physical training in the Armed Forces of Ukraine: psychological aspect, available at: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/201006/10aaoupa.pdf> (accessed 09 September 2023).

3. Antonenko, S. A. (2016), Experimental substantiation of the method of formation of hand-to-hand combat skills of tax police specialists in the professional training system : PhD in Physical Education and Sport Thesis, Kharkiv.

4. Buriak, S. V. and Sachavo, A. H. (2015), "Application of sambo techniques in the system of professional training of police officers" : manual, *Scientific World*, Kyiv.

5. Vako, I. I. (2016), Improvement of hand-to-hand combat techniques in the process of special physical training of future specialists of the Security Service of Ukraine : PhD in Physical Education and Sport Thesis, Kyiv.

6. Veinberg, R. S. (2001), Psychology of sports, Olympic Literature, Kyiv.

7. Zaiaryn, G. O. (2001), Psychophysical training of cadets of educational institutions of the Ministry of Internal Affairs : manual, Donetsk Institute of Internal Affairs, Donetsk.

8. Kin, Ye. V. and Tiurina, V. O. (2015), Modern technologies for training employees of the Armed Forces in the techniques of hand-to-hand combat: manual, *Scientific World*, Kyiv.

9. Yurchuk, F. S. and Kozlov, V. M. (1998), Methodological guidelines for the organization and methods of conducting physical education classes, Kyiv State Trade and Economy University, Kyiv.

УДК 378.147

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.026

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО І ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ФАХІВЦІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Бондарчук Вікторія Василівна, ад'юнкт, кафедра практичної психології та педагогіки,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
(79007, Україна, м. Львів, вул. Клепарівська, 35,

e-mail: bodnarchuk-vkrorja@ukr.net)

ORCID ID 0000-0001-9029-6113

Специфіка роботи фахівців цивільного захисту, виконання ними службових завдань в умовах небезпеки, невизначеність, несподівані зміни обставин, необхідність постійного аналізу великих обсягів інформації, напружена увага, висока відповідальність за якість виконання поставлених завдань актуалізують проблеми формування соціально і професійно важливих якостей особистості під час професійної підготовки цих фахівців у закладах вищої освіти.

Метою статті є систематизація і класифікація соціально і професійно важливих якостей майбутніх фахівців цивільного захисту.

Аналіз наукових напрацювань з проблеми дослідження засвідчив, що, незважаючи на різноманітність підходів з визначення сутності соціально і професійно важливих якостей особистості, ключовим є твердження, що ці якості формуються у процесі діяльності та мають вирішальний вплив на її продуктивність й ефективність. Соціально і професійно важливі якості фахівця цивільного захисту визначено як сукупність індивідуально-типологічних, соціально зумовлених властивостей особистості, що відображають рівень її професійної підготовленості до роботи в оперативно-рятувальних підрозділах, а також специфічні риси характеру, які детермінують успішність у навчальній та подальшій професійній діяльності. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з питань дослідження було виокремлено шість груп соціально і професійно важливих якостей фахівців цивільного захисту (інтелектуально-пізнавальні, мнемічні, емоційно-вольові, організаційно-управлінські, комунікативні та психофізіологічні). Зроблено висновок, що, зважаючи на те, що деякі з цих якостей є природними та відносно стабільними, цілеспрямоване формування та вдосконалення якостей, що потребують розвитку, має здійснюватися не лише під час професійної підготовки, а й засобами неформальної освіти.

Ключові слова: професійна підготовка, фахівці цивільного захисту, соціально і професійно важливі якості, класифікація соціально і професійно важливих якостей особистості.

ON THE PROBLEM OF FORMATION OF CIVIL DEFENSE SPECIALISTS' SOCIALLY AND PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES

Bodnarchuk Viktoriia,

Post graduate of the Department of Practical
Psychology and Pedagogy,
Lviv State University of Life Safety
(35 Kleparivska Street, Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: bodnarchuk-vkrorja@ukr.net)
ORCID ID 0000-0001-9029-6113

The specificity of the work of civil defense specialists, their activities in conditions of danger, uncertainty, unexpected changes in circumstances, the need for constant analysis of large volumes of information, intense attention, high responsibility for the results of assigned tasks actualize the problems of forming socially and professionally important qualities of a personality while training these specialists at higher education institutions.

***The purpose of the article** is to systematize and classify the socially and professionally important qualities of future civil defense specialists*

***Methodology.** The analysis of scientific works on the research problem proved that, despite the variety of approaches to defining the essence of socially and professionally important qualities, the key statement is that these qualities are formed in the process of activity and have a decisive influence on its productivity and efficiency.*

***Results.** Socially and professionally important qualities of a civil defense specialist are defined as a set of individual typological, socially determined personality properties that reflect the level of their professional readiness to work in operational and rescue units, as well as specific character traits that determine the success in educational and further professional activities. Based on the analysis of the psychological and pedagogical literature on the research issues, six groups of socially and professionally important qualities of civil defense specialists were singled out, namely: intellectual and cognitive; mnemonic; emotional and volitional; organizational and managerial; communicative and psychophysiological ones.*

***Value (originality).** It is concluded that, taking into account the fact that some of these qualities are natural and relatively stable, the purposeful formation and improvement of qualities that need to be developed should be carried out not only during professional training, but also by means of non-formal education.*

***Key words:** professional training, civil defense specialists, socially and professionally important qualities, classification of socially and professionally important qualities of personality.*

Постановка проблеми. Виклики, які ставить сучасне суспільство та реалії життя перед фахівцями у сфері безпеки

людини, зумовлюють постійну зміну, вдосконалення та оновлення їхньої професійної підготовки як джерела формування соціально і професійно важливих якостей особистості.

Особливостями професійної діяльності фахівців цивільного захисту є робота у складних, пов'язаних з ризиками для життя і здоров'я умовах; дефіцит часу на ухвалення рішення та виконання необхідних дій щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різного характеру; високий рівень психо-емоційної напруги, підвищені фізичні навантаження, пов'язані з використанням індивідуальних засобів захисту, що обмежують огляд, рухи і взаємодію один з одним у складі рятувальної групи; динамічна зміна обстановки внаслідок виникнення паніки, метушні під час надзвичайних ситуацій тощо. Усе це потребує приділення особливої уваги під час професійної підготовки фахівців цивільного захисту, формуванню в них соціально і професійно важливих якостей особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування й розвитку соціально і професійно важливих якостей фахівців різного профілю присвячені психолого-педагогічні дослідження В. Асоцького, В. Балашова, О. Бикової, С. Білявця, О. Бойка, Р. Ваврик, М. Варія, А. Галімова, Ю. Горбенка, Г. Грибенюка, М. Дементя, О. Діденка, М. Журавльової, О. Євсюкова, Н. Замкової, Н. Кибальної, В. Кириченка, М. Коваля, М. Козяра, О. Кострікіна, С. Кубицького, О. Лазуренко, С. Левченка, В. Матвійчука, В. Михайлова, Н. Олександрової, В. Пліска, О. Повстин, Г. Савченко, Ю. Середи, Р. Сірко, М. Філоненко, Л. Хомяк та ін. Науковці розглядають соціально і професійно важливі якості як сукупність психологічних, фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини, а також умінь і навичок особистості, сформованих і реалізованих у процесі професійної діяльності.

Мета статті: на основі аналізу психолого-педагогічної літератури систематизувати і класифікувати соціально і професійно важливі якості (СПВЯ) майбутніх фахівців цивільного захисту (ЦЗ) як необхідну умову їхньої успішної й ефективної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками проблема формування соціально і професійно важливих якостей особистості привертає все більшу увагу науковців. Сучасний етап розвитку психолого-педагогічних знань характеризується переходом від вивчення окремих СПВЯ фахівців до виділення більш складних особистісних утворень, зумовлених специфікою професійної діяльності, соціально-професійними нормами та цінностями певного професійного середовища.

Дослідивши проблему класифікації професійно важливих якостей у психологічній науці, В. Асоцький стверджує, що перша спроба класифікації соціально і професійно важливих якостей була здійснена І. Шпильрейном та С. Геллерштейном, які запропонували класифікувати їх за ступенем складності формування та стійкості, а також виділили групи СПВЯ, що характеризують різнобічні функціональні можливості фахівця та є запорукою професійного успіху:

1) СПВЯ, які складно піддаються формуванню й розвитку; відображають стійкі індивідуальні особливості людини і становлять предмет психодіагностики з метою прогнозування майбутньої професійної успішності фахівців;

2) СПВЯ, які можливо розвинути під час навчання, тому їх цілеспрямоване формування необхідно здійснювати у процесі професійної підготовки;

3) СПВЯ, найбільш схильні до функціонального розпаду під впливом тривалої фізично й емоційно напруженої професійної діяльності, які потрібно діагностувати через дослідження динаміки працездатності, втомлюваності, виявляти закономірні зв'язки з об'єктивними параметрами праці, що уможливить розроблення ефективних заходів з підвищення її продуктивності [1, с. 182–183].

Вивчення наукової літератури з проблем формування СПВЯ фахівців різного профілю свідчить, що дослідники виокремлюють серед них: *провідні* СПВЯ, які відображають найбільший і безпосередній зв'язок з параметрами діяльності (кореляцією з ними); *базові* СПВЯ, які посідають центральне місце у всій системі якостей особистості.

У структурі професійної придатності особистості виділяють чотири основні групи індивідуальних якостей:

– *абсолютні професійно важливі якості*, необхідні для виконання діяльності на мінімально допустимому або нормативно заданому (середньому) рівні;

– *відносні професійно важливі якості*, що визначають можливість досягнення суб'єктом високих кількісних і якісних показників діяльності;

– *мотиваційна готовність до реалізації певної діяльності*, що може істотно компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших СПВЯ;

– *антипрофесійно важливі якості*, які є професійними протипоказаннями до певної діяльності [2].

Цікавою є класифікація досліджень СПВЯ за психологічним, акмеологічним, ергономічним і педагогічним напрямками, запропонована Н. Кибальною [3]. Розкриємо коротко сутність кожного з цих напрямів.

Психологічний напрям передбачає методологічний підхід до терміну «соціально і професійно важливі якості»; акцентує на його дефініції, описі та обґрунтуванні СПВЯ, визначенні їх сутності та місця у структурі особистості. За визначенням психологів, СПВЯ – це індивідуальні якості особистості, що залучені до процесу діяльності та забезпечують ефективно та продуктивно її виконання [4, с. 376]. Акмеологічний напрям, відповідно до якого СПВЯ пов'язують із професіоналізмом, особистісно-професійним зростанням та вдосконаленням. Ягупов В. розглядає СПВЯ як стійке поєднання різних структурно-функціональних компонентів психіки, що обумовлюють неповторність та індивідуальний стиль професійної діяльності, а також сприяють самоактуалізації і самореалізації у ній фахівця [5]. Ергономічний напрям передбачає вивчення СПВЯ як сукупності професійних вимог до особистості майбутнього фахівця, що забезпечують ефективність і успішність професійної діяльності. У межах педагогічного напрямку СПВЯ розглядають як елементи, необхідні для розв'язання певних педагогічних завдань під час дослідження змісту СПВЯ

фахівців різного профілю, педагогічні умови, шляхи, методи та засоби формування й розвитку СПВЯ.

Загалом, як бачимо, незважаючи на різноманітність підходів щодо визначення сутності терміну «соціально і професійно важливі якості», ключовим є твердження, що СПВЯ особистості формуються у процесі діяльності та мають вирішальний вплив на її продуктивність і ефективність.

Зважаючи на викладене, можемо констатувати, що соціально і професійно важливі якості фахівця – це визначальні психофізіологічні характеристики особистості, які відповідають вимогам певної професійної діяльності, а належний рівень їх розвитку разом з позитивною мотивацією є вирішальною умовою ефективності її виконання.

Важливими для нас є психолого-педагогічні дослідження, присвячені проблемі класифікації СПВЯ фахівців ризиконебезпечних професій, до яких належать фахівці ЦЗ. Розглянемо деякі з них. Одна з перших класифікацій СПВЯ фахівців ЦЗ розроблена фахівцями науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України. На наш погляд, вона є найбільш універсальною та містить такі основні групи:

- властивості психічних процесів (мислення, пам'ять, увага, воля) і мотивація особистості;
- медико-фізіологічні характеристики (загальний стан здоров'я, стан серцево-судинної, дихальної, м'язової систем);
- ергономічні якості (стан центральної нервової системи, імпульсивність, стресостійкість);
- соціально-психічні властивості (емпатія, комунікабельність, гнучкість когнітивного контролю);
- інженерно-психологічні чинники (стан опорно-рухової системи, рівень самоконтролю) [6].

Чим складніші завдання доводиться виконувати аварійно-рятувальному підрозділу, тим більша психічна напруга спостерігатиметься у рятувальників, і тим вищі вимоги висуваються до СПВЯ фахівців ЦЗ. Рівень розвитку цих якостей значною мірою визначає здатність фахівця ЦЗ до опанування

відповідних професійних умінь і навичок, їхню професійну працездатність. Недостатній їх рівень може проявитися в екстремальних ситуаціях несподівано, що суттєво вплине на зниження ефективності праці, може призвести до загострення та розвитку деяких психічних і психосоматичних розладів. Тому діагностика цих якостей на перших етапах професійного становлення і подальший їх розвиток під час навчання фахівців ЦЗ та організації їхньої роботи вважаються необхідними умовами успішної професійної діяльності [7, с. 7–8].

Досліджуючи формування управлінських якостей у майбутніх фахівців ЦЗ, О. Повстин [8] зазначає, що керівники оперативно-рятувальних підрозділів можуть одночасно виконувати різні професійні ролі: під час виконання своїх службових обов'язків вони виступають у ролі адміністратора, організатора, координатора, дослідника, прогнозіста, вихователя, комунікатора, консультанта, психолога, новатора, лідера, громадського діяча тощо. Дослідниця виокремлює п'ять груп управлінських якостей керівників оперативно-рятувальних підрозділів, кожна з яких відображає певні риси, що визначають стиль управління, інтелектуальні та морально-вольові характеристики професіонала (професійно значущі, організаційно-управлінські, лідерські, психолого-педагогічні та соціально значущі). На думку дослідниці, *професійно значущі* відображають рівень кваліфікації фахівця, а *соціально значущі* характеризують особистісні риси і властивості психіки.

Робота в екстремальних умовах, як наголошує Ю. Таймасов, висуває підвищені вимоги до соціально і професійно важливих якостей особистості фахівців ЦЗ щодо самозбереження у професійній діяльності. Їх цілеспрямований розвиток має відбуватися шляхом впливу на особистість: через дію на фізіологічний стан здоров'я, інтелект, емоції, волю для забезпечення психоемоційної та стресостійкості, під час передачі професійних знань, спеціальних умінь і навичок, норм і цінностей служби у ДСНС України [9].

Приходько Ю. аргументовано доводить, що успішність та ефективність професійної діяльності фахівців ЦЗ залежить від комплексу СПВЯ, на які слід звертати увагу під час про-

фесійно-психологічного відбору та психологічного супроводу діяльності персоналу. Серед основних СПВЯ фахівців цивільного захисту дослідник виділяє атенційні, мнемічні, моторні, імажинітивні, емоційні, вольові, мовні та комунікативні якості, а також провідні мотиви професійного вибору фахівців ЦЗ [10].

Сірко Р. також акцентує на тому, що вибір професії відповідно до здібностей, задоволення від власного вибору та результатів професійної діяльності, реальне оцінювання ефективності, надійності, безпеки виконання професійних функцій, можливість самореалізації у трудовій діяльності, ступінь розвитку Я-концепції та становлення образу Я-професіонала є запорукою успішної та ефективної професійної діяльності фахівців цивільного захисту [11, с. 52–53].

Вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури стосовно проблеми дослідження, узагальнення думок В. Асоцького, В. Бута, Л. Гонтаренко, Н. Кибальної, А. Снісаренка, М. Фомич та інших науковців дало можливість визначити *соціально і професійно важливі якості майбутніх фахівців цивільного захисту* як сукупність індивідуально-типологічних, соціально зумовлених властивостей особистості, що відображають рівень її професійної підготовленості до діяльності в оперативно-рятувальних підрозділах, а також специфічні риси характеру, що детермінують успішність у навчальній та подальшій професійній діяльності. Структура СПВЯ фахівців ЦЗ є складною системою внутрішньоособистісних взаємозв'язків, що забезпечує успішність їхньої професійної діяльності, зокрема в екстремальних умовах.

Розподіл на соціально і професійно важливі якості є умовним, оскільки вони взаємодоповнюють один одного. Спираючись на наукові дослідження, пропонуємо виокремити шість груп СПВЯ фахівців цивільного захисту:

1) *інтелектуально-пізнавальні* (аналітичний склад розуму і розвинутий інтелект, прогностичні здібності; здатність творчо і нешаблонно діяти; уміння розподіляти увагу під час виконання кількох завдань в умовах крайнього дефіциту часу; здатність швидко переключати увагу з одного виду діяльності на інший та зберігати стійку увагу тривалий час тощо);

2) *мнемічні* (здатність протягом тривалого часу утримувати в пам'яті великі обсяги інформації, а також терміни, дати, цифри, прізвища, ініціали тощо; точно відтворювати необхідну інформацію в потрібний момент; фіксувати зміни в обстановці на основі розвинутої мимовільної пам'яті тощо);

3) *емоційно-вольові* (емпатія, комунікабельність, почуття колективізму, здатність до взаємовиручки, відповідальність, сміливість, рішучість, мужність, самовладання, дисциплінованість, гнучкість когнітивного контролю, нервово-психічна та стресостійкість, зацікавленість у якісному виконанні поставленого завдання, готовність до виправданого ризику, здатність уникати невдач у роботі тощо);

4) *організаційно-управлінські* (здатність організовувати ефективну діяльність, лідерські якості, активність, ініціативність, мобільність, наполегливість, спостережливність, самостійність, відповідальність, дисциплінованість, уміння діяти нешаблонно й швидко ухвалювати рішення в обстановці, яка постійно змінюється, тощо);

5) *комунікативні* (здатність до швидкого встановлення контактів з новими людьми; уміння вести ділову бесіду, переговори; уміння погоджувати свої дії з діями інших людей; доступно донести до слухача свої думки та наміри; здатність швидко знайти потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника тощо);

6) *психофізіологічні* (висока адаптивність до діяльності в різних умовах, нервово-психічна стійкість, витривалість, уміння зберегти працездатність в умовах дефіциту часу та в напружених ситуаціях, високий рівень фізичної підготовленості тощо).

Висновки. Отже, соціально і професійно важливі якості фахівців ЦЗ становлять цілісну структуру, яка відображає узагальнені вимоги професії до особистості. Вони не лише характеризують індивідуальні професійні здібності особистості фахівця, а й органічно входять до її структури, розвиваються в процесі професійної підготовки у ЗВО із специфічними умовами навчання.

Оскільки деякі з СПВЯ є природними та відносно стабільними (наприклад, типологічні властивості нервової системи), спеціально спрямоване формування та вдосконалення якостей, що потребують розвитку, має здійснюватися не лише під час процесу професійної підготовки, а й засобами неформальної освіти, наприклад у студії акторської майстерності, оскільки саме неформальна освіта найбільш сприяє розвитку лідерських якостей, навичок командної роботи, ефективної комунікації, стресостійкості, креативності тощо.

Список використаних джерел

1. Асоцький В. В. Проблема класифікації професійно-важливих якостей фахівця екстремального профілю діяльності в психологічній науці. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. № 2. С. 181–185.
2. Баклицький І. О. Психологія праці : підручник. Київ, 2008. 655 с.
3. Кибальна Н. А. Виховання професійної відповідальності майбутніх фахівців цивільного захисту : дис. ... канд. пед. наук; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2016. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/dysertatsiya-11/> (дата звернення: 24.07.2023).
4. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків : Прапор, 2006. 640 с.
5. Ягупов В. В. Методологічні основи розуміння та обґрунтування понять «компетентність» і «компетенція» щодо професійної підготовки майбутніх фахівців. *Нові технології навчання* : наук.-метод. зб. 2011. Т. 1. Вип. 69. С. 23–29.
6. Екстремальна психологія : підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків : УЦЗУ, 2007. 502 с.
7. Оцінка та прогноз професійної придатності рятувальників Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки: психологічний аспект : монографія / за заг. ред. Х. Р. Софієвої, О. В. Тімченка. Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2022. 204 с.
8. Повстин О. Формування управлінських якостей у майбутніх фахівців у галузі безпеки людини. *Молодь і ринок*. 2018. № 1 (156). С. 52–60.
9. Таймасов Ю. С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності : автореф. дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Харків, 2021. 39 с.

10. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України: дис... канд. псих. наук : 19.00.09. Університет цивільного захисту України. Харків, 2008.

11. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах : монографія. Львів : ГАЛИЧ-ПРЕС, 2017. 482 с.

References

1. Asotskyi, V. V. (2013), "The problem of classifying professionally important qualities of a specialist of an extreme profile of activity in psychological science", *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, No. 2, pp. 181–185.

2. Baklytskyi, I. O. (2008), *Psychology of work*, Kyiv.

3. Kybalna, N. A. (2016), *Upbringing of future civil protection specialists' professional responsibility*, Pavlo Tychyna State Pedagogical Un-ty of Uman, available at: <https://nauka.udpu.edu.ua/dysertatsiya-11/> (accessed 24 July 2023).

4. Shapar, V. B. (2006), *Psychological explanatory dictionary*, Kharkiv.

5. Yahupov, V. V. (2011), "Methodological foundations of understanding and substantiation of the "competence" concepts in relation to future specialists' professional training", *New learning technologies*, Vol. 1, Issue 69, pp. 23–29.

6. Timchenko, O. V. (2007), *Extreme psychology*, National University of civil defense of Ukraine, Kharkiv.

7. Sofieva, Kh. R. and Timchenko O. V. (2022), *Assessment and prognosis of professional suitability of military officers of Special Risk Rescue Services of the Ministry of Emergency Situations of the Republic of Azerbaijan: psychological aspect*, National University of civil defense of Ukraine Publishing, Kharkiv.

8. Povstyn, O. (2018), "Formation of managerial qualities in future specialists in the field of human security", *Youth and the market*, No. 1 (156), pp. 52–60.

9. Taimasov, Yu. S. (2021), *Theoretical and methodological principles of future civil protection service specialists' training for self-preservation in professional activities*, H. S. Skovoroda National Pedagogical University of Kharkiv.

10. Prykhodko, Yu. O. (2008), *Psychological factors of the success of the professional activity of firefighters and rescuers of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine*, PhD, University of Civil Defense of Ukraine, Kharkiv.

11. Sirko, R. I. (2017), *Professional training of future psychologists of the operational rescue service for acting in extreme conditions*, HALYCh-PRES, Lviv.

УДК 378.147-051:343.982.6:383.811(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.037

СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КІНОЛОГІЧНИХ КОМАНД ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ СОБАКАМИ В ДКВС УКРАЇНИ

Виноград Олександр Васильович,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри кінології,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби»

(31341, Україна, Хмельницька область, Хмельницький район,

ТГ Хмельницька, комплекс будівель та споруд № 9,

e-mail: alex_vynograd@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1520-9881;

Бартсєва Людмила Сергіївна,

старший викладач кафедри кінології,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби»

(31341, Україна, Хмельницька область, Хмельницький район,

ТГ Хмельницька, комплекс будівель та споруд № 9,

e-mail: bartez91@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2579-9384

У статті розкрито систему професійної підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками в ДКВС України, де складовими є підготовка в закладі освіти, установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. Висвітлено особливості проведення теоретичних занять з кінологічних дисциплін. Запропоновано методичні рекомендації для проведення практичних занять з молодшими інспекторами-кінологами з дресування собак для спеціальної служби з пошуку наркотичних засобів та психотропних речовин. Внесено пропозиції до змісту спеціальної підготовки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України з удосконалення професійної майстерності молодших інспекторів-кінологів та підтримання на належному рівні робочих якостей службового собаки для виконання завдань.

***Ключові слова:** професійна підготовка, установи виконання покарань, слідчі ізолятори, кафедра кінології, інспектор-кінолог, дресування.*

PROFESSIONAL TRAINING SYSTEM OF CYNOLGY TEAMS WITH SPECIAL DOGS AT THE SCES OF UKRAINE

**Vynograd Oleksandr, PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Cynology,
Territorially Separate Branch**

*«Khmelnytskyi Branch of the Academy of the State Penitentiary Service»
(Complex of buildings and structures No. 9, Khmelnytskyi, 31341,
Khmelnytskyi region, Ukraine,
e-mail: alex_vynograd@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-1520-9881;*

Barteneva Liudmyla,

Senior lecturer of the the Department of Cynology,
Territorially Separate Branch

*«Khmelnytskyi Branch of the Academy of the State Penitentiary Service»
(Complex of buildings and structures No. 9, Khmelnytskyi, 31341,
Khmelnytskyi region, Ukraine,
e-mail: bartez91@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-2579-9384*

The article addresses to the system of professional training of junior cynology inspectors with special dogs in the State Criminal and Executive Service of Ukraine, which includes: training in an educational institution, penitentiary institutions, and remand detention centers of the State Criminal and Executive of Ukraine.

The features of conducting theoretical classes during which professional knowledge and the ability to methodically, consistently and technically correctly perform training techniques are formed in junior dog inspectors.

The proposed methodical recommendations for conducting practical classes will make it possible to form a system of theoretical knowledge and practical skills for the training and use of special dogs for the search for narcotic drugs and psychotropic substances in junior cynology inspectors.

Each junior cynology inspector must learn the theoretical material, prepare the dog assigned to him, and only in the process of practical work with a service dog can he master the profession of dog handler.

Proposals have been made to the content of special training in penitentiary institutions and detention centers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine to improve the professional skills of junior cynology inspectors and maintain the working qualities of a service dog at the proper level for performing tasks.

Therefore, in order to achieve the effectiveness of the work of cynology teams and the effectiveness of the use of special dogs, it is necessary to constantly carry out measures to develop the necessary motivation of canines to master new professional features of their activities; the use of interactive technologies for the development of the professional competence of a cynologist, with the aim of forming professionally important and personal components for the performance of official duties.

Key words: *professional training, penitentiary institutions, detention centers, department of cynology science, cynology inspector, training.*

Постановка проблеми. До основних цілей Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року

віднесено, серед іншого, формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи [1].

Серед завдань, які керівництвом Державної кримінально-виконавчої служби визначені кінологічній службі, на окрему увагу заслуговує: підбір, розстановка та навчання молодших інспекторів-кінологів, постійне вдосконалення їхньої професійної майстерності; удосконалення методики підготовки і тактики застосування службових собак у системі охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів [2].

З метою формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу відомства науково-педагогічний склад кафедри кінології Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (далі – заклад освіти) пропонує вдосконалення професійної підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками в ДКВС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти підготовки кінологічного персоналу та дресирування службових собак у правоохоронних відомствах розглядалися в наукових працях А. О. Афанасьєва, Л. В. Були, О. Д. Богданюка, О. В. Винограда, С. В. Гайдука, В. В. Гармаша, О. П. Потушинської, В. С. Селюкова, С. В. Серховця, В. П. Матвійчука, В. П. Руденка.

Проте поза увагою науковців залишаються питання щодо порядку проведення професійної підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками в ДКВС України.

Метою статті є розгляд системи професійної підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками в ДКВС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система професійної підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками ДКВС України містить: первинну професійну підготовку; підвищення кваліфікації; спеціальну підготовку [2].

Під час первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації молодших інспекторів-кінологів із закріпленими

за ними службовими собаками в закладі освіти [3] навчальні дисципліни, їх тематичний зміст і кожне заняття орієнтовані на досягнення результатів, визначених кваліфікаційною характеристикою на молодшого інспектора-кінолога ДКВС України [4]. Вивчення дисциплін і тем мають на меті певну логічну послідовність формування у слухачів знань, умінь і навичок в обсязі, потрібному для виконання функціональних обов'язків молодших інспекторів-кінологів, а також дресирування службових собак за напрямом підготовки – спеціальний собака з пошуку наркотичних засобів та психотропних речовин.

Після прибуття до закладу освіти на навчання через 3–5 діб комісія здійснює перевірку на придатність та визначення робочих якостей службових собак. Склад комісії затверджується наказом начальника закладу освіти, і до складу входять: голова комісії – заступник начальника закладу освіти; члени комісії – завідувач кафедри кінології, 2 науково-педагогічних працівники кафедри кінології та лікар ветеринарної медицини пункту ветеринарної медицини.

Службові собаки, робочі якості яких не відповідають вимогам, через три доби перевіряються повторно. Якщо під час повторної перевірки комісія встановила непридатність службового собаки, він підлягає заміні протягом п'яти діб. Якщо не проведено заміну службового собаки – слухач підлягає відрахуванню.

Заняття з кінологічних дисциплін пропорційно у відсотках становлять: теоретична підготовка – 30 %, практична підготовка – 70 %.

Під час організації та проведення занять з кінологічних дисциплін (основи ветеринарної медицини, теорія дресирування службових собак, методика і техніка дресирування службових собак, використання молодших інспекторів-кінологів зі службовими собаками) науково-педагогічним працівникам кафедри кінології необхідно зауважити: першочерговою необхідністю є доведення до молодших інспекторів-кінологів (слухачів) навчального матеріалу з теоретичних основ біології та анатомії собаки, вмінь та навичок у слухача щодо утримання, годівлі і збереження собак, за-

побігання їхнім захворюванням і надання ветеринарної допомоги як необхідної умови якісного дресирування та ефективного використання службового собаки. Водночас слухачі вивчають основні принципи дресирування собак на основі закономірностей про вищу нервову діяльність, що проявляються в поведінці тварин, наукові основи вироблення, підтримання на необхідному рівні у собак умовних рефлексів з навичок слухняності та спеціальних навичок, необхідних для службового використання.

Під час вивчення методики і техніки виконання прийомів (ускладнень) для вироблення в собак навичок слухняності та спеціальних навичок науково-педагогічним працівникам необхідно навчити слухачів не простого механічного виконання прийомів формування навичок, що значно легше, а навчити їх керуватися у своїх діях послідовною методикою дресирування службових собак. Разом з цим під час формування навичок необхідно дотримуватись режиму поступового введення ускладнень з кожного прийому.

Тому, перш ніж дресувати собаку, необхідно спочатку вивчити кінологічні дисципліни, що надають теоретичні знання з формування вміння виконувати методично послідовно і технічно правильно прийоми дресирування.

Дресирування службових собак з пошуку наркотичних засобів та психотропних речовин залежить не тільки від бажання і теоретичної підготовки слухача, професійної майстерності науково-педагогічних працівників кафедри кінології, наявних матеріально-технічних засобів з підготовки, а й від робочих якостей службових собак.

Тому для проведення занять з практики дресирування спеціальних собак і набуття молодшими інспекторами-кінологами необхідних навичок створюються навчальні підгрупи. У кожній підгрупі має бути не більше 10 слухачів і така сама кількість службових собак [2].

Під час проведення навчальних занять з дисципліни «Практика дресирування службових собак» науково-педагогічним працівникам запропоновано дотримуватися таких методичних рекомендацій:

1. Спрямовувати педагогічну майстерність на формування у слухачів умінь та навичок технічно правильного й методично послідовного виконання прийомів дресирування собак, докласти зусиль до вмільої підготовки службового собаки.

2. Удосконалювати знання слухачів, отримані в процесі вивчення теоретичних кінологічних дисциплін, під час формування практичних умінь і навичок.

3. Створювати умови творчої активності на заняттях. Кожне наступне заняття має відрізнятися від попереднього новими елементами, що потребують додаткових зусиль, для цього кожен раз вводити нові види ускладнень, ставити більш складні завдання, підтримувати зацікавленість до дресирування собак.

4. Кількість занять, їх тривалість мають зростати поступово, з урахуванням ступеня натренованості нервової системи собак, здатності її відповідати певним чином на подразники, що застосовуються слухачами. Уміло застосовувати послідовно-сполучну систему дресирування собак з дотриманням визначеного режиму вправ для вироблення умовних рефлексів з урахуванням їх індивідуальних особливостей.

Цілі та завдання дресирування собак мають бути доведені до кожного слухача. Перш ніж виконати ту чи іншу вправу (прийом), слухач має знати, для чого він це виконує, кінцевий результат у відпрацюванні навичку і як потрібно діяти, щоб виконати поставлені завдання.

5. Заняття потрібно проводити послідовно, згідно з визначеною методикою підготовки протягом усього курсу. Заняття проводити на підставі чіткого плану, мати чітке уявлення про мету і завдання підготовки щодо кожної теми, кожного навичку, визначити конкретну мету кожного заняття, обсяг і зміст прийомів. Така система планування і визначення мети сприятиме більш якісному виконанню навчальних завдань, передбачених освітньою програмою підготовки слухачів і закріплених за ними службових собак.

Отже, науково-педагогічним працівникам під час освітнього процесу з кінологічних дисциплін доводиться вирішувати дві основні мети: методична та практична підготовка слухачів і водночас керівництво дресируванням закріплених за ними

спеціальних собак, при цьому собака як біологічний об'єкт потребує значного часу з боку як науково-педагогічних працівників, так і слухача, оскільки собака у системі «слухач – службовий собака» є також учнем. Крім цього, у процесі занять одночасно відбувається формування у слухачів системи теоретичних знань та практичних навичок з питань підготовки й використання спеціальних собак.

Тому кожен слухач має вивчити теоретичний матеріал, підготувати закріпленого за ним собаку і тільки в процесі практичної роботи зі службовим собакою може оволодіти професією кінолога.

Постійне професійне зростання є запорукою не тільки ефективної діяльності, а й дієвим інструментом удосконалення та підвищення професійності діяльності. Дослідження доводять, що нові умови та аспекти діяльності виникають як у професійній діяльності, так і в приватному житті. Механізмом, який спроможний забезпечити належне пристосування до нових умов, є постійне навчання, оновлення своїх знань [5, с. 186].

Молодші інспектори-кінологи зі спеціальними собаками повинні систематично не лише проходити підвищення кваліфікації у визначеному порядку [3], а й самостійно вдосконалюватися з метою покращення своєї конкурентоспроможності серед кінологів правоохоронних відомств.

Подальшим етапом професійної підготовки є спеціальна підготовка молодших інспекторів-кінологів та закріплених за ними спеціальних собак в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України. На нашу думку, спеціальна підготовка має проводитися: на навчальних зборах (настановний збір, навчально-методичний збір); семінарах, тренінгах та на заняттях у системі службової підготовки; у процесі самостійної підготовки; під час тренувань службових собак; змагань серед молодших інспекторів-кінологів; проведення дня кінолога; під час спільних заходів з іншими правоохоронними органами. Організовується з урахуванням особливостей установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України, завдань, які покладаються, загального рівня

підготовки молодших інспекторів-кінологів і закріплених за ними службових собак та має забезпечити їх результативне використання щодо забезпечення охорони й режиму установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України.

Після закінчення первинної професійної підготовки в закладі освіти з молодшими інспекторами-кінологами та спеціальними собаками проводиться настановний збір протягом 5 днів [6].

Завданнями настановного збору є:

- вивчення особистих якостей молодших інспекторів-кінологів і ступеня підготовки собак, що прибули в установи виконання покарань та слідчі ізолятори ДКВС України;

- ознайомлення молодших інспекторів-кінологів з особливостями діяльності установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України та специфіки використання службових собак;

- доведення до відома молодших інспекторів-кінологів вимог розпорядчих документів установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України щодо підготовки та використання у службі спеціальних собак;

- акліматизація та адаптація собак до умов їх використання у службі.

Начальник відділу охорони установи виконання покарань, начальник відділу з режиму і охорони слідчого ізолятора ДКВС України розробляє план підготовки збору, програму та розпорядок дня його проведення.

У програмі проведення настановного збору зазначаються мета, місце й терміни проведення збору; тематика занять; назва заходів за визначеними завданнями; розрахунок часу на проведення занять та заходів і прізвища осіб, відповідальних за їх проведення.

Навчально-методичний збір з молодшими інспекторами-кінологами із закріпленими за ними службовими собаками проводиться двічі на рік (у першому та другому півріччі) щоразу протягом 3 днів.

Завданнями навчально-методичного збору є:

– перевірка знань, умінь та навичок молодших інспекторів-кінологів за фахом, навиків серед закріплених за ними службових собак, набутих за період підготовки, наявність і стан ведення планувальних, методичних та облікових документів зі спеціальної підготовки молодших інспекторів-кінологів;

– удосконалення базової підготовки молодших інспекторів-кінологів та закріплених за ними спеціальних собак;

– обмін та впровадження ефективних методик підготовки молодших інспекторів-кінологів та службових собак, тактичних прийомів і способів використання спеціальних собак в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України;

– доведення єдиних настанов на наступне півріччя з питань підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками та їх використання у службі;

– проведення змагань на кращого молодшого інспектора-кінолога установи виконання покарань та слідчого ізолятора ДКВС України.

Після завершення навчальних зборів знання й навички молодших інспекторів-кінологів, а також ступінь підготовки спеціальних собак перевіряє комісія у складі: голова комісії – заступник начальника установи виконання покарань та слідчого ізолятора ДКВС України; члени комісії – начальник відділу охорони, начальник відділу режиму і охорони, старший інспектор з кінології відділу охорони, старший інспектор з кінології відділу режиму і охорони та працівник ветеринарної медицини.

Комісійне прийняття заліків у молодших інспекторів-кінологів і випробування спеціальних собак, закріплених за ними, проводиться для ухвалення рішення про їх подальше використання у службі установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України.

Самостійна підготовка молодших інспекторів-кінологів здійснюється з метою підтримання високого рівня їх професійної майстерності. Перелік питань для самостійної підготовки визначається начальником відділу охорони установи виконання покарань, начальником відділу режиму і охорони слідчого ізолятора.

Тренування спеціальних собак проводиться згідно з місячним планом не менше 4 годин на тиждень, загальна кількість годин для тренування становить 16 годин на місяць [7] у різних місцях і в різний час доби. Місячний план тренування складається молодшим інспектором-кінологом з урахуванням ступеня підготовленості спеціального собаки з виявлення наркотичних засобів та психотропних речовин, а також з урахуванням особливостей його поведінки. У плані передбачаються заходи щодо усунення недоліків, виявлених під час практичного використання спеціальних собак.

Керуючись планом тренувань службових собак, начальник відділу охорони установи виконання покарань, начальник відділу з режиму і охорони слідчого ізолятора складає графік тренувань та розклад занять на місяць, включаючи до нього теми для тренування собак.

Кращим видом тренування спеціальних собак є систематичне їх використання в оперативно-розшукових і профілактичних заходах щодо запобігання та розкриття злочинів.

Тренування молодших інспекторів-кінологів і закріплених за ними спеціальних собак проводить старший інспектор з кінології відділу охорони установи виконання покарань, старший інспектор з кінології відділу режиму і охорони слідчого ізолятора.

Тренування спеціальних собак здійснюється на місцевості та в приміщеннях, що імітують місце зберігання особистих речей або видачі посилок, бандеролей і передач. Для цього необхідно мати реквізити: імітатори запаху або запахоносії наркотичних засобів та психотропних речовин, валізи, портфелі, господарські сумки, посилочні ящики, поліетиленові пакети, а також фруктові есенції для імітації наявності фруктів у посилочних ящиках, тютюн, одеколон та інші пахучі речовини [2].

На основі місячного плану молодший інспектор-кінолог у відповідних графах щоденника обліку дресирування (тренування) спеціального собаки складає план заняття на день і зазначає результати його виконання.

В останній тиждень місяця проводиться день кінолога. Під час проведення дня кінолога організують та проводять огляд

(виведення) службових собак, перевірку їх натренованості, заняття зі спеціальної підготовки, організаційні та практичні заходи, спрямовані на підвищення професійної майстерності молодших інспекторів-кінологів та ефективності використання спеціальних собак.

З метою визначення кращих молодших інспекторів-кінологів, поширення набутого ними досвіду з підготовки та використання на службі закріплених за ними спеціальних собак варто проводити змагання серед молодших інспекторів-кінологів в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, в міжрегіональних управліннях та на першість ДКВС України.

Порядок, терміни та місця проведення змагань визначаються Департаментом з виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України [8].

Спеціальна підготовка молодших інспекторів-кінологів оцінюється під час:

1) перевірки рівня знань, умінь та навичок молодших інспекторів-кінологів;

2) випробування спеціальних собак.

Натренованість спеціальних собак перевіряється:

– повсякденно в практичній роботі – самими молодшими інспекторами-кінологами;

– щомісяця під час перевірки виконання планів тренувань – начальником відділу охорони установи виконання покарань, начальником відділу з режиму і охорони слідчого ізолятора;

– під час інспекторських перевірок;

– щороку під час змагань молодших інспекторів-кінологів: серед установ виконання покарань, слідчих ізоляторів; у міжрегіональних управліннях з виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України; на першість ДКВС України.

Під час спільних заходів з правоохоронними органами [9, с. 77] молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками використовують для:

– реалізації державної політики у сфері боротьби зі злочинністю;

– профілактики злочинів та інших правопорушень;

виявлення, припинення, розкриття злочинів.

Відповідальність за підготовку спеціальних собак в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України, здатність працювати в різноманітних умовах, усувати недоліки, виявлені під час перевірки ступеня їх натренованості, несуть молодші інспектори-кінологи, старші інспектори з кінології, а також начальники відділів охорони установ виконання покарань, начальники відділів з режиму і охорони слідчих ізоляторів ДКВС України.

Висновки. Отже, враховуючи вищезазначене, можемо підсумувати, що сутністю професійної підготовки молодших інспекторів-кінологів зі спеціальними собаками в ДКВС України є визначена система підготовки та підтримання молодшими інспекторами-кінологами в належному стані службового собаки для виконання завдань.

Щоб досягти результативності роботи кінологічних команд та ефективності використання спеціальних собак, необхідно проводити заходи з розвитку необхідної мотивації у кінологів до освоєння нових професійних особливостей діяльності; застосування інтерактивних технологій з розвитку професійної компетентності кінолога з метою формування професійно важливих і особистісних компонентів для виконання посадових обов'язків.

Тому науково-педагогічним працівникам у закладі освіти під час проведення занять необхідно формувати у молодших інспекторів-кінологів професійні компетентності з урахуванням сучасних напрямів дресирування службових собак, розвивати практичні навички та вміння їх реалізації, враховуючи поведінкові особливості та специфіку службової діяльності, а також стимулювати потреби в самоосвіті й саморозвитку.

Запропоновані методичні рекомендації для проведення практичних занять з молодшими інспекторами-кінологами з дресирування собак для спеціальної служби з пошуку наркотичних засобів та психотропних речовин сформулюють у слухачів уміння й навички технічно правильного і методично послідовного виконання прийомів дресируванням собак і дають змогу підготувати слухача як дресирувальника спеціального собаки та одночасно як молодшого інспектора-кінолога спеціального

собаки відділу охорони установи виконання покарань та відділу режиму і охорони слідчого ізолятора ДКВС України.

Тому кожен слухач повинен засвоїти теоретичний матеріал, підготувати закріпленого за ним собаку і тільки в процесі практичної роботи зі спеціальним собакою може оволодіти професією кінолога.

Внесені пропозиції до змісту спеціальної підготовки в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України з удосконалення професійної майстерності молодших інспекторів-кінологів нададуть можливість постійного підтримання на належному рівні робочих якостей спеціального собаки для виконання завдань.

Розкрита система професійної підготовки в закладі освіти, установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України сприятиме ефективному використанню наявних сил та засобів, що дозволять якісно виконувати завдання, визначені кінологічній службі керівництвом ДКВС України.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є висвітлення послідовних етапів розвитку та вдосконалення кінологічного забезпечення Державної кримінально-виконавчої служби України.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

2. Про затвердження Інструкції з організації кінологічної служби в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах : наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 24 січ. 2004 р. № 18.

3. Про затвердження Положення про проходження первинної професійної підготовки та підвищення кваліфікації особами рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України : наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2018 р. № 4091/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-18#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

4. Про затвердження кваліфікаційної характеристики професії працівника Державної кримінально-виконавчої служби України 6129 «Кінолог»: наказ Міністерства юстиції України від 22.07.2022 р. № 3096/5.

5. Селюков В. С. Адміністративно-правові засади управління кінологічного забезпечення правоохоронної діяльності в Україні: дис. ... д-ра юр. наук : 12.00.07. Харків, 2020. 450 с.

6. Про затвердження Інструкції з організації кінологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.03.2018 р. № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0459-18#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

7. Про кінологічне забезпечення в Державній митній службі України: наказ Міністерства фінансів України від 10.03.2021 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-21#Text> (дата звернення: 16.03.2023).

8. Про організаційні засади проведення змагань з багатоборства кінологів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Адміністрації ДКВС України від 16.12. 2019 р. № 337/ОД-19.

9. Рябовол Л. Т. Взаємодія державних правоохоронних органів: проблема визначення поняття. *Наукові записки ЦДПУ*. Серія: Право / відп. ред. Є. Ю. Соболев [та ін.]. Кропивницький, 2021. Вип. 11. С. 75–80.

References

1. Ukraine (2022), *On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024*: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (accessed 16 March 2023).

2. Ukraine (2004), *On the approval of the Instructions for the Organization of Canine Service in Penitentiary Institutions and Pretrial Detention Centers*: Order of the State Department of Penitentiary Services of Ukraine dated January 24, 2004.

3. Ukraine (2018), *On the approval of the Regulation on the initial professional training and advanced training of the rank and file members of the State Criminal and Executive Service of Ukraine*: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated December 26, 2018, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-18#Text> (accessed 16 March 2023).

4. Ukraine (2022), *On approval of the qualification characteristics of the profession of the employee of the State Criminal and Executive Service of Ukraine 6129 "Kinolog"* : Order of the Ministry of Justice of dated July 07, 2022.

5. Seliukov, V. S. (2020), *Administrative and legal principles of management canine support of law enforcement activities in Ukraine*, Doctor of legal sciences thesis, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv.

6. Ukraine (2018), *On the approval of the Instructions for the organization of cynology support in the State Border Guard Service of Ukraine* : Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated March 26, 2018, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0459-18#Text> (accessed 16 March 2023).

7. Ukraine (2021), *On cynology support in the State Customs Service of Ukraine* : Order of the Ministry of Finance of Ukraine dated March 10, 2021, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0565-21#Text> (accessed 16 March 2023).

8. Ukraine (2021), *On the organizational principles of holding canine all-around competitions of the State Criminal and Executive Service of Ukraine* : Order of the Administration of the SCES of Ukraine dated December 16, 2019.

9. Riabovol, L. T. (2021), "The interaction of state law enforcement bodies: the problem of defining the concept", *Scientific notes of the Central State University*. Series: Law. Academic Notes. Series: Law: coll. Of science works / Sobol, E. Yu. (Ed.), Kropyvnytskyi, Issue 11, pp. 75–80.

УДК 364.628:(37.011.3-057.875+355.085.5) :591.577-048.93

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.052

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТСЬКО-КУРСАНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Волеваха Ірина Борисівна, кандидат психологічних наук,

доцент, доцент кафедри психології,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: volevalha_iryana@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-7525-0878;

Степура Дарина Андріївна,

курсантка 3-го курсу спеціальності «Психологія»,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: stepuradarina@gmail.com)

Дослідження присвячене виявленню впливу стресу в умовах невизначеності на психологічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя особистості.

Поняття «психологічне здоров'я» трактується авторами як певний вид самопочуття, коли особистість сприймає своє життя сповненим сенсу, має достатньо душевних сил та бажання до руху вперед, особистісного зростання і здійснює спрямовану діяльність відповідно до своїх цілей та цінностей. Психологічне благополуччя розглядається як ключовий елемент психічного і психологічного здоров'я та буття людини, а також критерій якості життя особистості.

Ситуація невизначеності, що стає все більш притаманною сучасному суспільству, зумовлена швидким зростанням різноманітних змін, що відбуваються в ньому. Соціальна нестабільність відображається у свідомості людини і призводить до відчуття невпевненості у завтрашньому дні, страхів і тривоги. Ситуація невизначеності ставить підвищені вимоги до активності людини і потенційно може перешкодити нормальному функціонуванню психіки, виступаючи потужним стресором, який негативно впливає на фізичне, психічне і психологічне здоров'я.

Була висунута гіпотеза дослідження, що переживання стресу невизначеності негативно впливає на показники психологічного здоров'я особистості та рівень її суб'єктивного благополуччя. В емпіричному дослідженні взяли участь 316 респондентів (студентів та курсантів). Було використано такі методики: 1. Шкала задоволеності життям Е. Дінера (Satisfaction With Life Scale); 2. Методика «Індивідуальна модель психологічного здоров'я» О.В. Козлова; 3. Шкала стресу невизначеності USS-10 (10-item Chinese Uncertainty Stress Scale).

Результати проведеного емпіричного дослідження показали негативний вплив ситуації невизначеності на рівень суб'єктивного благополуччя особистості, а також на такі складові її психологічного здоров'я, як цілепокладання, впевненість у собі, прагнення до інтелектуального розвитку, орієнтація на соціальну взаємодію, що свідчить про підтвердження гіпотези.

Ключові слова: психологічне здоров'я, психологічне благополуччя, невизначеність, стрес невизначеності, задоволеність життям.

PSYCHOLOGICAL HEALTH AND SUBJECTIVE WELL-BEING OF YOUTH STUDENTS IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Volevakhha Iryna, PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: volevalha_iryana@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-7814-9476;

Stepura Daryna, Cadet of the specialty "Psychology",
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: stepuradarina@gmail.com)

The study is dedicated to identifying the impact of uncertainty stress on the psychological health and subjective well-being of an individual.

The concept of "psychological health" is interpreted by the authors as a certain type of well-being, in which a person perceives his life as full of meaning, has enough mental strength and desire for moving forward, personal growth and carries out purposeful activities in accordance with his(her) goals and values. Psychological well-being is considered as a key element of mental and psychological health of a person, as well as a criterion of the life quality.

The situation of uncertainty which is becoming more and more inherent in modern society occurs due to the rapid growth of the variety of changes taking place in it. Social instability is reflected in a person's consciousness and leads to a feeling of uncertainty about the future, fears and anxieties. The situation of uncertainty places increased demands on a person's activity and can potentially affect his(her) normal functioning, acting as a powerful stressor that negatively affects physical, mental and psychological health.

The research hypothesis was put forward that experiencing the stress of uncertainty has a negative effect on the psychological health indicators of the individual and the level of his subjective well-being. An empirical study was conducted with the participation of 316 respondents – students and cadets. Three psychological tests were used: 1. E. Diner's Satisfaction With Life Scale; 2. Test "Individual model of psychological health" by O.V. Kozlov; 3. USS-10 (10-item Chinese Uncertainty Stress Scale).

The results of the conducted empirical research showed the negative impact of the situation of uncertainty on the level of subjective well-being of the individual, as well as such components of his(her) psychological health as goal setting, self-confidence, the desire for intellectual development, orientation towards social interaction, which testifies to the confirmation of the proposed hypothesis.

Key words: *psychological health, psychological well-being, uncertainty, uncertainty stress, life satisfaction.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах все більшої актуальності набуває питання забезпечення та збереження психологічного здоров'я особистості. Останнім часом посилилися загрози психологічному благополуччю особистості, зріс негативний вплив різноманітних чинників: воєнна агресія проти України, пандемія COVID-19, нестабільність соціально-економічного розвитку, поглиблення кризової ситуації в країні, які викликають низку суперечностей, загострення почуття страху, невпевненості та розгубленості.

Нині, в період протистояння України російській агресії, наші громадяни перебувають у постійно змінюваних політичних, соціально-економічних, психологічно-побутових умовах життя, стикаються з об'єктивною або суб'єктивною нестабільністю. У майбутньому, після перемоги нашої держави у війні, відбудуться важливі зміни, але вже сьогодні поступово стає затребуваним тип особистості, здатної до автономного функціонування, якісно нової комунікації, із пластичною психікою та стресостійкістю.

Динамічність і суперечливість сучасного світу зумовлюють значний вплив на людину, втручаються в її особистісний простір і негативно позначаються на психологічному здоров'ї. Можна стверджувати, що невизначеність стає все більш поширеною рисою сучасного суспільства, де людям часто бракує впевненості у завтрашньому дні. Тож проблема вивчення та дослідження психологічного здоров'я і вказаних чинників, які на нього впливають, є доволі актуальною і привертає увагу науковців різних галузей.

У зв'язку з вищезазначеним особливої дослідницької уваги набуває розгляд чинників, які впливають на психологічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя особистості, зокрема ситу-

ації невизначеності, у якій особистість може перебувати протягом тривалого часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здоров'я людини належить до найбільш складних проблем, що не втрачають своєї актуальності.

Поняття «психологічне здоров'я» увійшло до наукового обігу відносно недавно і є поки що недостатньо розробленим. Його поява пов'язана з потребою опису стану людини, здорової з точки зору відсутності соматичних та психічних порушень, але незадоволеної певними сторонами свого життя. Сучасна психологічна наука розмежує концепти психічного і психологічного здоров'я. Психічне здоров'я стосується окремих психічних процесів та механізмів, тоді як психологічне здоров'я характеризує особистість людини в цілому, перебуває в тісному зв'язку з вищими проявами людського духу і дає можливість виділити власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я, на відміну від медичного, соціологічного, філософського та ін.

Розгляд наукових підходів до поняття «психологічне здоров'я» [2; 3; 7; 8] дає можливість трактувати його як певний вид самопочуття, коли особистість сприймає своє життя сповненим сенсу, має достатньо душевних сил та бажання до руху вперед, особистісного зростання і здійснює спрямовану діяльність відповідно до своїх цілей та цінностей.

Психологічне благополуччя є одним із ключових елементів психічного і психологічного здоров'я та буття людини, яке також виступає критерієм якості життя особистості.

Невизначеність у трактуваннях науковців виступає як ситуація з невідомими змінними, що чітко не визначена у засобах вирішення та кінцевому результаті в суб'єктивному усвідомленні індивіда [4], як ситуація надходження до свідомості індивіда суперечливої та незв'язної інформації [9], як сукупність обставин, умов, що характеризуються неповнотою змісту або є інформаційно зашумленими [1].

У цілому серед дослідників панує думка, що невизначеність являє собою негативну ситуацію, яка може вплинути на нормальне функціонування психіки. Значна кількість

емпіричних даних [10; 12] підтверджує думку про те, що невизначеність є потужним стресором, який сильно пов'язаний з фізичним, психічним і психологічним здоров'ям.

Але водночас дослідники зазначають принципову можливість розвитку позитивного ставлення до невизначеності з відмовою від ілюзії стабільності та однозначності картини світу [4], творчого переходу до мало структурованих ситуацій життя [5]. Необхідність пояснення особливостей поведінки людини в ситуаціях невизначеності призвела до введення в психологію поняття «толерантність до невизначеності», що розглядається як особистісна властивість, яка виявляється у здатності розуміти конфлікт і напруження, котрі виникають у ситуації невизначеності та проявляються у прийнятті невідомого, здатності протистояти у суперечливій ситуації [9], як фундаментальний психологічний ресурс особистості, що допомагає зробити вибір певних стратегій оволодіння складними життєвими ситуаціями [4].

Мета дослідження полягає у виявленні впливу стресу невизначеності на психологічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя особистості.

Була висунута **гіпотеза дослідження**, що переживання стресу невизначеності негативно впливає на показники психологічного здоров'я особистості та рівень її суб'єктивного благополуччя.

Вибірка дослідження. У емпіричному дослідженні взяли участь 316 осіб, що навчаються в Академії Державної пенітенціарної служби, а саме: курсанти відділення «правоохоронна діяльність», «право», «психологія» – 129 осіб; студенти відділення «правоохоронна діяльність», «право», «психологія» – 177 осіб.

Методики дослідження. Для емпіричного дослідження були відібрані такі методики:

1. Шкала задоволеності життям Е. Дінера (Satisfaction With Life Scale – SWLS), що була розроблена групою вчених на чолі з Е. Дінером у 1985 році. Ця методика спрямована на виявлення емоційного ставлення до свого життя загалом, що відбиває актуальний рівень суб'єктивного благополуччя людини. Основне призначення методики – масові, особливо крос-культурні та міжгрупові соціально-психологічні дослідження [6].

2. Методика «Індивідуальна модель психологічного здоров'я» О. В. Козлова [2] – це психодіагностичний інструмент, що дає можливість виявляти вираженість восьми векторів реалізації психологічного здоров'я: «стратегічний вектор», «просоціальний вектор», «я-вектор», «творчий вектор», «духовний вектор», «інтелектуальний вектор», «сімейний вектор», «гуманістичний вектор».

3. Шкала стресу невизначеності (USS-10 – 10-item Chinese Uncertainty Stress Scale (USS)), що була розроблена та валідизована групою авторів на чолі з Т. Yang [11]. Оскільки єдиною версією цієї методики, яку вдалося знайти, виявилася англійська, нами був здійснений переклад методики українською мовою. З перекладеного варіанту ми залишили сім пунктів, що показали достатній рівень внутрішньої узгодженості за результатами психометричної перевірки (α -Кронбаха = 0,714).

Усі досліджувані були детально проінструктовані щодо виконання завдань методик. Форма проведення емпіричного дослідження – групова.

Аналіз та інтерпретація отриманих результатів. Отримані дані були піддані математико-статистичній обробці за допомогою комп'ютерної програми SPSS 17.0. із застосуванням методів статистичного аналізу: методів описової статистики; регресивного аналізу. Розглянемо та проаналізуємо отримані емпіричні дані.

Рівень складових психологічного здоров'я респондентів було досліджено за допомогою методики О. В. Козлова «Індивідуальна модель психологічного здоров'я». Отримані кількісні результати представлені у таблиці.

З отриманих даних ми бачимо, що значення стратегічного вектора (СтВ) перебуває на межі середнього і високого рівня (сім стенів з десяти можливих). Такий результат може свідчити про переважання внутрішнього локусу контролю, впевненість у собі, опору на власні сили, цілеспрямованість та послідовність у досягненні своєї мети.

Таблиця – Рівень складових психологічного здоров'я респондентів за методикою О. В. Козлова «Індивідуальна модель психологічного здоров'я»

	Показник	Середнє значення вибірки	Стени (1-10)	Рівень
	Стратегічний вектор (СтВ)	7,4	7	середньо-високий
	Просоціальний вектор (ПВ)	8,3	6	середній
	Я-вектор (ЯВ)	5,7	5	середній
	Творчий вектор (ТВ)	5,2	5	середній
	Духовний вектор (ДВ)	6,6	5	середній
	Інтелектуальний вектор (ІВ)	4,7	6	середній
	Сімейний вектор (СВ)	4,5	5	середній
	Гуманістичний вектор (ГВ)	3,8	3	низький

По шість стенів (середній рівень) отримали показники психологічного здоров'я – просоціальний вектор (орієнтація на соціальну взаємодію, товариську, конструктивне розв'язання конфліктів, дотримання норм, прийнятих у суспільстві) та інтелектуальний вектор (бажання навчатися нового та інтелектуально розвиватися, орієнтація на пізнавальну діяльність).

Відразу чотири складових психологічного здоров'я вибірки виявилися на рівні п'ять стенів (середній рівень). Тобто для респондентів властива помірна вираженість таких характеристик, як здатність відстоювати свою думку, конкурентність (Я-вектор), схильність до творчості, потяг до прекрасного (творчий вектор), духовні цінності (духовний вектор), сімейні цінності, орієнтація на сім'ю як на джерело взаємної соціально-психологічної підтримки (сімейний вектор).

Значення показника «гуманістичний вектор» (пріоритетність гуманістичних цінностей, толерантність, здатність

жертвувати власними інтересам заради іншого) виявилось на низькому рівні – 3 стени.

Психологічне здоров'я розглядається нами як втілення соціального, емоційного та духовного благополуччя особистості. Тому до програми дослідження було внесено методичку «Шкала задоволеності життям» (Е. Дінера, переклад Д. Леонтьєва) для дослідження рівня суб'єктивного благополуччя респондентів. Було отримано середнє значення вибірки 21,1 бала (можливий діапазон значень: 5–35, стандартне відхилення 6,1). За методикою це середній рівень.

За методикою «Шкала стресу невизначеності» (USS) було отримано середній результат вибірки 2,91, стандартне відхилення 1,4 (можливий діапазон значень: від 0 – відсутність стресу невизначеності до 7 – сильний стрес невизначеності). Тобто респонденти загалом добре орієнтуються у власній життєвій ситуації, у цілому зберігають контроль над подіями свого життя, мають певні орієнтири щодо свого майбутнього.

З метою виявлення впливу стресу невизначеності на показники психологічного здоров'я та емоційного благополуччя був здійснений регресійний аналіз, де залежними змінними виступали складові психологічного здоров'я (за методикою О. В. Козлова) та рівень задоволеності життям (за методикою Е. Дінера), а незалежною – рівень стресу невизначеності (за методикою USS).

У процесі покрокової множинної регресії ($R^2 = 0,623$) рівень задоволеності життям виявився найбільш важливою незалежною змінною в рівнянні та пояснив приблизно 27 % дисперсії стресу невизначеності ($\beta = -0,386$, $p \leq 0,001$; β – стандартизований коефіцієнт регресії). Тобто, чим більше життєва ситуація сприймається як невизначена, тим нижчий рівень задоволеності життям, а отже, нижчий рівень суб'єктивного благополуччя. Такий результат, на нашу думку, можна пояснити тим, що на орієнтування у ситуації невизначеності, а також подолання стресу невизначеності людина витрачає велику кількість внутрішнього ресурсу, тривалий час перебуваючи у стані напруги, що супроводжує копінг-поведінку. Крім того, у невизначеній ситуації завжди бракує інформації для раціонального прийняття рішень; можливості застосування власно-

го та запозиченого досвіду для вибудовування системи дій, щоб досягти бажаного майбутнього, також є вкрай обмеженими. Саме цей розрив у свідомості індивіда між теперішньою ситуацією і невизначеністю шляхів та способів «потрапити у бажане майбутнє» провокує в нього тривогу і незадоволеність життям.

Стратегічний вектор психологічного здоров'я виявився в моделі другою змінною, на яку негативно впливає стрес невизначеності. Він пояснює додаткові 5,4 % дисперсії ($\beta=-0,205$, $p\leq 0,001$). Отриманий зв'язок можна пояснити негативним впливом ситуації невизначеності на механізми цілепокладання особистості. Оскільки виникає вищезгадана проблема побудови надійного плану дій, то можливість отримання бажаного результату, досягнення важливих життєвих цілей ставиться часто людиною під сумнів, зменшується впевненість у собі, локус контролю зміщується у бік зовнішнього.

Інтелектуальний вектор психологічного здоров'я у моделі розглядається як третя змінна і пояснює ще 3,4 % дисперсії ($\beta=-0,136$, $p\leq 0,001$). Нам видається ймовірним поясненням такого результату припущення, що функціонування і розвиток пізнавальної сфери у ситуації невизначеності до певної міри гальмується стресом невизначеності. При цьому частка застосовуваних індивідом шляхів раціонального прийняття рішень (на основі аналізу інформації) зменшується на користь моделей, побудованих на інтуїції.

Ще дві залежні змінні – сімейний вектор психологічного здоров'я і просоціальний вектор – пояснюють по 1,3 % дисперсії кожна ($\beta=-0,127$, $p\leq 0,001$). Щодо цих складових психологічного здоров'я можна припустити, що дезорієнтованість, викликана невизначеністю, поширюється і на сферу соціальних взаємодій як з представниками найближчого сімейного кола, так і з людьми більш широкого соціального оточення. До того ж для великої частини молодих людей, які склали вибірку дослідження, планування власної сім'ї може втрачати пріоритетність у ситуації невизначеності.

Важливо відзначити, що Я-вектор, творчий вектор, духовний вектор та гуманістичний вектор психологічного здоров'я не дали прибавки до долі пояснюваної дисперсії, тобто доказів стати-

стично значущого впливу стресу невизначеності на ці складові психологічного здоров'я не виявлено.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, невизначеність виникає в ситуаціях з неоднозначними, складними або непередбачуваними складовими, коли доступ до інформації обмежений або вона незв'язна і непослідовна. Іншими її характеристиками є складність контролю, нездатність передбачати майбутні результати й наслідки або визначити сенс події.

Результати проведеного емпіричного дослідження свідчать про негативний вплив ситуації невизначеності на рівень суб'єктивного благополуччя особистості, а також такі складові її психологічного здоров'я, як цілепокладання, впевненість у собі, прагнення до інтелектуального розвитку, орієнтація на соціальну взаємодію.

Перспективи подальшого наукового пошуку з цієї теми ми вбачаємо у проведенні лонгitudного дослідження за тією самою програмою, з тими самими респондентами, але вже в умовах мирного часу.

Список використаних джерел

1. Гусев А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2009. 233 с.
2. Козлов А. В. Методика диагностики психологического здоровья. *Perspectives of Science and Education*. 2014. № 6 (12). С. 110–117.
3. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини / за заг. ред. І. Я. Коцана. Луцьк : Вежа, 2011. 430 с.
4. Леонтьев Д. А. Вызов неопределенности как центральная проблема психологии личности. *Психологические исследования*. 2015. Т. 8. № 40.
5. Лушин П. В. Экологичная помощь личности в переходный период: экофасилитация : монография. Київ, 2013. 296 с.
6. Осин Е. Н., Леонтьев Д. А. Краткие русскоязычные шкалы диагностики субъективного благополучия: психометрические характеристики и сравнительный анализ. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 2020. № 1. С. 117–142.
7. Шаронова І. В. Психологія здоров'я людини. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 20. С. 738–746.
8. Шувалов А. В. Психологическое здоровье человека. *Вестник ПСТГУ IV: Педагогика. Психология*. 2009. № 4 (15). С. 87–101.

9. Hallman R. J. The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity. *Journal of Humanistic Psychology*. 1963. Vol. 3. № 1. P. 14–27.

10. Greco V., Roger D. Uncertainty, stress, and health. *Personality and Individual Differences*. 2003. 34 (6). P. 1057–1068.

11. Wu D., Yang T., Herold F., Hall D. L., Mueller N., Yeung A., Kramer A. F., Guo T., Zou L. Validation of the 4-Item and 10-Item Uncertainty Stress Scale in a Community-Based Sample of Chinese Adults. *Psychology Research and Behavior Management*. 2022. № 15. P. 2803–2813.

12. Yang T., Jiang S., Yu L., Cottrell R. R., Si Q. Life stress, uncertainty stress and self-reported illness: a representative nationwide study of Chinese students. *Journal of Public Health*. 2018. № 26 (2). P. 205–209.

References

1. Gusev, A. I. (2009), Tolerance to uncertainty as a factor in the development of personal identity : PhD in Psychology Thesis, Kyiv.

2. Kozlov, A. V. (2014), "Methods of diagnosis of psychological health", *Perspectives of Science and Education*, No. 6 (12), pp. 110–117.

3. Kotsan, I. Ya., Lozhkin, G. V. and Mushkevich, M. I. (2011), Psychology of human health / in Kotsana I. Ya. (Ed.), Lutsk.

4. Leontiev, D. A. (2015), "Challenge of uncertainty as a central problem of personality psychology", *Psychological studies*, Vol. 8, No. 40.

5. Lushin, P. V. (2013), Ecological assistance of a person in the transition period: ecofacilitation : monograph, Kyiv.

6. Osyn, E. N. and Leontiev, D. A. (2020), "Short Russian-language scales for the diagnosis of subjective well-being: psychometric characteristics and comparative analysis", *Monitoring of public opinion: Economic and social changes*, No. 1, pp. 117–142.

7. Sharonova, I. V. (2013), "Psychology of human health", *Problems of modern psychology*, Issue 20, pp. 738–746.

8. Shuvalov, A. V. (2009), "Psychological health of a person", *Bulletin of PSTU IV: Pedagogy. Psychology*, № 4 (15), pp. 87–101.

9. Hallman, R. J. (1963), "The Necessary and Sufficient Conditions of Creativity", *Journal of Humanistic Psychology*, Vol. 3, № 1, pp. 14–27.

10. Greco, V. and Roger, D. (2003), "Uncertainty, stress, and health", *Personality and Individual Differences*, № 34 (6), pp. 1057–1068.

11. Wu, D., Yang, T., Herold, F., Hall, D. L., Mueller, N., Yeung, A., Kramer, A. F., Guo, T. and Zou, L. (2022), "Validation of the 4-Item and 10-Item Uncertainty Stress Scale in a Community-Based Sample of Chinese Adults", *Psychology Research and Behavior Management*, № 15, pp. 2803–2813.

12. Yang, T., Jiang, S., Yu, L., Cottrell, R. R. and Si, Q. (2018), "Lifestress, uncertainty stress and self-reported illness: a representative nationwide study of Chinese students", *Journal of Public Health*, № 26 (2), pp. 205–209.

УДК 65.012.32

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.063

МЕТОДИ ОЦІНКИ ПЕРСОНАЛУ І ЇХ ВПЛИВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Гончаренко Оксана Григорівна, доктор економічних наук,
професор, начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

У статті визначено, що персонал є стратегічним ресурсом організації системи, а його оцінка в сучасних умовах – складна управлінська проблема, що потребує постійного дослідження як теоретичних, так і методологічних підходів. Встановлено, що в процесі оцінки визначаються якісні характеристики персоналу і їх відповідність вимогам посади або робочого місця в юридичній, економічній, соціально-психологічній площині, які сприяють досягненню стратегічних цілей організації та цілей особистісного розвитку. Розкрито, що оцінка персоналу має адміністративні, інформаційні й мотиваційні цілі та передбачає порівняння ділових якостей, трудової поведінки й результатів роботи з відповідними еталонами (параметрами) як у поточному, так і в перспективному періоді. Визначено, що джерелом інформації про працівника є первинні документи обліку кадрів (вік, освіта, стаж роботи, послужний список тощо), а результати його праці відображено у звітах про роботу структурних підрозділів і організації системи в цілому. Встановлено, що методи оцінки персоналу класифікуються на об'єктивні (довільний і структурний опис, самооцінка, оцінка за цілями і метод критичних випадків) та суб'єктивні (ранжування, попарного порівняння, теоретичного розподілу); комбіновані (метод 360/180, портфоліо, assessment centre). Проведено аналіз комбінованих методів оцінки персоналу, зокрема: управління за цілями, OKR, KPI, модель 360/180, персональне портфоліо, assessment center і оцінка за компетентностями та складено матрицю компетентностей працівника. Запропоновано використовувати сучасні автоматизовані методи оцінки персоналу, які дозволяють ставити перед працівником реальні цілі та швидко отримувати зворотний зв'язок. У статті підкреслюється, що регулярно й системно оцінка персоналу позитивно позначається на мотивації персоналу, його професійному розвитку і зростанні.

Ключові слова: персонал, ділові якості, компетентності, результати праці, оцінка, методи оцінки.

PERSONNEL ASSESSMENT METHODS AND THEIR INFLUENCE ON THE ORGANIZATIONAL SYSTEMS EFFICIENCY

Honcharenko Oksana, Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,
Academy of the Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

The article defines that personnel is a strategic resource of the organizational system, and its assessment in modern conditions is a complex management problem that requires constant research of both theoretical and methodological approaches. It was established that the qualitative characteristics of the personnel and their compliance with the requirements of the position or workplace in the legal, economic, socio-psychological plane, which contribute to the achievement of the organization's strategic goals and personal development goals, are determined during the assessment process. The article revealed that personnel evaluation has administrative, informative and motivational purposes, and involves comparing business qualities, work behavior and work results with relevant benchmarks (parameters), both in the current and prospective period. It was determined that the source of information about the employee is the primary records of personnel (age, education, length of service, track record, etc.), and the results of his work are reflected in reports on the work of structural units and the organizational system as a whole. It was established that personnel evaluation methods are classified into objective (arbitrary and structural description, self-evaluation, evaluation by goals and the method of critical cases) and subjective (ranking, pairwise comparison, theoretical distribution); combined (360/180 method, portfolio, assessment center). An analysis of combined methods of personnel evaluation was carried out, in particular: management by goals, OKR, KPI, 360/180 model, personal portfolio, assessment center and evaluation by competencies, and a matrix of employee competencies was compiled. It is proposed to use modern automated methods of personnel evaluation, which allow setting real goals for the employee and quickly receiving feedback. The article emphasizes that regular and systematic evaluation of personnel has a positive effect on the motivation of personnel, their professional development and growth.

Key words: *personnel, business qualities, competences, work results, assessment, assessment methods.*

Постановка проблеми. Наукові школи управління постійно спрямовують зусилля на пошук шляхів підвищення ефективності діяльності організаційних систем в умовах мінливого ринкового середовища. Наукові підходи вчених до дослідження означеної проблеми вказують, що показники ефективності діяльності організаційних систем безпосередньо

пов'язані з показниками результативності діяльності персоналу. Це підтверджується моделлю консалтингової компанії Мак Кінсі «7S», що дозволяє сформувавши цілісний погляд на розвиток організаційної системи, в якій поєднані такі фактори, як стратегія (strategy), навички (skill), цінності (shared values), структура (structure), система (system), персонал (staff) і стиль (style). Персонал є стратегічним ресурсом організаційної системи, а його оцінка в сучасних умовах – складна управлінська проблема, що потребує постійного дослідження як теоретичних, так і методологічних підходів. Нині суб'єкти господарювання у своїй діяльності застосовують різноманітні методи оцінки персоналу та отримують різні за рівнем об'єктивності результати. Ось чому, на нашу думку, цікавими в теоретичному і в практичному аспектах є вдосконалення методів, за допомогою яких можна отримати об'єктивну оцінку діяльності персоналу організаційних систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах оцінка персоналу розглядається під різними кутами. Теоретико-методологічні основи оцінки персоналу досліджуються зарубіжними та вітчизняними науковцями, між якими донині триває дискусія щодо обґрунтування «ідеальної методики оцінки персоналу», серед них Т. Бучинська, О. Григор'єва, О. Крушельницька, А. Колот, А. Лобза, В. Соколовська та багато інших. Результатом їхніх досліджень є розробка підходів, процедур, методів організації та проведення оцінки персоналу. Однак конкурентне середовище висуває жорсткі вимоги до кваліфікації і компетентностей працівника, що потребує застосування новітніх автоматизованих методик оцінки персоналу та підвищення рівня об'єктивності отриманих результатів.

Постановка завдання полягає в дослідженні методів оцінки персоналу і їх впливу на ефективність діяльності організаційних систем.

Виклад основного матеріалу. Оцінка персоналу, на думку А. Колота, є цілеспрямованим процесом встановлення відповідності якісних характеристик персоналу (мотивації, здібностей, особистісних рис та якостей тощо) вимогам посади або робочого місця, тому проблема оцінювання персоналу

розглядається в юридичній, економічній, соціально-психологічній площині [4, с. 154]. Слід зазначити, що оцінка ефективності діяльності організаційних систем містить ступінь відповідності персоналу займаним посадам, що сприяє досягненню стратегічних цілей організації та цілей особистісного розвитку працівників. Бучинська Т. вважає, що у процесі оцінки персоналу є можливість визначити, як кожен конкретний працівник досягає «очікуваних результатів праці і відповідає тим вимогам, які визначені конкретною посадою» [1, с. 61]. На думку англійського економіста Томаса Х. Паттена, питання постає не стільки в самому процесі оцінювання персоналу (оскільки оцінка завжди відбувається в реальному житті), а в тому, в який спосіб це буде зроблено: застосована методична система чи навпаки – неформальне оцінювання. Визначення цінності працівників на основі оцінки їх особистісних характеристик можна легко спростувати, обґрунтовуючи «суб'єктивним оцінюванням», тому краще використовувати методи, які дозволяють оцінити результати їхньої праці й поведінки в колективі. До речі, не варто забувати і про особисті контакти в колективі, працівника якого оцінюють, бо вони є ефективним стимулом для покращення діяльності всього колективу [10, с. 98]. Зокрема, О. Крушельницька вважає, що оцінка персоналу виконує дві функції: орієнтуючу (бо працівник, здійснюючи власну самооцінку, усвідомлює себе і свою поведінку, що дозволяє йому визначити напрямки і способи подальшої діяльності) та стимулюючу (переживання успіху чи невдачі або правильність чи неправильність обраної поведінки, що спонукає його рухатися в певному напрямку) [3, с. 224]. На думку Ф. Хмілья, двома основними функціями оцінки персоналу є вимірювальна (знання, вміння, навички, ефективність виконання посадових обов'язків, ступінь відповідності займаній посаді) і розвиваюча (оцінка потенційних можливостей розвитку інтелектуального, ділового потенціалу, вміння критично мислити та набувати нових компетентностей) [11, с. 234]. Отже, метою оцінки персоналу є отримання об'єктивної інформації про наявність у працівника певного рівня знань, набутого практичного до-

свіду, його ставлення до праці та особистого внеску в кінцевий результат діяльності структурного підрозділу чи організаційної системи в цілому. А це означає, що об'єктом оцінювання є не людина (працівник) загалом, а тільки її професійні і особистісні якості, «властивості і дії з огляду на виконувану ним роботу та її результати» [5, с. 293]. Оцінка персоналу є складовим елементом процесу управління, і її основними цілями є такі складові: адміністративні (розміщення кадрів, їх переміщення та оплата праці); інформативні (забезпечення керівників необхідною інформацією про кількісний та якісний склад персоналу); мотиваційні (регулювання поведінки персоналу для досягнення стратегічних цілей організаційної системи) [8, с. 198]. На думку П. Перерви, оцінка персоналу передбачає порівняння характеристик людини (ділових та особистісних якостей, трудової поведінки та результатів роботи) з відповідними еталонами, вимогами, параметрами, що охоплює дві сфери діяльності працівників – поточну та перспективну [9, с. 101]. Джерелом інформації про працівника є первинні документи обліку кадрів (вік, освіта, стаж роботи, послужний список тощо), а от інформація про результати його праці відображена в матеріалах звітності про роботу структурних підрозділів і організаційної системи в цілому. Не варто нехтувати ще одним важливим джерелом інформації, таким як бесіди (отримання усної інформації від самого працівника) і опитування (отримання інформації від інших осіб).

Відповідно до встановлених цілей проведення оцінки персоналу дозволяє: планувати кар'єрне зростання і просування по службі; визначати рівень компетентності й відповідність займаній посаді; скласти психологічний портрет працівника і визначити стан морально-психологічного клімату в колективі; розробити ефективну систему мотивації і визначити напрями роботи з персоналом [6, с. 486]. Отримані результати впливають на ухвалення управлінських рішень, що стосуються проблем: підбору і розстановки кадрів, просування кар'єрними сходами по вертикалі й рух по горизонталі; вдосконалення структури, стилю, методів управління персоналом, а також

зміцнення взаємозв'язків керівників різних рівнів управління та їхніх підлеглих. Загальновідомо, що в правоохоронних органах і державних інституціях поширена така форма оцінки персоналу як атестація, що, на думку багатьох учених, є процесом оцінки ефективності виконання співробітником своїх посадових обов'язків, які здійснюються під безпосереднім керівництвом організації [6, с. 488]. Однак, на наш погляд, незважаючи на уніфіковану форму проведення атестації персоналу правоохоронних органів, цей підхід має низку недоліків. Матеріали атестації ґрунтуються переважно на оцінці керівника структурного підрозділу і майже не враховують оцінку колег чи співробітників інших структурних підрозділів. Часто матеріали атестаційних справ не дають реальної і вичерпної інформації про результати оцінки (наприклад, порівняльна характеристика працівників одного кваліфікаційного рівня), або не береться до уваги самоаналіз, перспективи розвитку працівника й організаційної системи. Ось тому й виникає нагальна потреба у вдосконаленні існуючих або розробці нових методів і підходів до оцінки персоналу та ефективності його діяльності.

Ефективне і змістовне оцінювання персоналу правоохоронних органів можливе лише за умови застосування об'єктивних методів і розроблених на їх основі методик, що мають чітко визначені цілі, завдання й результативність процесу. Оскільки метод оцінювання являє собою сукупність певних теоретико-методологічних підходів до оцінювання особистісних якостей, поведінки й результативності праці співробітника, його вибір залежить від особливостей системи оцінювання. Сучасна наука управління класифікувала методи оцінки персоналу за такими видами: об'єктивні (довільний і структурний опис, самооцінка, оцінка за цілями і метод критичних випадків); суб'єктивні (ранжування, попарного порівняння, теоретичного розподілу); комбіновані (метод 360, портфоліо, *assessment centre*) (табл. 1). Крім того, методи оцінювання персоналу повинні: відповідати організаційній структурі, мати чітко встановлені цілі, бути простими і зрозумілими;

передбачати використання кількісних показників (оптимально 5–6), а також сполучати письмові та усні завдання [7].

Таблиця 1 – Характеристика об’єктивних і суб’єктивних методів оцінки персоналу

Назва методу	Хто здійснює	Характеристика
Довільного опису	Керівник структурного підрозділу	Сильні і слабкі сторони, компетенції працівника. Перевагою цього методу є аргументована оцінка працівника, недоліком – неможливість порівняння його з іншими працівниками.
Самооцінювання	Працівник	Професійні вміння, знання, компетентності. Особа, яка здійснює самооцінювання, повинна мати змогу коментувати власні оцінки.
Оцінювання за визначеними цілями	Керівник структурного підрозділу	Придатність працівника до виконання поставлених завдань, участь працівників у процесі ухвалення рішень, уміння критично мислити, уміння працювати в команді.
Критичних випадків	Керівник структурного підрозділу	Створення реєстру успіхів і недоліків підлеглих, на підставі якого формують думку про них, що дає змогу завдяки зібраній інформації впливати на зміну їх поведінки.
Ранжування	Керівник структурного підрозділу	Упорядкування суб’єктом оцінювання працівників від найкращого до найгіршого. У ранжуванні працівників певного структурного підрозділу іноді одночасно визначають найкращого і найслабкішого, потім тих, що йдуть за ними з обох боків, завершуючи цю роботу формуванням загального списку.

Закінчення табл. 1

Попарного порівняння	Керівник структурного підрозділу	Попарне порівняння працівників (кожного з кожним) за певним критерієм, з присвоєнням оціночного балу. Після порівняння кожного з кожним підраховують кількість позитивних виборів (переваг) стосовно всіх працівників. Потім їх підсумовують і на цій основі складають ранжувальний лист.
Теоретичного розподілу	Керівник структурного підрозділу	Суб'єкт оцінювання відносить кожного з оцінюваних до певного інтервалу нормального розподілу (наприклад, 10 % усіх оцінюваних належать до осіб, оцінених найвище, 10% – найнижче і т. ін.), що дозволяє диференціювати оцінки і виявити крайні групи серед оцінюваних працівників, щополегшує ухвалення кадрових рішень.

Сучасна школа управління пропонує комбіновані методи оцінки персоналу. Серед них: управління за цілями, OKR, KPI, модель 360/180, персональне портфоліо, assessment center і оцінка за компетентностями.

1. Управління за цілями, або Management by Objectives (МВО), – це метод, який використовується для довгострокового планування та інтеграції стратегічних цілей організації з індивідуальними цілями працівників, що дозволяє менеджерам різних управлінських рівнів формувати цілі для кожного структурного підрозділу і працівника (спеціаліста), а також відстежувати процес їх досягнення, результативність діяльності й мотивацію персоналу.

2. OKR, або цілі та ключові результати, – інструмент оцінки ефективного формування цілей, постановки завдань і планів з отриманими результатами, що можуть використовувати як окремо співробітники, так і колективи (команди) працівників. Щоб правильно сформулювати співробітнику OKR

і оцінити досягнення ключових результатів, необхідно здійснювати постійний моніторинг досягнення цілей, незважаючи на те, що результати є конкретними і обмеженими за часом, але реалістичними.

3. Ключові показники ефективності (KPI) – цілі, яких планує досягти організаційна система, що залежить як від роботи всього колективу, так і від ефективності кожного конкретного співробітника, що встановлюється у відсотковому співвідношенні до визначеного на початковому етапі завдання.

Після закінчення цього періоду керівник може визначити, наскільки результативно працював співробітник та яке співвідношення досягнуто за ключовими показниками кожним конкретним працівником.

4. Оцінка персоналу 360/180 градусів, або кругова оцінка, – багатовимірний метод оцінки результативності, заснований на оцінці працівника колегами, керівництвом, що дозволяє уникнути упередженості в оцінюванні, як це може бути в оцінюванні однією людиною. Оцінка «180 градусів» проводиться аналогічно, тільки зворотний зв'язок встановлюється між керівником і підлеглим, які заповнюють уніфіковану форму, а потім аналізують її результати та порівнюють з профілем посади.

5. Assessment center, або центр оцінки, – це поєднання завдань, тестових вправ, які дозволяють встановити придатність кандидата для певної посади. Таку перевірку проводять запрошені професіонали, що забезпечують незалежний і неупереджений аналіз, а також моделюючи певну ситуацію, проблему чи подію, спостерігають за дією кандидатів. Під час виконання вправ учасники можуть приєднатися до групових обговорень, баскет-методу (моделювання систематичної для цієї посади ситуації), презентації, рольових ігор чи психометричних тестів), що дозволить скласти більш об'єктивну оцінку кандидату.

6. Оцінка компетенцій – аналіз наявних професійних навичок, знань, досвіду в кандидата чи співробітника та їх відповідність посадовим вимогам.

Щоб оцінити співробітника за компетенціями, спочатку необхідно скласти матрицю компетенцій (набір якостей), якими має володіти фахівець, обіймаючи певну посаду (табл. 2).

Таблиця 2 – Матриця компетентностей

Корпоративні	Управлінські	Функціональні
<p>Орієнтація на результат:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розуміння загальних та індивідуальних цілей; – ініціювання дій та проактивність; – наполегливість. 	<p>Ухвалення рішень:</p> <ul style="list-style-type: none"> – системне і стратегічне мислення; – оперативність ухвалення рішень; – аналіз загроз і можливостей. 	<p>Професіоналізм:</p> <ul style="list-style-type: none"> – застосування професійних знань; – розвиток професійної експертизи; – консультування інших.
<p>Побудова ефективних взаємовідносин:</p> <ul style="list-style-type: none"> – розуміння принципів взаємодії; – відкритість комунікації; – надання підтримки. 	<p>Управління виконанням:</p> <ul style="list-style-type: none"> – постановка цілей; – керівництво та організація діяльності; – делегування та контроль. 	<p>Аналіз інформації:</p> <ul style="list-style-type: none"> – збір інформації; – аналіз інформації; – пропонування варіантів.
<p>Відкритість новому/звучність:</p> <ul style="list-style-type: none"> – адаптація до змін середовища; – ефективність діяльності за частой зміни умов. 	<p>Лідерство:</p> <ul style="list-style-type: none"> – мотивація підлеглих; – розвиток підлеглих; – управління конфліктами. 	<p>Клієнтоорієнтованість:</p> <ul style="list-style-type: none"> – системне управління; – орієнтація на зовнішнього/внутрішнього клієнта.

На думку В. Соколовської, О. Бабчинської, об'єктивно проведена оцінка персоналу дозволяє отримати інформацію не тільки про результативність діяльності персоналу, а й визначити потенційні можливості та перспективи зростання, потреби в підвищенні кваліфікації або навпаки – причини неефек-

тивної роботи окремих працівників чи структурних підрозділів [10, с. 96].

Ще одним важливим завданням оцінки персоналу є забезпечення зворотного зв'язку, коли працівник має знати результати оцінки, які повинні відкрито обговорювати з ним та окреслювати шляхи покращення його діяльності. А також мають бути визначені помилки, яких припустився працівник, і які залежать від внутрішніх умов організаційної системи, що дозволить скорегувати як поведінку працівників, так і умови їх роботи [11, с. 297].

Висновки. Отже, оцінка персоналу є складним, трудомістким і витратним процесом як для керівників, так і для співробітників. Вона також є одним із найскладніших процесів у системі управління ефективністю організаційних систем, оскільки вимагає застосування певної методології, яка потребує спеціальної підготовки, часу і кваліфікованого аналізу тощо. Не всі організаційні системи мають можливість «правильно» провести оцінку і в результаті отримують неточну інформацію про свій стратегічний ресурс. На нашу думку, слід уникати *упередженості* під час проведення оцінки персоналу (коли оцінку і зворотний зв'язок надають люди, які можуть бути зацікавленими особами), тому варто, щоб аналіз ефективності проводили сторонні фахівці чи системи автоматизації. Також необхідно *роз'яснити мету проведення оцінки* для уникнення негативного сприйняття персоналом проходження тестів, заповнення опитувальних листів чи давання інтерв'ю через страх, що результати можуть негативно позначитися на їхній кар'єрі. А *розробка плану розвитку співробітника* дозволить визначити його сильні і слабкі сторони, і якщо не озвучити їх працівнику, то результат такої роботи буде знівельовано.

Впровадження сучасних автоматизованих методів оцінки персоналу дозволить ставити перед працівником реальні цілі та швидко отримувати зворотний зв'язок. Автоматизовані системи оцінки персоналу забезпечують організоване, без паперової тяганини проведення оцінки з використанням сучасних методів. Наприклад, метод 180/360 градусів передбачає створення опитувальника, який буде доступний всім учасникам

процесу, що дозволить швидко і зручно отримати результати, проаналізувати їх і надати співробітнику своєчасний зворотний зв'язок. Або метод *OKR* допоможе сформуванню такої ієрархії завдань для кожного конкретного співробітника, що дозволяють відстежувати процес, результати та продуктивність персоналу чи структурних підрозділів. Крім того, керівництву необхідно планувати регулярне проведення персональних зустрічей з персоналом, що сприятиме об'єктивніше оцінювати його результативність, мотивацію і лояльність, а з допомогою сучасного модуля PeoplePerform можна зручно планувати такі зустрічі, створювати нотатки, плани та відстежувати результати виконання завдань.

Список використаних джерел

1. Бучинська Т. В. Оцінка персоналу як важливий елемент ефективного управління. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. Вип. 1 (57). С. 59–64.
2. Григор'єва О. В., Галайда Т. О., Іскрук А. В. Формування ефективної системи оцінювання персоналу на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3542> (дата звернення: 14.09.2023).
3. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 296 с.
4. Колот А. М. Мотивація персоналу: підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 337 с.
5. Лобза А. В., Щербина К. В. Розробка системи оцінки персоналу підприємства: реалізація підходу КРІ. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 291–295.
6. Малтиз В. В., Тарасенко Ю. В. Оцінка персоналу: сучасні методи та інструменти її проведення. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 484–489.
7. Оцінка персоналу: методи, які повинен знати кожний HR. URL: <https://buhgalter.isu.net.ua/news/501391-ocinka-personalu-metodi-yaki-povinen-znati-kozhniy-hr> (дата звернення: 14.09.2023).
8. Оцінювання персоналу : навч. посіб. / С. О. Цимбалюк, О. М. Білик. Київ : КНЕУ, 2021. 311 с.
9. Перерва П. Г. Розвиток ринкового потенціалу підприємств на основі ефективного формування і використання людського капіталу. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2019. № 3 (9). С. 94–103.

10. Соколовська В. В., Бабчинська О. І., Іванченко Г. В. Методи оцінки персоналу: роль та значення в управлінні. *Агросвіт*. 2019. № 20. С. 93–98.

11. Хміль Ф. Управління персоналом : підручник. Київ : Академ-видав, 2006. 487 с.

References

1. Buchynska, T. V. (2017), "Personnel evaluation as an important element of effective management", *Economics and enterprise management*, Issue 1 (57), pp. 59–64.

2. Hryhorieva, O. V., Halaida, T. O. and Iskruk, A. V. (2014), "Formation of an effective personnel evaluation system at the enterprise", *Efficient economy*, No. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3542> (accessed 09 September 2023).

3. Krushelnyska, O. V. and Melnychuk, D. P. (2003), *Human Resources : manual*, Kondor, Kyiv.

4. Kolod, A. M. (2002), *Personnel motivation : manual*, Kyiv National University of Economics, Kyiv.

5. Lobza, A. V. and Shcherbyna, K. V. (2018), "Development of the company's personnel evaluation system: implementation of the CRI approach", *A young scientist*, No. 12 (64), pp. 291–295.

6. Maltiz, V. V. and Tarasenko, Yu. V. (2018), "Personnel evaluation: modern methods and tools for its implementation", *Economy and society*, Issue 19, pp. 484–489.

7. Personnel evaluation: methods that every HR should know, available at: <https://buhgalter.isu.net.ua/news/501391-ocinka-personalu-metody-yaki-povinen-znati-kozhniy-hr> (accessed 09 September 2023).

8. Tsymbaliuk, S. O. and Bilyk, O. M. (2021), *Staff evaluation: manual*, Kyiv National University of Economics, Kyiv.

9. Pererva, P. H. (2019), "Development of the market potential of enterprises based on effective formation and use of human capital", *Economic Journal of Odessa Polytechnic University*, No. 3 (9), pp. 94–103.

10. Sokolovska, V. V., Babchynska, O. I. and Ivanchenko, H. V. (2019), "Personnel evaluation methods: role and significance in management", *Ahrosvit*, No. 20, pp. 93–98.

11. Khmil, F. (2006), *Human Resources : manual*, Akademyvdav, Kyiv.

УДК 159.923

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.076

ПЕРЕЖИВАННЯ ОСОБИСТІСНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Данильченко Тетяна Вікторівна,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: dan20151975@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-8809-0132

У статті аналізуються особливості переживання особистісного благополуччя в умовах воєнного стану. Порівнюються показники особистісного благополуччя 2018 р. (N=96) – контрольний рівень – з показниками 2022 р. (N=100) та 2023 р. (N=84). Респонденти – жителі Чернігівської та Київської областей, на території яких відбувалися бойові дії і які тимчасово перебували під окупацією. Були використані Шкала суб'єктивного соціального благополуччя, Шкала задоволеності життям, Шкала психологічного благополуччя.

Не зафіксовані статистично значущі зміни у переживанні задоволеності життям (суб'єктивне благополуччя). І у чоловіків, і у жінок на другому році війни виявлено підвищення орієнтації на соціальну помітність і соціальне схвалення. Загальні показники суб'єктивного соціального благополуччя у 2023 р. перевищили довоєнний рівень у чоловіків і не змінилися у жінок.

Показано, що у чоловіків переживання особистісного благополуччя більш динамічне: воно знизлося в перше півріччя широкомасштабного вторгнення і перевищило довоєнний рівень на другий рік воєнних дій. У них протягом першого півріччя воєнного стану знизлися оцінки емоційного прийняття в ближньому колі, зросло відчуття соціальної дистантності, відбулося коливання позитивності уявлень про інших людей. У жінок окремі параметри – автономія, компетентність, позитивні стосунки, самоприйняття – не зазнали змін. У чоловіків у 2022 р. спостерігається зниження показників автономії, особистісного зростання, життєвих цілей, самоприйняття, у 2023 р. ці параметри особистісного благополуччя перевершують довоєнний рівень.

У респондентів обох статей зафіксовано посттравматичне зростання, що проявилось у збільшенні прагнення до соціальної впливовості, усвідомленості життєвих цілей та відчуття особистісного зростання.

Результати можуть бути використані у психокорекційній роботі з особами, що зазнали травматизації.

Ключові слова: особистісне благополуччя, психологічне благополуччя, суб'єктивне соціальне благополуччя, суб'єктивне благополуччя, воєнний стан.

EXPERIENCING PERSONAL WELL-BEING IN THE CONDITION OF MARTIAL LAW

Danylchenko Tetiana, Doctor of Sciences (Psychology), Professor;
Professor of the Department of Psychology,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: dan20151975@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-8809-0132

The article analyses the peculiarities of experiencing personal well-being in the conditions of martial law. The indicators of personal well-being in 2018 (N=96) are compared – the control level, with the indicators in 2022 (N=100) and in 2023 (N=84). The respondents were residents of the Chernihiv and Kyiv regions, on the territory of which hostilities took place and which were temporarily under occupation. Scale of subjective social well-being, Scale of satisfaction with life, Scale of psychological well-being were used.

No statistically significant changes in the experience of life satisfaction (subjective well-being) were recorded. In both men and women, in the second year of the war, an increase in orientation towards social visibility and social approval was found. The general indicators of subjective social well-being in 2023 exceeded the pre-war level for men and did not change for women.

The article showed that men's experience of personal well-being is more dynamic: it decreased in the first six months of the large-scale invasion and exceeded the pre-war level in the second year of military operations. During the first half-year of martial law, their evaluations of emotional acceptance in the immediate circle decreased, the feeling of social distance increased, and the positivity of perceptions of other people fluctuated. For women, certain parameters as – autonomy, competence, positive relationships, self-acceptance – did not change. In men, in 2022, there is a decrease in indicators of autonomy, personal growth, life goals, self-acceptance, in 2023, these parameters of personal well-being exceeded the pre-war level.

Post-traumatic growth was recorded in respondents of both sexes, which was manifested in an increase in the desire for social influence, awareness of life goals and a sense of personal growth.

The results can be used in psychocorrective work with traumatized persons.

Key words: *personal well-being, psychological well-being, subjective social well-being, subjective well-being, martial law.*

Постановка проблеми. Кожна людина протягом життя потрапляє в несприятливі життєві обставини. Залежно від індивідуальних властивостей вона може змиритися з ними, боротися з ними самостійно або звертатися за допомогою. Часто в таких умовах людина може потребувати психологічної підтримки.

У психології проблематика переживань людини в складних життєвих обставинах представлена в теорії посттравматичного стресу і посттравматичного зростання. В умовах воєнного стану теорія посттравматичного стресового розладу (ПТСР) набагато більш «популярна»: число публікацій, присвячених цій темі, зросло в рази. Цю тематику висвітлюють як у наукових публікаціях, так і на шпальтах ненаукових періодичних видань. «Захоплення» теорією ПТСР стало настільки великим, що фахівці вимушені підкреслювати, що ПТСР, ймовірно, проявиться лише у 35 % військових (у некомбатантів менше), а посттравматичне зростання можливе від половини до двох третин людей, що пережили травму [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження свідчать, що в кризових умовах рівень переживання благополуччя різко падає, однак недавні життєві події мають тимчасовий вплив, у подальшому він швидко знижується, і протягом року після негативної події людина повертається до попереднього рівня благополуччя [2]. Однак є виняток з цього правила – втрата близьких людей. Теорія точки відліку Р. Істерліна (2003) [2], концепція динамічної рівноваги Б. Хеді та А. Уерінга (1991) [3], теорія гомеостазу Р. Каммінса (2010) [4] стверджують, що в кожній людині є власний рівень благополуччя, пов'язаний з її особистісними стійкими ресурсами, що дають змогу справлятися з певними життєвими подіями. У цьому контексті нам близьке визначення благополуччя М. Фогіда і колег, які трактують благополуччя як «динамічний процес, що надає людям сенс того, як в їх житті відбувається взаємодія між обставинами, діями та психологічними ресурсами» [5, р. 98].

За помірних труднощів рівень благополуччя змінюється незначно через сильний гомеостатичний захист (переоцінка себе, надконтроль, оптимізм). Однак, коли проблема занадто серйозна, незначні щоденні події можуть бути сприйняті більш позитивно, ніж до змін, таким чином поступово підвищуючи благополуччя. Додж Р. і колеги визначають благополуччя як стан співвідношення фізичних, психологічних і соціальних ресурсів, що дають можливість упоратися

з фізичними, психологічними та соціальними проблемами. Коли проблем більше, ніж ресурсів, спостерігається падіння благополуччя [6]. Очевидно, що в умовах облоги, окупації, активних бойових дій проблем (як традиційних, пов'язаних із задоволенням потреб, так і нових, пов'язаних з небезпекою для життя й усілякими обмеженнями) дуже багато, а ресурси особистості в таких умовах досить обмежені.

Саме тому це дослідження має на меті з'ясувати особливості переживання благополуччя в умовах воєнного стану. Нас цікавили зміни рівня особистісного благополуччя українців протягом останніх двох років.

Поняття «особистісне благополуччя» запропонували Н. Батурина, С. Башкатов, Н. Гафарова (2012), які розглядають його як «специфічне поєднання властивостей темпераменту, особистості і позитивних рис характеру, що забезпечують людині умови для того, щоб здійснювати позитивні вчинки, мати благополучні міжособистісні стосунки, глобальне позитивне ставлення до себе і світу» [7, с. 7]. Ми розуміємо особистісне благополуччя як екзистенційний мультиконцепт, що «відображає баланс між пошуком суб'єктом задоволення (позитивних емоцій) в різних життєвих сферах згідно з імпліцитною концепцією благополуччя та розкриттям особистісного потенціалу й досягнення гармонії між внутрішнім і зовнішнім світом, на основі базових емоційних характеристик особистості і позитивних рис характеру» [8, с. 64].

Складовими особистісного благополуччя виступають емоційне (суб'єктивне) благополуччя – задоволення (збіг очікувань і життєвих подій), позитивна оцінка власного життя, задоволення базових потреб [9], психологічне (евдемонічне) благополуччя – потенціал людини вести значуще життя та справлятися з проблемами; узгодженість психічних процесів та функцій, гармонія особистості, відчуття цілісності та внутрішньої рівноваги (К. Ріфф, П. Фесенко) і соціальне благополуччя – усвідомлення й оцінка соціального функціонування на основі співвідношення між рівнем домагань і ступенем задоволення соціальних потреб суб'єкта [10].

Організація та методики дослідження. Через зрозумілі причини провести заміри в березні–квітні 2022 р. можливості не було. Тому перше вимірювання особистісного благополуччя під час широкомасштабного вторгнення було реалізоване в червні–серпні 2022 р., а друге – в червні–серпні 2023 р. Контрольний замір (фоновий рівень особистісного благополуччя українців) було взято з даних 2018 р. Хоча моніторинг рівня благополуччя нами ведеться з 2014 р., однак, на нашу думку, показники 2020–2021 рр. не можна вважати адекватною відправною точкою для оцінювання, оскільки надзвичайним фруструючим чинником була пандемія COVID-19 та обмеження, нею викликані.

Важливим чинником, що вплинув на самопочуття респондентів під час широкомасштабного вторгнення, є території, де вони проживали. Для дослідження були обрані Чернігівська та Київська області як території, де (порівняно нетривало) відбувалися бойові дії і які тимчасово перебували під окупацією. Відповідно особи пережили гострий стрес, але в них уже був час відновитися. Серед респондентів обирали тих, які перебували в Україні під час бойових дій на цих територіях. Дані тих осіб, що виїхали і повернулися (на момент опитування), у дослідженні не використовували.

В опитуванні 2018 р. (перший зріз) узяли участь 96 осіб: 58,3 % жінок і 41,7 % чоловіків, середній вік – 36,4 року. Респондентами 2022 р. (другий зріз) були 100 осіб: 50 % жінок, 50 % чоловіків, середній вік – 40,6 року. В опитуванні 2023 р. (третій зріз) узяли участь 84 особи: 60,7 % жінок, 39,3 % чоловіків, середній вік – 35,4 року.

Для з'ясування рівня психологічного благополуччя використовували Шкалу суб'єктивного соціального благополуччя [11]; Шкалу задоволеності життям [12]; Шкалу психологічного благополуччя К. Ріфф [13]. Статистичний аналіз даних здійснювали за допомогою пакета SPSS22 (частотний, дисперсійний аналіз).

Аналіз результатів. Під час порівняння показників суб'єктивного благополуччя статистично значущих відмінностей виявлено не було. У 2018 р. він становив 20,88 бала,

у перше півріччя війни – 20,98 бала, а в 2023 р. – 22,15 бала. Спостерігаємо навіть незначне підвищення. Зазначимо, що в численних дослідженнях Е. Дінера середній бал у різних країнах коливався близько 21 [14]. Таким чином, можемо зробити висновок, що попри надзвичайно травматичні в емоційному аспекті події (окупація, блокада, повітряні тривоги тощо) загальний фон задоволення життям залишається стабільним. На нашу думку, це додатковий доказ моделі рівноваги: через певний час, незважаючи на зовнішні обставини, людина повертається до звичного співвідношення позитивного й негативного афекту.

Якщо брати статеву специфіку, виявлено, що жінки були більш стабільними порівняно з чоловіками. Їхній рівень суб'єктивного благополуччя коливався від 21,02 бала в довоєнний період до 21,72 бала в перше півріччя війни. У чоловіків найнижчий показник був саме в перше півріччя війни – 20,24 бала (у довоєнний період – 20,68 бала), а в 2023 р. цей показник становив 23,24 бала. Однак відмінності не досягли статистично значущого рівня.

У таблиці 1 наведено показники суб'єктивного соціального благополуччя в трьох замірах.

Таблиця 1 – Порівняння показників суб'єктивного соціального благополуччя (М)*

Параметри ССБ	2018 р.	2022 р.	2023 р.	p
Соціальна помітність	40,75±9,19	43,31±7,11	47,92±8,18↑	0,01
Соціальна дистантність	20,60±7,57	23,34±7,93↑	19,23±7,59↓	0,05
Емоційне прийняття	37,50±6,86	36,27±6,32↓	39,82±6,30↑	0,01
Соціальне схвалення	34,0±6,08	33,72±5,05	37,07±5,35↑	0,01
Соціальні переконання	17,89±5,14	20,76±4,68↑	18,70±5,25	0,01
Загальний показник ССБ	109,53±25,02	110,72±19,90	124,29±24,26↑	0,01

Джерело: *складено автором.

Соціальна помітність – прагнення мати соціальну впливовість, відчувати свій внесок на користь суспільства – статистично значуще зростає через рік війни (з 6 до 7 стенайнів). Тобто прагнення впливати на процеси на різному рівні – соцієтальному, міжгруповому чи внутрішньогруповому – суттєво зросло; українці вже не хочуть виступати «об'єктами» воєнних дій, для них важлива власна воля і можливість впливати на події. Причому ця тенденція стосується як чоловіків (зростання з 40,83 бала в 2018 р. до 48,0 балів у 2023 р.), так і жінок (40,7 та 47,86 відповідно).

Соціальна дистантність – своєрідний антипод соціальної зв'язності. Коли зв'язки наявні і задовольняють соціальні потреби, більшість людей їх не помічають, сприймають як належне. Емоційні реакції зазвичай виникають тоді, коли порушений звичний стан речей або з якихось причин потреби не задовольняються. Виявлено, що зростання переживання відмежованості суттєво проявляється в перше півріччя війни, що можемо пояснити об'єктивними причинами. Вище зазначалося, що респонденти, які брали участь у дослідженні, представлені мешканцями Чернігівської та Київської областей, які перебували в блокаді й окупації. Відповідно показники другого зрізу зафіксували один з проявів травматичного стресу – відчуття соціальної ізоляції та відсутності підтримки. Причому ця закономірність особливо яскраво проявляється у чоловіків: 27,16 бала в 2022 р. і 16,76 – у 2023 р. У жінок статистично значущих змін соціальної дистантності не виявлено: 20,68 бала і 19,52 бала відповідно. Ймовірним поясненням, на нашу думку, є те, що, крім соціальної відмежованості, шкала враховує і соціальний фаталізм – оцінку неможливості зміни свого соціального становища через відсутність ресурсів впливу.

Емоційне прийняття стосується підтримки та забарвлення емоційного фону взаємин у родині. У складних умовах невизначеності люди намагалися об'єднатися з тими, кому найбільше довіряли, – з родичами і друзями. Дуже часто люди жили в обмежених умовах (наявність фізичної ізоляції, загроза небезпеки для життя, перебування в укриттях, потреба у здобуванні продуктів та ліків) великими родинами, що об'єднували

кілька поколінь. Звичні схеми міжособистісної взаємодії були порушені, до того ж, відчуваючи себе безпорадним, багато хто розраховував на підтримку близьких, яку останні не могли надати через відсутність психологічних ресурсів.

Логічним у таких умовах є «провал» (4 стенайни) переживання емоційного прийняття в родині. Однак через рік, коли люди значною мірою адаптувалися до нових умов, значущість сімейної підтримки та прийняття зростає (6 стенайнів). Якщо брати статеву специфіку, то для жінок рівень емоційної підтримки в сім'ї не змінився (37,96 бала до війни і 38,71 бала на другий рік). У чоловіків спостерігається зниження оцінки емоційного прийняття в перше півріччя війни (33,80 бала) і статистично значуще підвищення ($p \leq 0,01$) на другому році (41,55 бала).

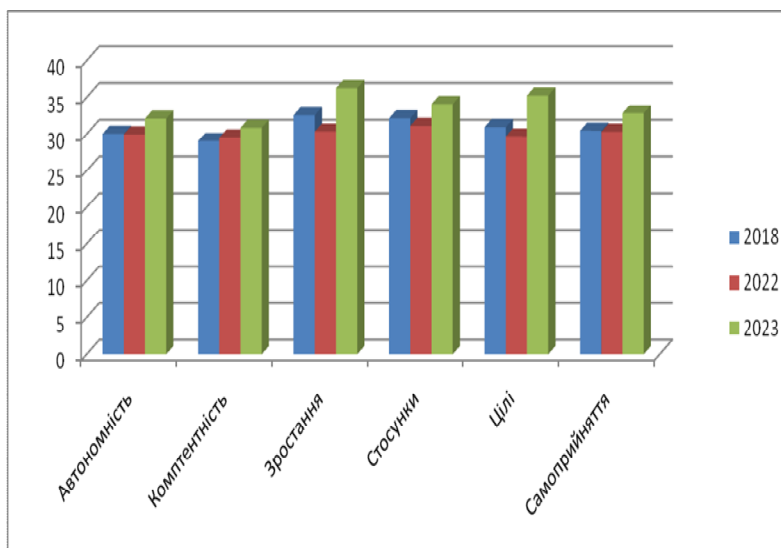
Соціальне схвалення пов'язане з орієнтацією на думку інших. Зазначимо, що воно статистично більше виражено в третьому зрізі (7 стенайнів проти 6). Можемо припустити, що одностайність в умовах тривалого збройного конфлікту є умовою виживання соціальної системи, а тому провокується як політичними інституціями, так і формується стихійно під впливом ближнього оточення. Така тенденція на статистично значущому рівні ($p \leq 0,01$) простежується і у чоловіків (33,10 бала до війни і 36,67 бала на другий рік), і у жінок (34,64 та 37,33 бала відповідно, $p \leq 0,01$).

Цікавою тенденцією, на наш погляд, є тимчасове підвищення позитивності поглядів на природу людини ($p \leq 0,01$). Позитивність соціальних уявлень у другому зрізі становить 20,76 бала на противагу 17,89 бала в довоєнний період і 18,70 бала на другий рік широкомасштабного вторгнення. Ця тенденція більш виражена у чоловіків (17,43 бала – перший зріз і 21,24 бала – другий, $p \leq 0,01$), ніж у жінок (18,21 і 20,28 бала відповідно, відмінності статистично незначущі). Однак таку закономірність можна пояснити реальним підвищенням згуртованості людей під час екстремальних умов, зокрема активних бойових дій на території, де проживали респонденти. Така тенденція підтверджена численними спостереженнями науковців і свідченнями очевидців (як приклад [15]).

Дещо парадоксальним здається статистично значуще ($p \leq 0,01$) підвищення загального показника суб'єктивного соціального благополуччя та зниження його варіативності на другому році війни. Якщо в перше півріччя його загальний рівень майже не змінився (109,53 і 110,72 бала відповідно), то третій зріз показав його суттєве підвищення (124,29 бала). Така тенденція яскравіше проявляється у чоловіків (107,7 бала в довоєнний період проти 128,3 бала другого року вторгнення; у жінок відповідно 110,84 і 121,69 бала, статистичного рівня значущості не досягнуто). Ймовірним поясненням, на нашу думку, може бути консолідація суспільства на всіх рівнях: від соціетального до міжособистісного. Формування більш чіткої національної ідентичності одним із наслідків мало переживання громадянами впевненості в допомозі й підтримці у скрутних обставинах, особливо це стосувалося чоловіків (зауважимо, що в нашому дослідженні військові участі не брали). Однак такі припущення про ймовірні зміни потребують подальших підтверджень у більш репрезентативних дослідженнях.

Таким чином, найбільш суттєві коливання суб'єктивного соціального благополуччя в умовах воєнного стану були виявлені у чоловіків, жінки в цьому аспекті виявилися більш стабільними.

Якщо робити загальний висновок за показниками психологічного благополуччя, то очевидне їх зниження в перше півріччя війни і підвищення на другий рік воєнних дій (рис.). Припускаємо, що ми спостерігаємо феномен посттравматичного зростання. Іншим можливим поясненням є бажання респондентів прикрасити дійсність, щоб реальність не здавалася настільки жахливою (зі спостережень за респондентами та з їхніх коментарів). Ймовірно, що на результатах третього зрізу опитування сильніше відбилися психологічні захисти, зокрема компенсація та позитивні когнітивні упередження.

Рис. Порівняння показників психологічного благополуччя (складено автором)

Статистично значущі відмінності ($p \leq 0,01$) зафіксовані за всіма параметрами психологічного благополуччя, крім компетентності, однак найбільш явно широкомасштабне вторгнення вплинуло на характер стосунків (вище ми вже висловили своє пояснення цій закономірності) і на особистісне зростання. Останнє можна пояснити катастрофічною невизначеністю життєвої ситуації та для багатьох неочікуваністю подібних змін. Однак більшість респондентів після звільнення північного регіону повернулася до звичного життя і навіть використовує можливості щодо надбання нового досвіду (нові проекти, зокрема європейських країн, розширений доступ до навчальних курсів, зміна характеру роботи тощо).

На нинішньому етапі важко сказати, чи є підвищення психологічного благополуччя тимчасовим (своєрідним «відкатом» після надзвичайно травматичних подій і полегшення, що вони закінчилися) і чи повернеться його рівень до довоєнного. Тут постає потреба в подальших дослідженнях цього феномену.

Статеві відмінності переживання психологічного благополуччя більш проявлені (табл. 2). Як і з іншими складовими

особистісного благополуччя, жінки виявилися більш стійкими до стресових умов, частина показників залишилася на попередньому рівні (автономія, компетентність, позитивні стосунки, самоприйняття). У чоловіків за рядом параметрів (автономія, особистісне зростання, життєві цілі, самоприйняття) спочатку (перше півріччя воєнних дій) спостерігається суттєве зниження, а потім (другий рік) – підвищення, причому навіть порівняно з довоєнним рівнем. Така сама тенденція стосується загального рівня психологічного благополуччя.

Таблиця 2 – Порівняння показників психологічного благополуччя (М)*

	2018 р.		2022 р.		2023 р.		р	
	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж
Автономія	30,64	29,63	29,12↓	30,80	32,73↑	31,69	0,01	-
Компетентність	29,79	28,52	29,18	29,86	31,61	30,37	-	-
Особистісне зростання	32,10	32,86	28,58↓	32,10	37,36↑	35,51↑	0,01	0,01
Позитивні стосунки	30,64	33,18	28,44	33,78	34,64↑	33,75	0,01	-
Життєві цілі	31,15	30,80↓	28,04↓	31,32	37,67↑	33,71↑	0,01	0,05
Самоприйняття	30,87	30,18	28,80↓	31,82	33,58↑	32,33	0,01	-
Психологічне благополуччя	185,21↓	185,16	172,16↓	189,68	206,67↑	197,39↑	0,01	0,05

Джерело: * складено автором.

Зазначимо, що чоловіки хворобливо сприйняли свою залежність від обставин. Рівень автономії, що відображає зовнішні впливи на прийняття рішень і відчуття незалежності, під час активних воєнних дій знизився у чоловіків і не змінився у жінок. На другий рік широкомасштабного вторгнення чоловіки вище оцінили здатність самостійно регулювати свою поведінку і проявили певну байдужість до оцінок власної особистості з боку інших людей порівняно з довоєнним періодом. Автономія як властивість цілком збігається зі стереотипними гендерними очікуваннями щодо чоловічої

ролі. Ймовірно, саме тому чоловіки сильніше реагували на обмеження екстремальних умов щодо самостійності.

Зауважимо, що ні у чоловіків, ні у жінок не змінився рівень оцінки компетентності (середній – 5 стенив), яка пов'язана зі здатністю контролювати середовище. Ми припустили, що цей показник має знизитися, оскільки оцінюється здатність виконувати повсякденні справи, а їх реалізація в окупації та умовах блокади була суттєво ускладнена. Однак взаємна підтримка та широкі межі індивідуальної адаптації дали можливість адаптуватися до життя в екстремальних умовах.

Як зазначалося вище, найбільш сильні зміни торкнулися такого параметру психологічного благополуччя як особистісне зростання. Ця тенденція стосувалася як чоловіків (перехід від 4 до 6 стенив), так і жінок (від 4 до 5 стенив). Зауважимо, що переважна більшість опитуваних – особи 35–40 років. Цей період не вирізняється високими показниками особистісного зростання, швидше спостерігається певний спад (що і відображено у довоєнному рівні – 4 стени, нижче від середнього). Однак важливо, що значна частина респондентів вбачають в умовах воєнних дій, попри небезпеку і обмеження, ще й додаткові можливості. Частка опитуваних, чії показники особистісного зростання після півтора року воєнних дій становлять 6 стенив і більше (категорія «вище середнього»), становлять 72,9 % серед чоловіків і 53,1 % – серед жінок. На нашу думку, це надзвичайно важливий факт для розуміння специфіки корекційної роботи з усіма категоріями населення, що потребують психологічного супроводу в умовах широкомасштабного вторгнення.

Самоприйняття пов'язане з позитивним ставленням до себе і свого минулого, прийняттям своїх позитивних і негативних сторін. Воно найбільше постраждало у чоловіків (3 стени) і в подальшому може мати відтерміновані негативні наслідки. На жаль, відсутність лонгітюдного відслідковування не дає можливості стверджувати, що після закінчення активних воєнних дій у північному регіоні цей показник зріс саме у цих респондентів. Однак перехід за результатами дослідження від 3 до 5 стенив рівня самоприйняття видається обнадійливим.

Висновки. Однозначної закономірності «воєнний стан → зниження особистісного благополуччя» виявлено не було, що свідчить про значущість суб'єктивного сприймання подій та пережитого особистого досвіду під час широкомасштабного вторгнення.

За показниками суб'єктивного благополуччя (задоволеність життям) статистично значущих відмінностей не виявлено.

Переживання суб'єктивного соціального благополуччя під впливом воєнного стану сильніше змінилося у чоловіків: у перше півріччя широкомасштабного вторгнення, коли на території відбувалися активні бойові дії, з п'яти показників у них достовірно знизилася оцінка емоційного прийняття в ближньому колі, зросло відчуття соціальної дистантності, відбулося коливання позитивності уявлень про інших людей та загального рівня суб'єктивного соціального благополуччя. І у чоловіків, і у жінок на другому році війни, який характеризується постійними повітряними тривогами, обмеженнями комендантської години та економічними труднощами, зафіксоване підвищення орієнтації на соціальну помітність (бажання здійснювати вплив на соціальні процеси) і соціальне схвалення (ефективність соціального функціонування більше зв'язується з думками й оцінками оточення). Також порівняно з довоєнним рівнем підвищився рівень переживання суб'єктивного соціального благополуччя в цілому.

На переживання особистісного благополуччя воєнні дії сильніше вплинули у чоловіків, ніж у жінок, однак ця закономірність потребує подальшого дослідження. Також важливим, на нашу думку, є посттравматичне зростання, яке проявляється у збільшенні рівня самоприйняття, усвідомленості життєвих цілей та відчуття особистісного зростання.

Подальші розвідки пов'язуємо з моніторингом особистісного благополуччя в осіб, що мають різний стосунок до воєнних подій: некомбатантів (волонтерів і донорів), а також військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Collier L. Growth after trauma: Why are some people more resilient than others – and can it be taught? *Monitor on Psychology*.

2016. Vol. 47. No. 10. P. 48. URL: <http://www.apa.org/monitor/2016/11/growth-trauma> (accessed 15 September 2023).

2. Easterlin R. A. Explaining happiness, *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2003. Vol. 100. No. 19. P. 11176–11183.

3. Headey B. W., Wearing A. J. Subjective well-being: a stocks and flows framework / in Strack F., Argyle M., Schwarz N. (Eds.). *Subjective Wellbeing – An interdisciplinary perspective*. Pergamon Press. Oxford. 1991. P. 49–76.

4. Cummins R. Subjective wellbeing, homeostatically protected mood and depression: A Synthesis. *Journal of Happiness Studies*. 2010. Vol. 11. P. 1–17.

5. Forgeard M. J. C., Jayawickreme E., Kern M., Seligman M. E. P. Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy. *International Journal of Wellbeing*. 2011. Vol. 1. No. 1. P. 79–106.

6. Dodge R., Daly A., Huyton J., Sanders L. The challenge of defining wellbeing. *International Journal of Wellbeing*. 2012. Vol. 2. No. 3. P. 222–235.

7. Батурич Н. А., Башкатов С. А., Гафарова Н. В. Теоретическая модель личностного благополучия. *Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология»*. 2012. Том 6. № 4. С. 4–14.

8. Данильченко Т. В. Місце поняття «особистісне благополуччя» в системі категорій позитивної психології. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2020. № 2 (5). С. 52–69.

9. Diener E. Subjective well-being, *Psychological Bulletin*, 1984. Vol. 95. P. 542–575.

10. Данильченко Т. В. Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 544 с.

11. Данильченко Т. В. Питальник «Суб'єктивне соціальне благополуччя»: методологічне обґрунтування і процедура розробки. *East European Scientific Journal*. 2015. № 3 (4). С. 20–29.

12. Жуковская Л. В., Трошихина Е. Г. Шкала психологического благополучия К. Рифф. *Психологический журнал*. 2011. № 2. Т. 32. С. 82–93.

13. Карсканова С. В. Опитувальник «Шкали психологічного благополуччя» К. Ріфф: процес та результати адаптації. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. Вип. 1. С. 1–10.

14. Diener E. Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being, *Journal of Happiness Studies*, 2006. Vol. 7. No. 4. P. 397–404.

15. Реқун К., Лоза А. «Я не знаю такої людини, яка б виїхала. Всі залишилися тут»: як живе село на Чернігівщині за 12 кілометрів від Росії. URL: <https://suspilne.media/572441-a-ne-znau-takoi-ludini-aka-b-viihala-vsi-zalisilis-tut-ak-zive-selo-nacernigivsini-za-12-kilometriv-vid-rosii/> (дата звернення: 15.09.2023).

References

1. Collier, L. (2016), "Growth after trauma: Why are some people more resilient than others – and can it be taught?", *Monitor on Psychology*, Vol. 47, No. 10, pp. 48, available at: <http://www.apa.org/monitor/2016/11/growth-trauma> (accessed 15 September 2023).

2. Easterlin, R. A. (2003), "Explaining happiness", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 100, No. 19, pp. 11176–11183.

3. Headey, B. W. and Wearing, A. J. (1991), "Subjective well-being: a stocks and flows framework", in Strack, F., Argyle, M. and Schwarz, N. (Eds.). *Subjective Wellbeing – An interdisciplinary perspective*, Pergamon Press, Oxford, pp. 49–76.

4. Cummins, R. (2010), "Subjective wellbeing, homeostatically protected mood and depression: A Synthesis", *Journal of Happiness Studies*, Vol. 11, pp. 1–17.

5. Forgeard, M. J. C., Jayawickreme, E., Kern, M. and Seligman, M. E. P. (2011), "Doing the right thing: Measuring wellbeing for public policy", *International Journal of Wellbeing*, Vol. 1, No. 1, pp. 79–106.

6. Dodge, R., Daly, A., Huyton, J. and Sanders, L. (2012), "The challenge of defining wellbeing", *International Journal of Wellbeing*, Vol. 2, No. 3, pp. 222–235.

7. Baturyn, N. A., Bashkatov, S. A., Gafarova, N. V., (2012), Theoretical model of personality well-being, *Bulletin of YuUU, Series "Psychology"*, Vol 6, No. 4, pp. 4–14.

8. Danylchenko, T. V. (2020), The place of the concept of “personal wellbeing” in the system of categories of positive psychology, *Bulletin of YuUU, Series "Psychology"*, Vol. 2, No. 5, pp. 52–69.

9. Diener, E. (1984), "Subjective well-being", *Psychological Bulletin*, Vol. 95, pp. 542–575.

10. Danylchenko, T. V. (2016), Subjective social well-being: psychological dimension, Chernihiv, Desna Polihraf.

11. Danylchenko, T. V. (2015), "Questionnaire subjective social well-being: a methodological substantiation and working out procedure", *East European Scientific Journal*, Vol. 3, No. 4, pp. 20–29.

12. Zhukovskaja, L. V. and Troshihina, E. G. (2011), "Scale of psychological well-being of C. Ryff", *Psihologicheskij zhurnal*, Vol. 2, No. 32, pp. 82–93.

13. Karsakanova, S. V. (2011), "Test «Scale of Psychological Well-being», Ryff: adaptation process and results", *Practical Psychology and Social Work*, Kyiv, Issues 1, pp. 1–10.

14. Diener, E. (2006), "Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being", *Journal of Happiness Studies*, Vol. 7, No. 4, pp. 397–404.

15. Rekun, K. and Loza, A. (2023), "I do not know such a person who would leave. Everyone stayed here": how a village in Chernihiv Oblast lives 12 kilometers from Russia, available at: <https://suspilne.media/572441-a-ne-znau-takoi-ludini-aka-b-viihala-vsi-zalisilis-tut-ak-zive-selo-na-vernigivsini-za-12-kilometriv-vid-rozii/> (accessed 15 September 2023).

УДК 343.83 (477)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.092

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ОСІБ РЯДОВОГО І НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Жулковський Вадим Вікторович, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри кінології,

*Територіально відокремлене відділення
«Хмельницька філія Академії Державної
пенітенціарної служби»*

*(31341, Україна, Хмельницька область, Хмельницький район,
ТГ Хмельницька, комплекс будівель та споруд № 9,*

e-mail: vadimoff@i.ua)

ORCID: 0000-0001-9433-5298

Одним із ключових завдань на шляху реформування пенітенціарної системи згідно зі Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу. Працівники Державної кримінально-виконавчої служби України майже щодня під час несення служби потрапляють в екстремальні та надзвичайні ситуації, вступають у міжособистісний контакт з особами, які скоїли злочини різного ступеня тяжкості та пропагують ідеали кримінального світу, мають ускладнення у встановленні міжособистісних стосунків за нормами, визначеними у демократичному суспільстві. Відповідно кожний із представників персоналу має бути наділений рядом професійно важливих якостей, що дозволяють здійснювати ефективний виховний вплив на засуджених.

У статті висвітлено основні особливості професійної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Ці аспекти визначають досить високі вимоги до психологічних якостей кандидатів на посади рядового і начальницького складу.

З'ясовано, що служба, як правило, відбувається у складних конфліктних та екстремальних умовах, пов'язана з високим нервовим напруженням та психічним перевантаженням. Тому важливою є психологічна підготовка працівника до виникнення екстремальних та надзвичайних ситуацій, відсутність якої часто слугує причиною неефективного виконання службових обов'язків. Працівник, незважаючи на небезпечність професійного середовища, повинен щодня перебувати у тісному контакті із засудженими (ув'язненими), підтримувати з ними рівні безконфліктні стосунки, надавати допомогу пенітенціарному персоналу в проведенні щодо них соціально-виховних та психологічних заходів. Виокремлено та проаналізовано професійно важливі якості персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Саме на акту-

альності завдань щодо зміцнення кадрового потенціалу, ефективності протидії правопорушенням з корупційними ознаками та зниженню їх рівня, а також запобігання іншим протиправним проявам серед персоналу зазначеної служби акцентовано увагу в процесі реформування.

Ключові слова: реформування, пенітенціарна система, професійно-психологічні вимоги, психологічна стійкість, професійна спостережливість, професійна деформація.

PROFESSIONAL AND PSYCHOLOGICAL REQUIREMENTS FOR RANK AND COMMAND STAFF OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Zhulkovskiy Vadym, PhD of Pedagogy, Associate Professor
of the Department of Cynology, *Territorially Separate Branch*
“*Khmelnytskyi Branch of the Academy of the State Penitentiary Service*”
(Buildings complex No. 9, Khmelnytsky district, 31341, Ukraine,
e-mail: vadimoff@i.ua)

ORCID: 0000-0001-9433-5298

One of the key tasks on the way to reforming the penitentiary system according to the Strategy for reforming the penitentiary system for the period until 2026 is the formation of an effective model of personnel training and activity. Employees of the State Criminal and Executive Service of Ukraine almost every day during the performance of their duties fall into extreme and emergency situations, enter into interpersonal contact with persons who have committed crimes of various degrees of severity and promote the ideals of the criminal world, have difficulties in establishing interpersonal relations according to the norms defined in democratic society. Accordingly, each of the personnel representatives should be endowed with a number of professionally important qualities that allow effective educational influence on convicts.

The article highlights the main features of the professional activity of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. These aspects determine rather high requirements for the psychological qualities of candidates for the positions of rank and command staff.

It was found that the service, as a rule, takes place in complex conflict and extreme conditions, is associated with high nervous tension and mental overload. It is also worth noting that the psychological preparation of an employee for the occurrence of extreme and emergency situations is very important, the absence of which is often the reason for ineffective performance of official duties. The worker, regardless of the dangerousness of the professional environment, must be in close contact with convicts (prisoners) every day, maintain equal, conflict-free relations with them, and provide assistance to the penitentiary staff in carrying out social, educational and psychological measures in relation to them. Professionally important qualities of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine have been identified and analyzed. It is on the urgency of the

task of strengthening personnel potential, the effectiveness of combating offenses with signs of corruption and reducing their level, as well as preventing other illegal manifestations among the personnel of the specified service, that attention is focused on in the process of reform.

Key words: *reformation, penitentiary system, professional and psychological requirements, psychological stability, professional observation, professional deformation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Враховуючи сучасні тенденції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), а також у зв'язку зі схваленням Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (далі – Стратегія), спрямованої на формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи, постала нагальна потреба у виокремленні й узагальненні основних професійно-психологічних вимог до осіб, які проходять службу в органах і установах виконання покарань. Основною метою діяльності ДКВС України є підвищення безпеки суспільства через перевиховання, виправлення, ресоціалізацію та підготовку до реінтеграції осіб, що увійшли у конфлікт із законом. Така місія і ці завдання повною мірою реалізуються через ефективність і компетентність персоналу. Специфіка діяльності сучасного працівника вимагає високого рівня професіоналізму. Компетентність конкретного працівника є результатом його самореалізації під час тривалого процесу професійного становлення, для якого характерні індивідуальна своєрідність і унікальність умов протікання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження основних професійно-психологічних вимог до персоналу пенітенціарної системи України, питань підготовки кадрового потенціалу становлять праці та ідеї таких науковців: В. Аніщенко, С. Богунов, Є. Гаврина, О. Гончаренко, О. Джужа, С. Зінченко, С. Зливко, Б. Казак, О. Крикушенко, В. Лебедев, О. Мірошніченко, М. Пузирьов, С. Чебоненко, Д. Ягунов та ін.

Метою статті є виокремлення, узагальнення й аналіз основних особливостей професійної діяльності та професійно-психологічних вимог до осіб рядового і начальницького складу ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі Стратегією виконання завдань у сфері кримінальних покарань нерозривно пов'язане з мотивацією, розумінням цілей реформування пенітенціарної системи та відповідним рівнем компетентності персоналу органів та установ виконання покарань і пробації. Складні умови служби та праці, неналежне матеріальне, соціально-правове забезпечення та непрестижність служби зумовлюють, з одного боку, «кадровий голод», а з іншого – високі корупційні ризики. Пенітенціарна система потребує залучення працівників, здатних виконувати завдання з виконання покарання із застосуванням сучасних підходів і методів роботи [1].

Служба персоналу ДКВС України, як правило, відбувається у складних конфліктних та екстремальних умовах, пов'язана з високим нервовим напруженням та психічним перевантаженням. Тому важливою є психологічна підготовка працівника до виникнення екстремальних та надзвичайних ситуацій, відсутність якої часто слугує причиною неефективного виконання службових обов'язків. Особливу небезпеку становить висока ймовірність прорахунків та помилок недостатньо підготовлених у психологічному плані працівників у найвідповідальніші, психологічно напружені моменти виконання оперативно-службових завдань, коли якість дій має бути найвищою.

Аналіз функціональних повноважень персоналу дозволяє виокремити основні особливості його професійної діяльності, а саме:

1) вагоме значення професійної діяльності для суспільства (виконання соціального замовлення на забезпечення ізоляції небезпечних осіб, їх виправлення та ресоціалізація);

2) публічний характер професійної діяльності та жорстка правова регламентація, порушення якої передбачає юридичну відповідальність;

3) наявність владних повноважень щодо життєдіяльності засуджених (вимагати від них виконання режимних вимог);

4) професійна самостійність (самостійність у визначенні протиправності в поведінці засуджених, у застосуванні спецзасобів, фізичної сили та зброї);

5) можливість застосування до засуджених спецзасобів, фізичної сили та зброї;

6) субординація у взаєминах з начальницьким складом;

7) специфіка спілкування із засудженими (вплив кримінальної субкультури, конфліктність спілкування);

8) екстремальний характер діяльності (небезпека, ризик, напруженість і стресогенність);

9) можливість психічних зривів, конфліктів, профдеформацій;

10) несприятливі соціально-гігієнічні умови (недостатній відпочинок, ненормований робочий день, велика завантаженість, велика кількість контактів, ізоляція від суспільства, кліматичні умови);

11) потреба внутрішньої активності (напруженість психічних процесів, витрата фізичних та моральних сил, просторові обмеження);

12) застосування спеціальних і технічних засобів;

13) колективний характер професійної діяльності [2, с. 112].

Відповідно до Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» персонал зобов'язаний неухильно виконувати закони України, додержуватися норм професійної етики, гуманно ставитися до засуджених і осіб, узятих під варту. Жорстокі, нелюдські або такі, що принижують людську гідність, дії є несумісними зі службою і роботою в органах, установах виконання покарань та слідчих ізоляторах [3].

Такі аспекти професійної діяльності визначають досить високі вимоги до психологічних якостей кандидатів на посади рядового і начальницького складу ДКВС України.

Тому їх вивчення передбачає дослідження ділових та особистісних якостей працівника, а саме:

– ставлення до виконання службових обов'язків;

– життєвий та професійний досвід;

– коло інтересів;

– взаємини з оточенням;

– негативні риси характеру (злопам'ятність, недоброчливість, агресивність, недисциплінованість, непередбачу-

ваність та непослідовність дій і вчинків, безвідповідальність, імпульсивність, афективність, неврівноваженість, боязкість, замкненість, байдужість, підвищена емоційна чутливість, негативізм, вразливість, безініціативність, несамостійність, нерішучість, споживацьке ставлення до себе і служби та інші [2, с. 115].

Працівник ДКВС України, незважаючи на небезпечність професійного середовища, повинен щодня перебувати в тісному контакті із засудженими (ув'язненими), підтримувати з ними рівні безконфліктні стосунки, надавати допомогу пенітенціарному персоналу в проведенні щодо них соціально-виховних та психологічних заходів. Саме тому до професійно важливих якостей, що дозволяють здійснювати ефективний виховний вплив на засуджених, слід віднести:

- професійну спостережливість;
- психологічну стійкість до впливу стресогенних чинників;
- вміння протистояти негативному впливу навколишнього середовища;
- комунікабельність;
- толерантність.

Професійна спостережливість – комплексна якість особистості, що виражається в умінні помічати характерні, але малопомітні й, на перший погляд, малоістотні особливості обстановки, людей, предметів та їх змін, що мають або можуть мати значення для виконання професійного завдання [4, с. 95].

Професійна спостережливість містить два основні її різновиди – предметну та міжособистісну. Предметна спостережливість спрямована на матеріальні об'єкти, які оточують пенітенціарного працівника і стосуються його повсякденної діяльності. Це особливості інтер'єру приміщень, де перебувають засуджені, зовнішній вигляд транспортних засобів, будівель, території обслуговування, продуктів харчування та предметів (речей), що передаються в посылках (передачах) засудженим (ув'язненим), тощо.

Предметна спостережливість полягає у здатності пенітенціарного працівника помічати й фіксувати малопомітні, зо-

крема замасковані, але важливі для діяльності та спілкування ознаки матеріальних об'єктів. Такі ознаки, як правило, пов'язані зі зміною розміру, форми, кольору предметів і речей, зміною розташування окремих елементів інтер'єру, появою нових чи незвичних елементів, предметів, запахів, залишків рідини тощо. Саме предметна спостережливість дозволяє відшукати заборонені предмети, які маскуються у передачах чи посилках, місця їх приховування, різноманітні предмети, заборонені для виготовлення і застосування, які засуджені ховають в одязі й на тілі, вчасно зафіксувати ознаки підготовки до втечі або вчинення інших протиправних дій.

Міжособистісна спостережливість спрямована на осіб, з якими спілкується працівник під час виконання службових обов'язків, насамперед на засуджених. Міжособистісна спостережливість полягає у здатності отримувати важливу інформацію щодо психології засудженого, бачити зміни в його психіці на основі «читання зовнішніх кодів», побічних, малопомітних ознак. Такі ознаки пов'язані насамперед із зовнішністю та манерою спілкування. Міжособистісна спостережливість особливо важлива під час встановлення психічних станів, намірів засуджених (ув'язнених), прогнозування їх поведінки. Вона також допомагає з'ясувати, наскільки щирою та зацікавленою у спілкуванні є особа, позбавлена волі, оцінити ступінь її готовності до взаєморозуміння чи навпаки, протидії, констатувати факт наявності чи відсутності психологічних бар'єрів тощо [2, с. 86].

Психологічна стійкість є цілісною інтегральною характеристикою особистості та визначається в адаптаційних реакціях щодо несприятливого впливу зовнішніх і внутрішніх факторів; оптимальній моделі поведінки відповідно до об'єктивних вимог; саморегуляції, саморозвитку та самокорекції. Функціональною ознакою психологічної стійкості є продуктивність (успішність) діяльності [5, с. 65]. Стабільна і врівноважена поведінка працівника, інколи навіть в екстремальних і надзвичайних умовах несення служби, позитивно впливає на процес перевиховання та ресоціалізації засуджених, є прикладом поведення в тих чи інших ситуаціях.

Аналіз джерельної бази засвідчує, що невміння протистояти негативному впливу навколишнього середовища часто призводить до професійної деформації персоналу ДКВС України. Її специфіка полягає в тому, що це явище являє собою результат специфічних особистісних змін, які відбуваються у фахівця під час виконання професійної діяльності під впливом різних факторів. До останніх у науковій літературі відносять чинники, обумовлені специфікою несення служби, особистісними особливостями працівника пенітенціарної системи та соціально-психологічним кліматом у службовому колективі та за його межами. Виникнення професійної деформації може розпочинатися як з перетворень соціально-психологічного характеру, так і зі змін у структурі психіки.

Професійна деформація – це комплекс специфічних взаємопов'язаних змін особистості, що виникають унаслідок негативних особливостей професійної діяльності протягом певного, як правило, тривалого періоду часу [6, с. 8].

Крім стажу служби в установі, професійна деформація також тісно пов'язана із силою деформуючого впливу, що об'єктивно міститься в конкретній службовій діяльності працівника.

Відповідно до Стратегії основними методами боротьби з вищезазначеним явищем є:

- поліпшення умов праці персоналу органів і установ пенітенціарної системи;
- впровадження ефективної системи мотивації персоналу та підвищення престижу служби в органах і установах пенітенціарної системи;
- створення цілісної системи підготовки персоналу з постійним залученням до несення служби в органах і установах виконання покарань та уповноважених органах пробації;
- створення умов для профілактики професійної деформації та емоційного вигорання персоналу пенітенціарної системи та пробації [1].

Розвинуті комунікативні здібності є основою проведення якісної виховної роботи із засудженими. У контексті рефор-

мування пенітенціарного відомства, наближення вітчизняних пенітенціаристів до функціонування за європейськими стандартами професійне спілкування працівників установ виконання покарань і слідчих ізоляторів із засудженими та ув'язненими набуває нового гуманістичного змісту. Перед працівниками ДКВС України постають завдання щодо подальшого розвитку принципів та правової основи їх діяльності, впровадження демократичних і гуманістичних цінностей, міжнародних норм і стандартів, що стосуються прав людини, які перебувають у місцях позбавлення волі, організації обов'язкової соціально-педагогічної підтримки й соціально-психологічного супроводу засуджених і осіб, узятих під варту. Якісно виконати зазначені завдання неможливо за відсутності у працівників кримінально-виконавчої служби такої професійно важливої якості, як толерантність, що є терпимістю, здатністю людини без агресії сприймати думки, особливості поведінки, спосіб життя, звичаї, почуття, ідеї, вірування інших людей, які відрізняються від власних [2, с. 125].

Висновки. Протягом тривалого часу до проведення соціально-виховної та психологічної роботи з персоналом ДКВС України спостерігався формальний підхід. Ефективність функціонування будь-якого державного органу під час виконання завдань та реалізації функцій, що покладені на нього, в тому числі ДКВС України, безпосередньо залежить від професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі служіння народу України. Така характеристика виконання персоналом органів та установ пенітенціарної системи своїх службових обов'язків виступає як ідеальна модель діяльності, до якої слід прагнути і досягнення критеріїв якої є бажаним результатом. Зокрема, на актуальності завдань щодо зміцнення кадрового потенціалу ДКВС України, ефективності протидії правопорушенням з корупційними ознаками та зниженню їх рівня, а також запобігання іншим протиправним проявам серед персоналу зазначеної служби акцентовано увагу в процесі реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження КМУ від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (дата звернення: 07.09.2023).
2. Романовська Л. І., Попик Ю. В., Замула С. Ю. Модуль психолого-педагогічної компетентності : навч.-метод. посіб. Хмельницький, 2013. 326 с.
3. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 07.09.2023).
4. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. Львів : Новий світ, 2000; Київ : Каравела, 2003. 376 с.
5. Левенець А. Є. Психологічні засоби підвищення професійно-психологічної стійкості працівників пенітенціарних закладів. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 65.
6. Жулковський В. В. Попередження професійної деформації та професійного вигорання пенітенціарного персоналу : навч.-метод. посіб. Хмельницький : Хмельницький центр ПКП ДКВС України, 2020. 57 с.

References

1. Ukraine (2022), *On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024* : order of the CMU dated 16.12.2022. No. 1153, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#n10> (accessed 7 September 2023).
2. Romanovska, L. I., Popyk, Y. V. and Zamula, S. Y. (2013), Module of psychological and pedagogical competence : educational and methodological manual, KhNU, Khmelnytskyi.
3. Ukraine (2005), *On the State Criminal Enforcement Service of Ukraine* : Law of Ukraine dated June 23, 2005, No. 2713-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (accessed 7 September 2023).
4. Bed, V V. (2003), *Legal psychology : Study guide*, Kyiv.
5. Levenets, A. E. (2017), "Psychological means of increasing the professional and psychological stability of employees of penitentiary institutions", *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, Vol. 2, pp. 65.
6. Zhulkovskiy, V. V. (2020), *Prevention of professional deformation and professional burnout of penitentiary personnel* : educational and methodological manual, Khmelnytskyi.

УДК 159.943.947 (477)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.102

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ І РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Калгіна Ірина Дмитрівна, старший викладач

кафедри правової та спеціальної підготовки,

Територіально відокремлене відділення

«Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби»,

(51901, Україна, м. Кам'янське, вул. Колеусівська, 39,

e-mail: ira.kalgina@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-7803-5110

У статті розглянуто окремі аспекти вивчення та розвитку емоційної стійкості в професійній діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України). Емоційна стійкість є важливою властивістю особистості та професійно необхідною якістю в службовій діяльності персоналу ДКВС України, тому що безпосередньо впливає на зменшення негативної дії різноманітних стрес-факторів, сприяє ефективності та розвитку безпекової складової професійної діяльності.

Метою статті є окреслити окремі аспекти емоційної стійкості, визначити її роль у формуванні емоційно-вольової сфери особистості та вплив на успішність і безпеку в професійній діяльності персоналу ДКВС України.

У статті розглянуто поняття емоційної стійкості, визначено відсутність єдиного підходу до розуміння цього поняття. Зроблено аналіз розвитку поняття «емоційна стійкість» у науковій літературі та розглянуто її основні компоненти. Зазначено особливості професійної діяльності персоналу ДКВС України. Визначено важливість діагностики, вивчення і необхідність розвитку емоційної стійкості для персоналу ДКВС України як однієї з основних індивідуально-психологічних властивостей особистості та її вплив на стійкість до стресованих факторів у складних життєвих обставинах і професійній діяльності.

За результатами дослідження ми виявили, що питання вивчення і розвитку емоційної стійкості персоналу має величезне практичне значення, адже вона є важливим чинником безпечної професійної діяльності, створює умови для зменшення напруження, стресу, негативних впливів зовнішніх факторів та сприяє саморегуляції, високій працездатності, збереженню психічного та фізичного здоров'я.

Ключові слова: емоційна стійкість, емоції, стрес-фактори, стійкість, напруженість, професійна підготовка, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України.

CERTAIN ASPECTS OF THE STUDY AND DEVELOPMENT OF EMOTIONAL STABILITY IN THE PERSONNEL PROFESSIONAL ACTIVITIES OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Kalgina Iryna, Senior lecturer of the Department of Legal
and Special Training, *Territorially Separated Branch*
“*Kamianske Branch of the Academy of the State Penitentiary Service*”,
(39 Kolesivska Street, Kamianske, 51901, Ukraine,
e-mail: ira.kalgina@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-7803-5110

The article examines certain aspects of the study and development of emotional stability in the professional activities of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (hereinafter – State Criminal and Executive Service of Ukraine). Emotional stability is an important personality trait and a professionally necessary quality in the service activities of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine, because it directly affects the reduction of the negative effects of various stress factors, contributes to the efficiency and development of the safety component of professional activity.

The purpose of the article is to outline certain aspects of emotional stability, to determine its role in the formation of the emotional and volitional sphere of the individual and its impact on the success and safety in the professional activities of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.

The article examines the concept of emotional stability, identifies the lack of a single approach to understanding this concept. An analysis of the development of the concept of emotional stability in scientific literature was made and its main components were considered. The specified features of the professional activity of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. The importance of diagnosis, study and the need for the development of emotional stability for the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine as one of the main individual and psychological properties of the personality and its influence on resistance to stressful factors in difficult life circumstances and professional activity have been determined.

According to the results of the research, we found that the issue of studying and developing the emotional stability of personnel is of great practical importance, because it is an important factor in safe professional activity, creates conditions for reducing tension, stress, negative effects of external factors, and promotes self-regulation, high work capacity, preservation of mental and physical health.

Key words: *emotional stability, emotions, stress factors, stability, tension, professional training, staff of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Якісне виконання завдань, покладених державою на ДКВС України, насамперед залежить від професійності, моральності, духовної, психологічної та фізичної підготовки персоналу, який здатний виконувати функції виправлення та ресоціалізації засуджених, спираючись на найсучасніші методи та прийоми у своїй роботі. Дотепер актуальним залишається питання якісного професійного підбору персоналу та його навчання, а також посилення уваги до вивчення специфіки професії та визначення взаємозв'язку між професійними вимогами і професійно важливими особистісними якостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд досліджуваної проблеми показує, що вивченню особливих психічних властивостей, особистісних рис персоналу, формуванню необхідних професійних і психологічних компетентностей та якостей, їхньому впливу на успішність професійної діяльності у своїх працях приділяли увагу велика кількість сучасних науковців, зокрема В. О. Аніщенко, І. Ф. Аршава, І. О. Горбач, О. Г. Шамрук, М. С. Ятчук та інші.

Виклад основного матеріалу. На жаль, в українському суспільстві побутує думка, що пенітенціарні працівники переважно займаються охороною засуджених та наглядом за ними, тому для їхньої професійної підготовки достатньо пройти спеціальну підготовку протягом кількох місяців, при цьому не враховуючи специфіку професійної діяльності персоналу та особистісні морально-психологічні вимоги до нього. На вимогу міжнародних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність пенітенціарних установ, зокрема Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил, персонал мають ретельно підбирати, він повинен мати належну підготовку, яку необхідно проводити як на початку, так і постійно, і мати шанований статус у цивільному суспільстві. Під час підбору нового персоналу звертають увагу на необхідність володіння професійними навичками та особисту придатність до виконання складної роботи [1].

Однією з особливостей професійної діяльності персоналу установ ДКВС України є велике навантаження й насиченість цієї діяльності значною кількістю викликів та стрес-факторів, зокрема:

– екстремальність діяльності (безпосередня загроза життю чи здоров'ю, можливість застосування зброї, спеціальних засобів, фізичної сили);

– специфіка спілкування із засудженими (ув'язненими) (ворожість засуджених (ув'язнених), вплив кримінальної субкультури, конфліктність спілкування, ймовірність зараження небезпечними хворобами);

– загроза психічних зривів, конфліктів, розвиток професійного вигорання та деформації;

– несприятливість соціально-гігієнічних умов (недостатній відпочинок, ненормований робочий день, велике навантаження, ізоляція від суспільства, некомфортні умови для відпочинку тощо).

Крім цього, деякий ризик деморалізації викликає невисока престижність професії, стигматизоване ставлення суспільства до професійної діяльності співробітників установ виконання покарань.

Усі вищеперераховані чинники визначають особливі вимоги до особистості співробітника пенітенціарної установи, і особливо важливу роль при цьому відіграють характеристики емоційної стійкості щодо напруженості та екстремальності службової діяльності, а також ймовірного негативного впливу у формі проходження служби.

Більшість професійних, а іноді й особистих проблем співробітників ДКВС України пов'язана з людським фактором, низьким рівнем стресостійкості, значним емоціогенним впливом професійної діяльності та недостатнім рівнем готовності до адекватних дій у складних чи екстремальних ситуаціях, що викликають виникнення несприятливих психологічних станів, як-от емоційної напруженості. Тому вивченню та підвищенню рівня емоційної стійкості персоналу необхідно приділяти значно більшу увагу.

Поняття «емоційна стійкість» з'явилося в психологічній науці не так давно. Від середини двадцятого століття психологи почали використовувати термін «психологічна стійкість» як системну, інтегральну якість особистості, становлення якої відбувається під час психологічної підготовки. У психологічній літературі також трапляються синонімічні поняття

«емоційно-вольова стійкість» чи «емоційна стійкість». Як правило, в наукових джерелах термін «емоційна стійкість» вживається як сублімація понять «емоція» та «воля», і частіше таку властивість визначають як емоційно-вольова стійкість.

Загалом поняття «емоційна стійкість» та протилежне їй – «емоційна нестійкість», або нейротизм (як специфічна зміна ієрархічної моделі особистості), у науці свого часу виділив Г. Ю. Айзенк, визначивши емоційну стійкість властивістю психіки протидіяти зовнішнім подразникам та зберігати спокій. Нейротизм визначався як неврівноваженість процесів збудження і гальмування, що підвищує рівень тривожності, сприяє зростанню чутливості до негативних зовнішніх проявів чи подразників та створенню негативного емоційного фону. Айзенк вважав, що нейротизм чи емоційна стійкість залежать більшою мірою не від специфіки діяльності особистості, а від типу темпераменту.

Деякі автори визначають емоційну стійкість як стійкість емоційних станів, емоційну стабільність чи відсутність схильності до раптової або частої зміни емоцій. Але, на думку більшості науковців, з якими ми погоджуємося, таке трактування не повністю розкриває всі характеристики цієї властивості, адже емоційна стійкість більшою мірою проявляється як функціональна стійкість особистості до зовнішніх впливів та зміни емоціогенних умов.

Зокрема, В. Писаренко визначає емоційну стійкість як здатність особистості реагувати на складні ситуації зміною емоційного стану, що сприяє особистісному зростанню. О. Черніков розглядає емоційну стійкість як емотивний компонент, виражений у психологічній характеристиці особистості. Тоді як В. Мільман наголошує, що емоційна стійкість визначає адекватність емоційної реакції на ситуацію і відповідність емоційних оцінок [2, с. 167].

Хоча такі визначення емоційної стійкості багато в чому тотожні, ми вважаємо найбільш точною характеристику В. Мільмана. Спираючись на це, можна визначити, що формування цієї здатності залежить не лише від індивідуальних властивостей психіки, а й може розвиватися під час адаптації люди-

ни до критичних чи екстремальних умов. Тому емоційна стійкість може розглядатись як одна з інтегративних психологічних характеристик, що визначає рівень адекватності людської поведінки в складних життєвих чи екстремальних ситуаціях та формується також під їх впливом, а не є суто індивідуальною властивістю особистості, як зазначав свого часу Г. Айзенк.

Спираючись на дослідження інших науковців, В. Подляшник розглядав емоційну стійкість як системну якість особистості, котра забезпечує цілеспрямовану поведінку людини та її високоефективну діяльність у складних напружених умовах, і визначив у структурі емоційної стійкості стресозахисний потенціал [3, с. 72].

Значний внесок у дослідження емоційної стійкості як однієї з основних властивостей успішної адаптації людини до складних життєвих умов внесла І. Аршава, яка запропонувала принципово нове визначення поняття емоційної стійкості – як інтегративної властивості особистості, що виявляється у переважній диспозиції суб'єкта професійної діяльності та життєдіяльності в цілому підтримувати або відновлювати рівновагу організму як «активної підсистеми» з постійно змінюваним середовищем [4, с. 375].

Емоційна стійкість – це особлива здатність утримувати і зберігати нормальну діяльність незалежно від впливу зовнішніх умов та емоційних факторів, тому багато в чому вона може залежати й від рівня самооцінки та безпосередньо бути пов'язана з рівнем тривожності. Досить часто ці якості розглядаються в контексті особливостей темпераменту і, без сумніву, є важливими для забезпечення багатьох видів професійної діяльності. Особливі вимоги до цієї властивості висуваються певними професіями, найчастіше пов'язаними зі значним рівнем емоційно-психологічного навантаження та високою стресогенністю. Як зазначалося вище, це є однією зі специфічних характеристик особливостей професійної діяльності співробітників установ виконання покарань.

Для визначення особливостей емоційної стійкості як фактора психологічної готовності персоналу важливим є виділити складові, що розкривають її сутність.

Основними компонентами структури емоційної стійкості є: емоційний, вольовий, мотиваційний, інтелектуальний. Кожен з них пов'язаний із властивостями нервової системи і проявляється у способах емоційного реагування на навколишнє середовище і особливості поведінки [5, с. 79].

Емоційний компонент визначається ступенем сприйняття особистістю складних життєвих обставин та рівнем її збуджуваності, тривожності, глибиною емоційних переживань.

Вольовий компонент передбачає внутрішній контроль над власною поведінкою, організованість, саморегуляцію, відповідальність за свої можливі дії.

Мотиваційний компонент складається із системи мотивів, що спонукають активність людини та стимулюють до подолання можливих перешкод і досягнення успіху.

Інтелектуальний чи когнітивний компонент охоплює рівень розвитку і вираження інтелектуальних емоцій, якість пізнавальної діяльності та інтелекту.

Позитивна інтеграція вищезгаданих компонентів формує можливість для повноцінної самореалізації та саморозвитку особистості зі здатністю до повноцінного адекватного вирішення ціннісних чи мотиваційних внутрішньоособистісних конфліктів, саморегуляції, з високим рівнем стабільності емоційного тону і внутрішнього контролю. Людина має здатність розвивати процеси психічної саморегуляції та самоконтролю, досягати своїх намірів і цілей, успішно протидіючи негативним зовнішнім впливам. Звісно, за різних умов людина може проявляти різний рівень емоційної стійкості, це багато в чому залежить і від особливостей діяльності та наявності необхідних знань і вмінь. Якщо особистість володіє достатніми знаннями, вміннями, зовнішні фактори здійснюватимуть менший негативний вплив, ніж тоді, коли такі знання, вміння відсутні [5, с. 77].

Тому професійний підбір і підготовка персоналу мають бути спрямовані на всебічний розвиток інтелектуальних, когнітивних, фізичних та психологічних якостей співробітників, а також морально-психологічної готовності до виконання службових завдань у складних умовах професійної діяльності,

що є важливим фактором надійності та ефективності. Адже відповідно до статті 14 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» на службу до Державної кримінально-виконавчої служби України приймаються на конкурсній, добровільній, контрактній основі громадяни України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, освітнім і професійним рівнем та станом здоров'я ефективно виконувати відповідні службові обов'язки [6].

Усе вищевказане свідчить, що ефективність та успішність професійної діяльності безпосередньо залежить від розвитку та гармонійного поєднання як професійних якостей та навичок, так і професійно зорієнтованих психологічних властивостей, зокрема високої саморегуляції та психологічної стійкості. Для персоналу установ виконання покарань, разом з високою моральністю, педагогічними та комунікативними здібностями, стресостійкістю, емоційна стійкість є однією із професійно значущих якостей, адже дає можливість свідомо керувати власною діяльністю у незвичних, складних чи напружених умовах, зменшує рівень психотравмувального впливу та загрозу морально-психологічних змін.

Висновки. Професійна діяльність персоналу ДКВС України супроводжується значною кількістю стрес-факторів, що визначають специфічні вимоги до особистості співробітника.

Унаслідок значних емоційних перевантажень та великої кількості стресогенних факторів, що супроводжують професійну діяльність, емоційна стійкість є однією з важливих психічних властивостей пенітенціарних працівників.

Формування емоційної стійкості залежить не тільки від індивідуальних властивостей психіки, а й може розвиватися у процесі професійної підготовки та під час адаптації людини до екстремальних умов.

Важливим є професійний підбір та підготовка персоналу ДКВС України, а також підвищення престижності професії пенітенціарного персоналу, адже ця робота пов'язана зі щоденним ризиком для життя, фізичного та психічного здо-

ров'я співробітників, при цьому покликана захистити суспільство від негативних злочинних виявів.

Список використаних джерел

1. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : рекомендація Комітету Міністрів держав-учасниць Ради Європи від 12.02.1987 р. № Rec(2006) 2. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 08.08.2023).
2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2017. 505 с.
3. Подляшаник В. В. Адаптаційний потенціал та професійне здоров'я особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 12. С. 71–74.
4. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.02. Дніпро, 2007. 480 с.
5. Андрусик О. О. Емоційна стійкість особистості: теоретичний аспект. *Габітус*. 2020. Вип. 19. С. 76–80.
6. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. Ст. 1697.

References

1. Council of Europe (2006), *European penitentiary (prison) rules* : Recommendation of the Committee of Ministers of the member states of the Council of Europe, France, Strasbourg, available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (accessed 08 August 2023).
2. Korolchuk, M. S. and Krainiuk, V. M. (2017), Social and psychological support of activities in normal and extreme conditions : manual, Elha, Nika-Center, Kyiv.
3. Podliashannik, V. V. (2006), "Adaptation potential and professional health of the individual", *Practical Psychology and Social Work*, No. 12, pp. 71–74.
4. Arshava, I. F. (2007), Emotional stability of a person and its diagnosis : Doctor of Sciences (Psychology) Thesis, Dnipro.
5. Andrusik, O. O. (2020), "Emotional stability of personality: theoretical aspect", *Habitus*, No. 19, pp. 76–80.
6. Ukraine (2005), *On the State Criminal and Executive Service of Ukraine* : Law of Ukraine dated 23.06.2005 № 2713-IV, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

УДК 378.01:159.9-051

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.111

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Литвин Андрій Вікторович,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри практичної психології та педагогіки,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

(79007, Україна, м. Львів, вул. Клепарівська, 35,

e-mail: avlytvyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7755-9780

SCOPUS-Author ID 57210312320;

Руденко Лариса Анатоліївна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри практичної психології та педагогіки,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

(79007, Україна, м. Львів, вул. Клепарівська, 35,

e-mail: lara.rudenko@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-1351-4433

SCOPUS-Author ID 57210320375

Під час воєнного стану в Україні значно зростає попит на практичних психологів, здатних працювати в умовах надзвичайних ситуацій. Це зумовило помітні якісні й кількісні зміни у психологічній освіті. Професійна підготовка практичних психологів розглядається як цілеспрямований процес формування у здобувачів внутрішньої готовності до майбутньої трудової діяльності, зокрема в надзвичайних ситуаціях, одним із важливих аспектів якої є їхнє особистісне становлення, досягнення належного рівня професійної компетентності. Розглянуто сутність проблеми підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти в сучасних умовах і з'ясовані її основні аспекти. На основі вивчення наукових джерел із цієї проблеми обґрунтовано, що для успішного виконання освітніх завдань організація професійної підготовки практичних психологів у ЗВО має будуватися з урахуванням: діяльнісного принципу опанування професії, що дає змогу оптимально структурувати навчання на основі єдності психологічної теорії і практики та забезпечує надійні засади успішного виконання всіх професійних функцій майбутніми практичними психологами. Відповідно до цього принципу відбувається особистісне зростання і професійний розвиток практичних психологів протягом усього життя і трудової діяльності. Його реалізація потребує обов'язкового додавання до їхньої професійної підготовки відповідних завдань з урахуванням положень

системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини та її особистісного потенціалу. Таким чином, професійна підготовка майбутніх практичних психологів до професійної діяльності в надзвичайних ситуаціях має спрямовуватись на формування не лише належної професійної компетентності, а й на розвиток внутрішньої готовності до постійного професійного вдосконалення та активного саморозвитку особистості відповідно до запитів суспільства в сучасних реаліях.

Ключові слова: *заклад вищої освіти, професійна підготовка, практичні психологи, формування особистості фахівця, діяльність у надзвичайних ситуаціях.*

SOME ASPECTS OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS' TRAINING FOR ACTING IN EMERGENCY SITUATIONS

Lytvyn Andrii, Doctor of Science Pedagogy,
Professor, Professor Department of Practical Psychology and Pedagogy,
Lviv State University of Life Safety
(35 Kleparivska Street, Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: avlytvyn@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7755-9780

SCOPUS-Author ID 57210320375;

Rudenko Larysa, Doctor of Science Pedagogy,
Professor, Professor Department of Practical Psychology and Pedagogy,
Lviv State University of Life Safety
(35 Kleparivska Street, Lviv, 79007, Ukraine,
e-mail: lararudenko@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-1351-4433

SCOPUS-Author ID 57210320375

In connection with the fact that Ukraine is in the state of war that has been going on for almost a year and a half, the issue of high-quality professional training of practical psychologists capable of working effectively in emergency situations, and who combine high professionalism, responsibility, and interpersonal skills, has become significantly acute.

The purpose of the article is to analyze the main features of the future practical psychologists' professional training for acting in emergency situations at the current stage of modernization of domestic higher education, and to suggest some pedagogical approaches that will contribute to the effective formation of professional competence of higher school students of this profile.

Methodology. *Practical psychologists' training is considered as a purposeful process of formation of students' internal readiness for future work activities, in particular in emergency situations. One of the important aspects of such a readi-*

ness is students' personal development and the achievement of the appropriate level of professional competence.

Results. *The essence of the problem of future practical psychologists' training at higher education institutions in modern conditions is considered and its main aspects are clarified. Based on the study of scientific sources on the problem, it is substantiated that in order to successfully solve educational tasks, the organization of practical psychologists' professional training at higher education institutions should be built taking into account the activity principle of mastering the profession. This principle allows structuring the process of training optimally based on the unity of psychological theory and practice and provides reliable foundations of successful performance of all professional functions by future practical psychologists. According to this principle, practical psychologists' personal growth and professional development takes place throughout their life and work. Its implementation requires the mandatory inclusion of appropriate educational tasks into their professional training, taking into account the provisions of a systematic approach to the knowledge of mental reality, which contributes to adequate problem-solving and orients the educational process to the disclosure of a holistic image of a person and their personal potential.*

Value (originality). *Thus, future practical psychologists' professional training for activities in emergency situations should be directed not only to the formation of appropriate professional competence, but also to the development of internal readiness for continuous professional improvement and active self-development of the individual in accordance with the demands of society in modern realities.*

Key words: *higher education institution; professional training; practical psychologists; formation of a specialist's personality; activities in emergency situations.*

Постановка проблеми. Визначальна роль у професійному становленні й розвитку особистості майбутніх фахівців належить закладам вищої освіти (ЗВО). Саме під час навчання здобувачі ознайомлюються зі специфічними особливостями професійної діяльності, опановують необхідні знання, набувають професійних умінь і навичок. Водночас відбувається розвиток їхньої мотивації щодо здобуття вищої професійної освіти, ціннісного ставлення до обраної спеціальності, формується цілісний образ подальшої професійної царини. Однак у нинішніх умовах вища освіта ставить мету не лише забезпечити майбутніх фахівців високим рівнем професійної компетентності, а й розвинути їхній світогляд, загальну і професійну культуру, здатність до самоосвіти й неперервного особистісного самовдосконалення, сформувати гуманістичні цін-

ності, що є основою професійної компетентності майбутніх практичних психологів.

Професія практичного психолога нині надзвичайно затребувана в Україні, особливо зважаючи на воєнний стан, який триває вже майже півтора року. У зв'язку з цим суттєво загострилося питання якісної професійної підготовки практичних психологів, здатних ефективно працювати в умовах надзвичайних ситуацій, поєднувати високий професіоналізм з відповідальністю, навичками продуктивної міжособистісної взаємодії в екстремальних обставинах. У вітчизняній вищій освіті нині діє багаторівнева система підготовки практичних психологів, відповідно до якої перший рівень передбачає здобуття ступеня бакалавра та забезпечує загальну психологічну теоретичну і практичну підготовку, а другий, магістерський рівень, більше уваги приділяє науково-психологічним дослідженням, етичним та іншим складним питанням цієї професії.

Становлення кваліфікованого фахівця – це складний, багатоаспектний процес, якому властиві неперервність і гетерохронність. Під час професійної підготовки відбувається засвоєння майбутніми практичними психологами системи ціннісних уявлень, що вирізняють професійну спільноту, а також опанування комплексу знань, умінь, навичок, потрібних для успішного «професійного старту» і важливих для майбутньої професійної діяльності (Є. Клімов), в тому числі в умовах надзвичайних ситуацій. Водночас розвиваються професійно важливі якості особистості, структурується їх система, формується професійна придатність як орієнтація суб'єкта у специфічному професійному середовищі, що виражається в поєднанні успішної навчально-професійної, трудової діяльності із задоволеністю обраним шляхом.

Нині визначено поетапний і багатофазовий характер освітньої діяльності у вищій школі. За співвідношенням предметної та методичної підготовки традиційно освітній процес у ЗВО поділяється на два основні періоди: академічний – опанування сукупності знань, вироблення навичок навчально-пізнавальної діяльності; навчально-професійний – «руйнування» академічних стереотипів, формування зорієнтованості

на професійну діяльність (Ю. Поваренков). Перший характеризується осмисленням ситуації, зростанням загальної готовності здобувачів освіти до виконання тривалої інтелектуальної роботи, посиленням їхньої організованості. У цей період активізується вироблення таких якостей, як працьовитість, наполегливість у досягненні мети, уважність, самоорганізованість, дисциплінованість, допитливість тощо; виникає інтерес до вивчення певного кола наук. Другий – період стійкої адаптації, коли виникають передумови для реалізації освітньої мети; вся діяльність особистості підпорядковується її досягненню. Формуються якості, що сприяють формуванню у майбутніх практичних психологів необхідних професійних умінь, розвивається почуття власної гідності, громадського обов'язку, усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності, пов'язаної з допомогою людям, які опинилися в надзвичайних ситуаціях різного походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації професійної підготовки майбутніх психологів відображені у працях Д. Богоявленської, О. Бондаренка, Ж. Вірної, І. Гріншпуна, Л. Долинської, М. Євтуха, Л. Карамушки, С. Іванової, С. Максименка, В. Панка, Н. Пов'якель, Н. Пророк, Є. Пряжнікової, О. Самаль, Р. Сірко, В. Семиченко, Л. Темнової, Н. Чепелевої, Н. Шевченко, Л. Уманець, Т. Яценко та ін. Науковці, які досліджують шляхи її вдосконалення, вивчають чинники освітнього процесу, що впливають на професійне становлення фахівців цього профілю, розробляють і модернізують моделі, форми, методи, напрями формування й розвитку їхньої професійної компетентності [1, с. 64]. Зокрема, Р. Сірко розглядає підготовку психолога як процес професійного становлення особистості, що супроводжується: виявленням професійної придатності; формуванням необхідних компетенцій із конкретної спеціалізації; розвитком особистісних рис, завдяки яким вона стає конкурентоспроможною, успішно функціонуватиме та буде готовою до подальшого професійного зростання [3, с. 23–24].

Мета статті – проаналізувати окремі аспекти професійної підготовки майбутніх практичних психологів до діяльності в надзвичайних ситуаціях на сучасному етапі модернізації віт-

чизняної вищої освіти та запропонувати деякі педагогічні підходи, що сприятимуть ефективному формуванню професійної компетентності здобувачів вищої освіти цього профілю.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта сьогодення прагне до прагматизму, який полягає в тому, що освітній процес поетапно наближається до професійної діяльності, охоплюючи і практичний аспект, і опанування здобувачами освіти нових знань, зокрема науково-дослідницьких. Підготовка майбутніх практичних психологів до професійної діяльності у надзвичайних ситуаціях має враховувати принципи науковості, системності, індивідуального підходу, творчості, професійної спрямованості навчання та виховання, академічної автономії, студентоцентризму, органічного поєднання навчання з науковою, громадською та виробничою діяльністю, креативності й інноваційного розвитку [4], що в сукупності та взаємодії становлять методологічну основу діяльності вищої школи.

Розглянемо основні особливості безперервного професійного становлення майбутніх практичних психологів:

– активний характер розвитку (професійна сфера розвивається в результаті навчально-професійної діяльності, сприяє активному оволодінню знаннями, вміннями і навичками для подальшої професійної діяльності, зокрема в надзвичайних ситуаціях);

– нерівномірний характер розвитку (в розвитку професійної компетентності спостерігаються латентні та кризові періоди, можна виділити стадії з еволюційним і революційним плином);

– імовірнісний характер розвитку (за рівних умов, створених закладом освіти, у здобувачів формуються різні типи професійної позиції, частина випускників після закінчення закладу планують працювати за фахом, інші обирають професії, не пов'язані зі спеціальністю, що здобувається у ЗВО);

– індивідуальний характер розвитку (формування професійної компетентності зумовлене індивідуальними особливостями, у тому числі їх відповідністю професійним вимогам, залежить від мотивації навчально-професійної діяльності, від цінностей і смислів, що реалізуються в професії, від активізації механізмів розвитку професійної позиції) [1, с. 64–65].

Центральне місце в освітньому процесі закладів вищої освіти належить продуктивній взаємодії здобувачів і викладачів, що виникає під час спільного виконання творчих проблемних завдань. Продуктивність системи освітньої діяльності забезпечується взаємозв'язком усіх її компонентів: ставленням здобувачів до цілей і змісту навчання; відносин між усіма суб'єктами освітнього процесу; умов, за яких відбувається освітня діяльність. Для створення взаємовідносин викладачів з майбутніми практичними психологами в реаліях сьогодення здобувачам важливо не чекати, щоб викладачі запропонували щось цікаве й організували спільну діяльність. Звичайно, викладачі мають це робити, однак і самим здобувачам потрібно виявляти ініціативу. Для майбутніх практичних психологів, яким доведеться працювати в надзвичайних ситуаціях, дуже важливо навчитися повсякчас проявляти власну активність, оскільки в реальних екстремальних умовах від цього може залежати життя людей. Виконання цього завдання потребує пошуку нових методичних підходів для організації продуктивної взаємодії здобувачів зі своїми викладачами.

У сучасній вищій школі вагомим завданням педагога є організація самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Саме викладач має зацікавити майбутніх фахівців професією, підвищити їхню мотивацію, допомогти у визначенні напрямку спеціалізації, виборі найбільш ефективних методів роботи, а також аналізі власних резервів і рефлексії досягнутих результатів. Управління з боку викладача має поступово заміщуватися до самоуправління та самоорганізації здобувачів освіти. Тому професійну підготовку майбутніх фахівців у галузі практичної психології, на наш погляд, доцільно здійснювати у двох напрямках: 1) організація навчально-професійної діяльності (ефективне засвоєння психологічних дисциплін, вироблення навичок самостійної навчальної роботи, успішне проходження практики за всіма видами професійної діяльності психолога); 2) формування особистості психолога, визначення його професійної позиції [1, с. 71]. Відповідно специфіка процесу професійної підготовки практичних психологів до діяльності в надзвичайних ситуаціях у

ЗВО потребує вивчення особливостей їхньої професійної діяльності, а також вимог, що висуває суспільство до фахівців цього профілю, зважаючи на соціально-політичні реалії. У цьому контексті вартою уваги є думка Н. Шевченко [5], згідно з якою ядром психолого-педагогічної підготовки має бути феномен «професійної свідомості», що поєднує свідомість особистості у психологічному вимірі та майбутню діяльність у професійному вимірі.

Організація освітнього процесу професійної підготовки практичних психологів потребує врахування: діяльнісного принципу (К. Володіна), відповідно до якого опанування професії дає змогу структурувати навчання, стверджує єдність психологічної теорії та практики, забезпечує надійне підґрунтя всіх видів роботи психолога у різних ситуаціях; системного підходу до пізнання психічної реальності, що сприяє адекватній постановці проблем і освітніх завдань, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини, вимагає створення інноваційних освітніх програм і технологій.

Професія «практичний психолог» належить до соціономічної групи, яка орієнтована на виконання суспільних завдань, проблем соціалізації особистості та передбачає професійні контакти з найрізноманітнішими людьми в різних, у тому числі ризиконебезпечних, ситуаціях. Відповідно у майбутніх практичних психологів потрібно сформувати готовність комунікувати з різними за статусом, віком, психоемоційними характеристиками особами, швидко орієнтуватися в екстремальній ситуації, чітко виконувати всі види професійних функцій. Це важливо, адже людина реалізує себе в трудовій діяльності, а одним із завдань практичного психолога часто є допомога особистості повноцінно самореалізуватися в головній справі її життя, надихнути людину навіть у моменти сильного стресового стану на мобілізацію внутрішніх ресурсів щодо його подолання.

Однак стати всебічно освіченим фахівцем-психологом не просто. На етапах свого безперервного професійного розвитку, передусім під час навчання у ЗВО, майбутні практичні психологи зобов'язані вивчати різні способи діяльності, типові та інноваційні методики, опанувати конкретні види роботи

психолога, обрати напрям спеціалізації, апробувати різні продуктивні техніки і вдосконалюватись у них. На слушну думку науковців, завдання полягає в тому, щоб через засвоєння конкретних форм і методів дослідницької та практичної діяльності опанувати психологію в цілому, а також долучитися до всього різноманіття людської культури.

Тут варто відзначити важливу особливість вищої психологічної освіти, яка вже на початку навчання може загальмувати професійне становлення здобувачів. Це так зване питання «хаосу» та «плутанини» у матеріалі психології як навчальної дисципліни, пов'язане з різноманіттям поглядів, існуванням розбіжних, подекуди протилежних наукових позицій авторів монографій, підручників і посібників, окремих викладачів і суперечливістю їхніх оцінок щодо обґрунтованості низки загальноприйнятих й утверджених психологічних ідей і напрямів. Цю особливість достатньо чітко ілюструє різнобічність поглядів розробників відомих психологічних теорій, видатних учених Г. Айзенка, Р. Кеттела, А. Маслоу, К. Роджерса, Б. Скіннера, З. Фрейда, К. Юнга та ін. Усвідомлюючи труднощі, з якими стикаються здобувачі освіти, що опановують ці теорії, педагоги намагаються подолати їх, відштовхуючись від особливостей психологічної науки і практики.

Вагомою дидактичною перепоною, що в цьому контексті постає перед майбутніми практичними психологами, особливо першокурсниками, є ставлення до різнопланових і часто суперечливих думок та ідей, які висловлюють викладачі, що читають різні курси. При цьому у здобувачів освіти виникає відчуття певної неупорядкованості, хаотичності, розмитості психологічних уявлень, невиразності й метафоричності теорій, що може призвести до зневіри і, як наслідок, знецінення психології як такої та методики її викладання у ЗВО.

Звичайно, традиційні та новітні освітні програми, за якими навчають практичних психологів, мають чітку структуру і відповідають затвердженим у нашій державі стандартам освіти. Реалізація цих програм суворо регламентується та контролюється, і саме завдяки цьому в підготовці психологів простежується струнка система. Подібна освітня практика існує

в усіх розвинених країнах. Тому з організаційної та педагогічної точки зору ніякої «хаотичності» в підготовці психологів немає. Проте, як відомо, освітні програми неминуче відображають або наявний у науці порядок, або певні порушення в її змісті, якщо такі мають місце. Мова йде про деяку неузгодженість у змісті психології.

Давно помічено, що в психологічній науці та відповідно в навчальних дисциплінах існують певні неминучі розбіжності. Вони викликані, з одного боку, складністю та невирішеністю проблем, які розглядаються, а з іншого – різноманітністю наукових шкіл і підходів до розв'язання цих проблем. Адже нині співіснують десятки психологічних теорій і наукових ідей, що претендують на звання теорії, які витримали перевірку часом і практикою [2, с. 238]. У кожній з них свої засади і принципи, котрі не завжди співвідносяться з твердженнями і висновками інших теорій і дослідників.

Безперечно, як і в кожній соціально-гуманітарній науці, не варто шукати у психології однозначно правильних напрямів. Навіть широке визнання не може бути валідним критерієм їх несуперечливості. Рух наукової думки нині багатоголосний. На жаль, здобувачам спочатку важко зрозуміти, яким чином можуть співіснувати кілька істин. Але ж відомо, що компетентний фахівець завжди усвідомлює відносність своїх міркувань, що анітрохи їх не принижує, навпаки, дає поштовх до подальшого розвитку. Так само суперечності в поглядах викладачів слід розглядати як привід для діалогу, поштовх до власного поступу. Тобто треба прийняти таке розмаїття, хоча розібратися в ньому подекуди справді складно. Як уже не раз зазначалося, по-справжньому пізнати світ психології неможливо, однак можна і треба насолоджуватися різноманіттям і незбагненністю цього світу.

Аналіз дає підстави для висновку, що кожна важлива психологічна (соціально-психологічна, психолого-педагогічна чи інша) проблема не лише акумулює в собі багато «шарів» психології, а й охоплена численними зв'язками з різнобічними цивілізаційними вимогами й очікуваннями. Важливо зуміти співвіднести таку проблему з найважливішими завданнями

суспільного життя. Саме це допоможе майбутнім практичним психологам знаходити сенси у своїй навчально-професійній та власне професійній діяльності. Тобто майбутній психолог має прагнути сприймати світ психології не як нагромадження всіляких фактів, теорій, авторитетних тверджень тощо, а як певну, по-своєму гармонійну систему, особливістю якої є внутрішні суперечності, а також багато нерозв'язаних, хоч подекуди вже давно означених і осмислених науковцями і практиками, проблем.

Наголосимо, що викладачі й методисти ЗВО мають прагнути не допускати різнобічних і суперечливих тлумачень у навчальних програмах або чітко пояснювати їх причини, якщо уникнути цього не вдається. Крім цього, відомі науковці рекомендують здобувачам освіти, виділивши для себе істотну психологічну проблему, через її «призму» спробувати цілісно поглянути на всю психологію, а через неї – на весь навколишній світ і місце людського розуму в цьому світі. Розмірковуючи про особливості вищої освіти, С. Гессен вказував на те, що головна мета університетського курсу – сформулювати «науковий метод пізнання», а не просто «викладати факти». Отже, треба спонукати майбутніх фахівців з практичної психології самостійно досліджувати наукову проблему (в тому числі проблему певної неузгодженості в науково-психологічних знаннях і уявленнях), а результати своїх досліджень творчо обговорювати з викладачами.

Однак останнім часом помітні тенденції до зближення та «порозуміння» різних психологічних напрямів. Багато висококваліфікованих психологів-практиків і психотерапевтів співвідносять себе з конкретним напрямом дуже умовно або взагалі не є одноставними прихильниками жодного теоретичного напрямку психології (М. Кан). Ймовірно, доцільніше сперечатися не про те, який напрям кращий і правильніший, а про психологічні проблеми, які потребують розв'язання, та про те, як можуть допомогти в їх усуненні ті чи інші концептуальні підходи, теорії або методи. Саме у виявленій проблемі інтегруються й розрізнені знання та методи психології, й сучасні уявлення про навколишній світ. Науковці зауважують, що

в теорії систем саме спільне завдання, загальна мета вважається головним системотвірним чинником. Усвідомлення цього, безперечно, допоможе майбутнім практичним психологам підвищити рівень їхньої теоретико-методологічної підготовки.

Таким чином, прагнення самотужки навести лад у своїх психологічних знаннях, засвоєваних з різних напрямів науки, інтегрувати їх є основою для справжньої креативності в навчально-пізнавальній роботі, що перетворює здобувачів психологічної освіти на повноцінних суб'єктів навчально-професійної діяльності. В іншому випадку вони засвоюють уже готові знання, і ступінь їхньої суб'єктності при цьому помітно знижується.

Процес навчання у ЗВО передбачає обов'язкове одержання практичного досвіду професійної діяльності. У зв'язку з цим звернемо увагу на те, що психологічна освіта має «навести мости», поєднати академічну наукову психологію та безпосередню психологічну практику. Для цього необхідно реалізувати психотехнічний підхід, суть якого в тому, що практика впроваджується в теорію, а не навпаки (Ф. Василюк). За змістом психологічна освіта має, зберігши традиції природничо-наукового підходу, поєднати його з гуманітарним і філософським підходами. За типом і формами навчання вона має інтегрувати риси університету, медичного та творчого ЗВО [2, с. 242]. Це сприятиме формуванню у здобувачів твердої професійної позиції, самоствердженню себе як суб'єкта суспільно значущої діяльності, розвитку прагнення неперервного самовдосконалення у професії.

Більшість найважливіших характеристик, що визначають особливості професійного становлення особистості фахівця в цілому і його професійної позиції зокрема, закладаються та формуються в період професійного навчання. Найважливіша здатність, яку має сформувані майбутній практичний психолог під час навчання, є здатність до самоосвіти, яка вплине на його подальше професійне становлення і безперервне професійне зростання. Сформовані знання, набуті вміння й навички, а також здатність і готовність їх застосовувати для випускників ЗВО є запорукою успішної професійної діяль-

ності. Тобто у процесі здобуття вищої психологічної освіти відбувається істотна трансформація особистісно-професійної сфери здобувачів.

Наголосимо, що, на наше переконання, у професійній підготовці психологів лише інтегрування теорії, експериментальних досліджень і навчальної практики у ЗВО забезпечить розвиток внутрішнього світу здобувачів, формування теоретико-методологічного мислення й опанування сучасних методів ефективної психологічної роботи [1, с. 71] у надзвичайних ситуаціях.

Висновки. Отже, професійна підготовка майбутніх практичних психологів до діяльності у надзвичайних ситуаціях передбачає не лише формування теоретичного мислення та інших компонентів інтегрованої компетентності фахівця, а й передусім професійне становлення його особистості, спрямованої на активне професійне зростання та всебічний саморозвиток відповідно до викликів і потреб сучасного суспільства. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на створення та впровадження в закладах вищої освіти нових підходів, технологій і моделей професійно-практичної підготовки майбутніх психологів.

Список використаних джерел

1. Литвин А. В., Руденко Л. А. Удосконалення підготовки психологів у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Львівської академії*. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. пр. Кропивницький : ЛА НАУ, 2021. Вип. 9. С. 63–74.
2. Руденко Л., Бідюк Н. Проблеми професійної підготовки психологів у вищій школі. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України*. Серія: Педагогічні науки. 2020. № 12 (21). С. 230–347.
3. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах : монографія. Львів : ГАЛИЧ-ПРЕС, 2017. 482 с.
4. Степанченко Н. І. Система професійної підготовки учителів фізичного виховання : монографія. Львів : Піраміда, 2016. 652 с.

5. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 40 с.

References

1. Lytvyn, A. V. and Rudenko, L. A. (2021), "Improving the psychologists' training at higher education institutions", *Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Pedagogical sciences*, Issue 9, pp. 63–74.

2. Rudenko, L. and Bidiuk, N. (2020), "Problems of psychologists' professional training at higher school", *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Pedagogical sciences*, No. 12 (21), pp. 230–347.

3. Sirko, R. I. (2017), Professional training of future psychologists of the operational rescue service for activities in extreme conditions, HALYCh-PRES, Lviv.

4. Stepanchenko, N. I. (2016), System of physical education teachers' professional training, Piramida, Lviv.

5. Shevchenko, N. F. (2006), *Formation of professional consciousness of practical psychologists in the system of higher education*: PhD Thesis, H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

УДК 378:37.091.12.011.3-051

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.125

ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА МАТЕРІАЛІ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ»)

Лілік Ольга Олександрівна, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури,
*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,

e-mail: lilik8383@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5187-1944;

Шумейко Зінаїда Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і гуманітарних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705 0924

Метою статті є визначення особливостей формування креативності у здобувачів вищої освіти засобами навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». Для досягнення поставленої мети було використано комплекс загальнонаукових (аналіз наукової літератури, узагальнення й систематизація, зіставлення наукових поглядів) і педагогічних (модельовання навчальних ситуацій, спостереження за освітнім процесом, розроблення й апробація системи завдань) методів.

Доведено, що формування креативності у здобувачів вищої освіти засобами навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» передбачає науково обґрунтований підхід викладача до відбору методичного інструментарію. У цьому контексті традиційні й інноваційні методи навчання було розподілено на кілька груп: до першої групи увійшли методи, спрямовані на розвиток емоційно-вольової сфери майбутніх фахівців; до другої групи віднесено методи, що передбачали активізацію й посилення уже сформованих мотивів, трансформацію зовнішніх стимулів у внутрішню сферу особистості, перетворення їх на мотиви. Третя група методів передбачає орієнтацію на когнітивну сферу особистості здобувача вищої освіти, а отже, ці методи спрямовані на пошук і засвоєння різноманітної інформації, формування вмінь і навичок аналізу творів різних видів мистецтва, наукових і публіцистичних текстів тощо, а також розширення ерудиції. До четвертої групи увійшли методи, метою застосування яких було формування практичних умінь і навичок оперування різноманітним навчальним матеріалом, передавання інформації за допомогою різних за-

собів трансляції і її репрезентація. До п'ятої віднесено методи рефлексивного характеру, спрямовані на формування здатності до оцінювання власної діяльності, наявних знань, умінь і навичок, а також на актуалізацію та розвиток здатності студентів до самоконтролю й самооцінювання в різних видах діяльності. З'ясовано, що ефективність формування креативності здобувачів вищої освіти залежить від оптимального підбору й поєднання методів, врахування принципів індивідуалізації й диференціації.

Ключові слова: креативність, здобувачі вищої освіти, методи, навчальна дисципліна, завдання.

STUDENTS' CREATIVITY FORMATION OF HIGHER EDUCATION (ON THE TRAINING COURSE MATERIALS «UKRAINIAN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES»)

Lilik Olha, Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language and Literature, T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium" (53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: lilik8383@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5187-1944;

Shumeiko Zinaida, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Humanitarian Sciences, Academy of the State Penitentiary Service (34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine, e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705 0924

The purpose of the article is to determine the peculiarities of the creativity formation of higher education students within the educational discipline "Ukrainian language for professional purposes". To achieve the goal, a complex of general scientific (analysis of scientific literature, generalization and systematization, comparison of scientific views) and pedagogical (modeling of educational situations, observation of the educational process, development and testing of the system of tasks) methods was used.

It has been proven that the creativity formation of higher education students by means of the educational course "Ukrainian language for professional purposes" requires a scientifically based approach of the teacher to the methodological tools selection. In this context, traditional and innovative teaching methods were divided into several groups: the first group included methods aimed at developing the emotional and volitional sphere of future specialists; the second group includes methods that involve the activation and strengthening of already formed motives, the transformation of external stimuli into the inner sphere of the individual, their transformation into motives. The third group of methods involves

orientation to the cognitive sphere of the individual, and therefore, these methods are aimed at finding and assimilating information, and forming skills and abilities to analyze works of various types of art, and expanding erudition. The fourth group included methods, the purpose of which was the formation of practical skills and skills in operating various educational materials, transmitting information using various means of broadcasting and its representation. The fifth group includes methods of a reflective nature, aimed at forming the ability to evaluate one's own activity, existing knowledge, abilities and skills, as well as actualization and development of students' ability to self-control and self-evaluation in various activities. It was found that the effectiveness of the creativity formation of higher education students depends on the optimal selection and combination of methods, taking into account the principles of individualization and differentiation.

Key words: *creativity, higher education students, methods, educational discipline, tasks.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із сучасних освітніх трендів є формування креативності, яку Е. Фромм розглядав як здатність дивуватися, відшукувати рішення в нестандартній ситуації, а ще як спрямованість на нове, уміння глибоко усвідомлювати власний досвід [6]. Відповідно, креативність як особистісна риса фахівця передбачає продукування чогось нового, незвичайного, оригінального в тих ситуаціях, де відсутні шаблони й алгоритми. Проте, на думку І. Милославського, терміном «креативна» позначається особистість, що не лише продукує ідеї, а й доводить їх до конкретного практичного результату [5]. Це зумовлює нагальність і практичну значущість наукового дослідження, пов'язаного із практичними шляхами формування креативності здобувачів вищої освіти засобами різних навчальних дисциплін. У цьому контексті особливого значення набуває навчальна дисципліна «Українська мова за професійним спрямуванням», що передбачає формування, а здебільшого – закріплення умінь та навичок володіння українською мовою для висловлення власної думки й складання фахових документів. Завданням цього курсу є формування чіткого й правильного розуміння ролі державної мови в професійній діяльності майбутнього фахівця; забезпечити формування мовнокомунікативної, мовно-термінологічної компетентності

як найістотніших складових загальної професійної компетентності, першооснови фахової ерудиції та культури спілкування; набуття комунікативного досвіду [7]. Варто зазначити, що в контексті реформування освітньої галузі відбувається оновлення методичного інструментарію, апробування нових методів і технологій навчання, осучаснення традиційних. Відповідно, постає необхідність аналізу потенціалу різних методів і технологій навчання для формування креативності здобувачів вищої освіти засобами навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості формування креативності здобувачів освіти окреслені в працях Н. Бондаренко, І. Милославського, В. Моляко, Я. Пономарьова, Е. Фромма. Проте зазначені дослідження переважно мають загальний характер і не відображають особливості формування досліджуваного феномену в майбутніх фахівців у контексті опанування певних навчальних дисциплін. Саме тому беремо до уваги також наукові праці, в яких обґрунтовано теоретичні й практичні аспекти викладання курсу «Українська мова за професійним спрямуванням», зокрема навчально-методичні посібники й фахові публікації Л. Мацько, Л. Кравець, С. Шевчук, І. Клименко, Н. Костиці, О. Любашенко тощо.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити особливості формування креативності здобувачів вищої освіти засобами навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» через призму методичного інструментарію.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У процесі викладання навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» викладачі використовують різноманітні методи навчання: як традиційні, так і інноваційні. Як відомо, метод є одним із базових понять педагогіки, що дає відповідь на запитання, як має здійснюватись педагогічний процес. У перекладі з грецької «метод» (meta – шлях до мети і odos – слідувати) означає прийом, спосіб, характер дій, які потрібні для досягнення мети [2]. Нам імпонує думка А. Алексюка, що

вихідним пунктом для розгляду методу є нерозривна єдність мети, засобу та результату [1]. Закцентуємо на тих методах, що були апробовані під час викладання навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» студентам (курсантам) юридичного факультету Академії Державної пенітенціарної служби, а також Навчально-наукового інституту професійної освіти та технологій Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Оскільки існує велика кількість методів, то їх було розподілено на декілька груп. До першої групи віднесено методи, спрямовані на формування ціннісно-світоглядної та емоційно-вольової сфери здобувачів вищої освіти. Вони передбачають активізацію творчого потенціалу майбутніх фахівців, формування в них здатності до самоствердження, переживання успіху в роботі, відчуття задоволення від самореалізації власних професійних і творчих здобутків. До цієї групи належать також інтегровані тренінги (рефлексивні, риторичні, мистецько-творчі); копінг-методики, що спрямовані на формування здатності зберігати спокій і впевненість відповідно до ситуацій, що виникають у межах професійної діяльності і передбачають володіння здатністю до подолання психологічного дискомфорту; методи й прийоми розвитку вмінь самопрезентації (портфоліо, творчі заходи, відпрацювання специфічних прийомів спілкування тощо). До цієї ж групи увійшли і творчо-активізаційні методи, спрямовані на розвиток самостійного мислення майбутніх фахівців, активізацію їхньої пізнавальної діяльності, формування навичок нестандартного розв'язання професійних проблем, удосконалення навичок професійного спілкування. На нашу думку, ефективними для формування креативності студентів і курсантів будуть і такі методи, як-от: організація мініконцертів і мінівиставок; коментування й аналіз мистецьких образів і творів; дискусії; планування інтегрованих мистецьких заходів; створення мистецького середовища в закладах вищої освіти (розроблення проєктів і сценаріїв просвітницьких, мистецько-виховних заходів, плану роботи студентських гуртків і творчих груп).

Важливими для формування креативності майбутніх фахівців є також методи комунікативного спрямування, метою яких є налагодження взаємодії викладача зі студентами, а також формування в них здатності до комунікації в межах навчальної й подальшої професійної діяльності. Зазначені методи мають спрямовуватися на формування комплексу риторичних знань, умінь і навичок, які вважаємо професійно значущими для майбутнього фахівця. На практичних заняттях з навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» доцільно створювати умови для виникнення дискусії, формувати у студентів уміння її організувати і проводити, стимулювати й координувати перебіг, робити висновки, а також розвивати здатність керувати поведінкою співрозмовника, формувати й закріплювати вміння, пов'язані з утворенням аргументованих текстів (чітко формулювати тези, логічно й лінгвістично пов'язувати свої висловлювання з попередніми, аргументувати власну думку, будувати логічно правильні судження й висновки). Отже, зазначені методи спрямовані на формування в майбутніх фахівців умінь спілкування, оскільки вміння вести конструктивний діалог, дискусію сприяє успішній взаємодії і формуванню міжособистісних взаємин. У контексті формування креативності у здобувачів вищої освіти доцільно також застосовувати такі методи, як комунікативний тренінг, самостійне розв'язання проблемних ситуацій комунікативного характеру, аналіз зразків ораторського мистецтва.

До другої групи відносимо методи навчання, пов'язані з формуванням мотиваційної сфери, тобто з активізацією й посиленням уже сформованих мотивів; трансформацією зовнішніх стимулів у внутрішню сферу особистості, перетворенням їх на мотиви. Зазначені методи пов'язані з розробленням здобувачами вищої освіти плану дій стосовно свого особистісного і професійного розвитку, проектування власної навчальної і подальшої професійної діяльності. До цієї групи відносимо читання студентами спеціальної мотиваційної літератури; обговорення з ними цікавого професійного досвіду; спостереження за роботою фахівців під час виробничої практики; фіксацію й аналіз особливостей їхнього професійного

стилю; перегляд заздалегідь підготовлених відеоматеріалів (кінофільмів, відеозаписів тощо); бесіди, спрямовані на визначення студентами мотивів власної освітньої й майбутньої професійної діяльності тощо.

У зазначеному контексті особливого значення набувають і методи, спрямовані на розроблення студентами особистісної, індивідуальної траєкторії навчальної і професійної діяльності. Зокрема досить популярними в закладах вищої освіти є ділові ігри, які є «формою відтворення в освітньому процесі предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделювання систем стосунків, характерних для цього виду праці» [4, с. 3]. На думку М. Марко, вони дають змогу «розв'язувати суперечності між навчальною і майбутньою професійною діяльністю, забезпечують формування не лише теоретичного, а й практичного мислення, формують стійкі якості особистості та розкривають її творчі здібності» [4, с. 79]. Особливостями ділових ігор є те, що вони імітують професійну діяльність, уможливають відтворення предметного змісту майбутньої професії, а також моделюють систему взаємин, притаманну певному фахові. Це сприяє розвитку у здобувачів освіти здатності до самостійного планування роботи, визначення цілей власної діяльності, а також активізації процесів самовдосконалення.

До третьої групи увійшли методи, спрямовані на формування когнітивної сфери здобувачів вищої освіти. Їх доцільно застосовувати в межах навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» з метою пошуку й засвоєння різноманітної професійної й загальної інформації, розширення ерудиції. Ці методи передбачають залучення студентів до критичного огляду психологічної, юридичної, культурологічної літератури, а також до художньо-ідейного аналізу мистецьких творів, до обміну враженнями від здобутої інформації. Розвиток когнітивної сфери передбачає формування у здобувачів вищої освіти системи знань шляхом опрацювання різноманітних підручників, навчальних посібників, словників; пошуку в інтернет-мережі цікавої та корисної інформації. Окрім того, закріплення знань відбувається за допомогою термінологічних вправ, установлення логічних

зв'язків і відношень між різними філологічними поняттями та інформацією, виконання тестових завдань, складання термінологічного мінімуму з професійної галузі.

Четверта група методів спрямовувалася на формування діяльнісно-операційної сфери, що передбачає формування необхідних умінь і навичок. На нашу думку, доцільним є використання таких методів і прийомів навчання, як-от: формування професійного портфоліо, підбір мистецьких творів, підпорядкованих певній темі. Це дасть змогу майбутньому фахівцю вивчати та порівнювати творчу манеру митців, дізнатися про сучасні тенденції розвитку різних стилів мистецтва. Ефективним методом є навчальні ігри, які використовують для імітації реальної професійної діяльності або в процесі творчої мистецької діяльності, зокрема під час розроблення групових проєктів зі створення мистецьких виробів. Навчальні ігри зазвичай мають інтерактивний характер, організовуються згідно із запропонованим викладачем алгоритмом, проте можуть мати для студентів і самостійний характер.

До цієї групи віднесено і трансляційно-презентативні методи, зокрема нові освітні інформаційні технології, які сприяють осучасненню методів демонстрації мистецьких і навчальних досягнень студентів. До них можна віднести застосування в роботі мультимедійних технологій, інтернет-ресурсів, електронних енциклопедій та програм з відповідних предметних галузей. Використання електронних курсів для репрезентації навчальних матеріалів створює широкі можливості для підвищення ефективності формування креативності у здобувачів вищої освіти. Доцільним вважаємо застосування таких методів, як мультимедійний огляд літератури, проведення лекцій-діалогів, публічні презентації, відеопрезентація мистецького життя рідного краю; складання тематичних вибірок мистецьких творів тощо.

До четвертої групи увійшли методи, спрямовані на формування здатності до рефлексії. Метою їх застосування є формування в майбутніх фахівців здатності до оцінювання власної діяльності, наявних знань, умінь і навичок, а також на актуалізацію та розвиток здатності студентів до самоконтролю

й самооцінювання в різних видах діяльності. Ці методи загалом спрямовані на активізацію аналітичних дій студентів, фіксацію поточних результатів самостійної роботи з розширення власного професійного тезаурусу. Для реалізації зазначених завдань рекомендуємо використовувати такі методи навчання: написання саморецензій, фіксація результатів самостійної роботи, складання оцінювальних анотацій, планування інтегрованих мистецьких проєктів, психотренінги, тренінги латерального мислення, складання щорічних планів власного розвитку, вивчення тематичної літератури.

Серед цієї групи методів важливу роль відіграють проблемно-рефлексивний діалог і полілог, рефлексивно-ділова гра, а також позиційна дискусія. Дослідники зазначають, що вони сприяють актуалізації й розвитку здатності до самостійного осмислення професійних проблем та прийняття інноваційних рішень [3]. Зокрема, рефлексивно-ділові ігри зазвичай використовують з метою формування навичок професійного спілкування, готовності до розв'язування проблемних ситуацій, підвищення рівня знань і вмінь планувати, аналізувати та приймати рішення у процесі взаємодії. До цього блоку належать і самооцінювальні методи, зокрема рефлексійні тести та вправи, передбачення власних дій, аналіз оцінних суджень одногрупників тощо. Важливого значення набуває активізація самостійної оцінювальної роботи студентів шляхом спонукання їх до висловлення власної думки, написання відгуків, виконання завдань на порівняння, відбір творів за певними критеріями, створення бази рецензій, відгуків, аналітичних есе, презентацій тощо. Завданням цих методів є розвиток здатності до відстеження й підтримки тенденцій особистісного і професійного самовдосконалення, подолання недоліків свого мистецько-методичного розвитку на основі самооцінювання, проєктування власної навчальної діяльності на теперішньому етапі й самовдосконалення в майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування креативності у здобувачів вищої освіти засобами навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» передбачає науково обґрунтований підхід викладача

до відбору методичного інструментарію. У цьому контексті традиційні й інноваційні методи навчання було розподілено на кілька груп: до першої групи увійшли методи, спрямовані на розвиток емоційно-вольової сфери майбутніх фахівців; до другої групи віднесено методи, що передбачали активізацію й посилення уже сформованих мотивів. Третя група методів передбачає орієнтацію на когнітивну сферу особистості, ці методи спрямовані на пошук і засвоєння інформації, формування вмій і навичок аналізу, розширення ерудиції. До четвертої групи увійшли методи, що передбачали формування практичних умінь і навичок оперування різноманітним навчальним матеріалом, передавання інформації за допомогою різних засобів трансляції. До п'ятої віднесено методи рефлексивного характеру, спрямовані на формування здатності до оцінювання власної діяльності, на актуалізацію та розвиток здатності студентів до самоконтролю й самооцінювання в різних видах діяльності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розширенні переліку навчальних дисциплін із циклів загальної і професійної підготовки для комплексного системного формування креативності здобувачів вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник для студ., аспір. та молодих викл. вузів. Київ : Либідь, 1998. 557.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ, 1997. 373 с.
3. Лілік О., Бивалькевич Л., Перинський Ю. Вплив соціальної рефлексії на професійне спілкування викладача педагогічного закладу вищої освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка*. 2022. Вип. 18 (174). С. 129–137.
4. Марко М. М. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування навчально-ігрових технологій у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Мукачево, 2018. 272 с.

5. Милославский И. Г. Креативный или творческий? *Известия*. 2009. 1 июня. С. 3.
6. Фромм Е. Здорове суспільство. Київ, 2021. 528 с.
7. Шумейко З. Є., Мошта І. М. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч.-метод. посіб. (курс лекцій). Чернігів : Академія Державної пенітенціарної служби, 2021. 153 с.

References

1. Aleksyuk, A. M. (1998), *Pedagogy of higher education of Ukraine. History. Theory: a textbook for students, graduate students and young university teachers*, Kyiv, Lybid.
2. Honcharenko, S. U. (1997), *Ukrainian Pedagogical Dictionary*, Kyiv.
3. Lilik, O., Byvalkevych, L. and Perynskyi, Yu. (2022), "The influence of social reflection on the professional communication of a teacher of a pedagogical institution of higher education", *Bulletin of the T.H. Shevchenko National University «Chernihiv collegium»*, Issue 18 (174), pp. 129–137.
4. Marko, M. M. (2018), *Formation of readiness of future primary school teachers to use educational and game technologies in professional activities: PhD Thesis*, Mukachevo.
5. Myloslavskyi, I. H. (2009), "Creative or artistic?" *Izvestiia*, p. 3.
6. Fromm, E. (2021), *A healthy society*, Kyiv.
7. Shumeiko, Z. Ye. and Moshta, I. M. (2021), *Ukrainian language (by professional orientation) : teaching method. manual (course of lectures)*, Chernihiv, Academy of the State Penitentiary Service.

УДК 343.982.6-043.61

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.136

КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ СЛУЖБОВИХ СОБАК ДЛЯ ДРЕСИРУВАННЯ ЗА НАПРЯМОМ РОЗШУКОВОЇ СЛУЖБИ

Матвійчук Валентин Петрович, кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри кінології,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби»

(31341, Україна, Хмельницька область, Хмельницький район,

ТГ Хмельницька, комплекс будівель та споруд № 9,

e-mail: myr020173@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5890-8383>;

Доменюк Андрій Миколайович, старший викладач
кафедри кінології,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби»

(31341, Україна, Хмельницька область, Хмельницький район,

ТГ Хмельницька, комплекс будівель та споруд № 9,

e-mail: and.domenyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1569-3108>;

Дворнічена Інна Михайлівна, інспектор групи
організації навчального процесу,

Територіально відокремлене відділення

«Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби»

(31341, Україна, Хмельницька область, Хмельницький район,

ТГ Хмельницька, комплекс будівель та споруд № 9,

e-mail: nonnatkdv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3271-1216>

У Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року зазначено, що протягом вказаного терміну необхідно забезпечити, зокрема, формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи. Серед завдань, визначених керівництвом Державної кримінально-виконавчої служби України кінологічній службі, в контексті зазначеного завдання Стратегії увагу авторів привертають: забезпечення своєчасного проведення господарських і зооветеринарних заходів щодо збереження та утримання службових собак у постійній готовності для їх застосування, а також покращення їхніх робочих і екстер'єрних якостей; організація розведення, виховування, підготовки та використання службових собак у загальній системі охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

З метою підвищення якості підготовки кінологічних команд науково-педагогічним складом кафедри кінології Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» здійснено аналіз стану кінологічного забезпечення структурних підрозділів Державної кримінально-виконавчої служби України, уточнено існуючі та напрацьовано доповнення до рекомендації щодо відбору службових собак для подальшого дресування за різними напрямками підготовки.

У статті висвітлено критерії відбору службових собак Державної кримінально-виконавчої служби України для дресування за напрямом розшукової служби. Охарактеризовано вади, хвороби та недоліки, з якими службові собаки всіх напрямів підготовки не можуть бути допущені до дресування у складі кінологічних команд відомства. Надано рекомендації щодо визначення придатності службових собак до дресування за напрямом розшукової служби з урахуванням типу вищої нервової діяльності. Охарактеризовано методикку встановлення характеру переважаючих реакцій поведінки службових собак.

Ключові слова: молодші інспектори-кінологи, критерії, відбір, дресування, розшукові собаки.

CRITERIA FOR THE SELECTION OF SERVICE DOGS FOR TRAINING IN THE FRAMEWORK OF THE SEARCH SERVICE

Matviichuk Valentyn, PhD in Pedagogy,

Associate Professor, Associate Professor of the Department of Cynology,
Territorially Separate Branch

«Khmelnyskyi branch of the Academy of the State Penitentiary Service»

(Complex of buildings and structures No. 9, Khmelnyskyi, 31341,

Khmelnyskyi region, Ukraine,

e-mail:.mvp020173@ukr.net)

ORCID: // <https://orcid.org/0000-0002-5890-8383>;

Domeniuk Andrii, Senior lecturer of the Department of Cynology,

Territorially Separate Branch

«Khmelnyskyi branch of the Academy of the State Penitentiary Service»

(Complex of buildings and structures No. 9, Khmelnyskyi, 31341,

Khmelnyskyi region, Ukraine

e-mail: and.domenyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1569-3108>;

Dvornichena Inna, Inspector of the educational process organization,

Territorially Separate Branch

«Khmelnyskyi branch of the Academy of the State Penitentiary Service»

(Complex of buildings and structures No. 9, Khmelnyskyi, 31341,

Khmelnyskyi region, Ukraine,

e-mail: nonnatkdv@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0000-0002-3271-1216>

The article highlights the criteria for selecting service dogs of the State Criminal and Exsecutive Service of Ukraine for training in the framework of the search service. Defects, diseases and deficiencies with which service dogs of all types of training cannot be admitted to training as part of the department's cynology teams are characterized. Recommendations are provided for determining the suitability of service dogs for training of the search service. The method of establishing the nature of the predominant reactions of the behavior of service dogs is characterized.

For training, it is advisable to select dogs that are energetic, active, brave, mobile and quite excitable, i.e. choleric and sanguine. Phlegmatics and melancholics are not suitable for training. A refined technique with the help of which the nature of the prevailing reactions of the behavior of service dogs is established and their suitability or unsuitability for training according to the direction of the search service is determined. According to this criterion, service dogs are considered suitable for training if they have a predominant active-defense reaction, uniform development of orientational and active-orientational reactions, and uniform development of food and active-defense reactions. When determining the suitability of a service dog for training, the commission must examine it in a state of rest, and then in motion, establish its age, physical qualities, state of health, assess the acuity of smell, sight, and hearing and, in accordance with the specified methodology, establish the nature of the prevailing behavioral reactions.

Therefore, the criteria used to determine the suitability of service dogs to undergo training as part of cynology teams of the search service are compliance with the established requirements regarding age, state of health, standards of constitution and exterior of the relevant breeds, the presence of a certain type of higher stressful activity and the necessary prevailing reactions of the body's behavior, which are determined using the specified method.

Taking into account the above criteria, during the selection of service dogs for training, in combination with educational training activities, will allow to achieve the educational goals of primary professional training of cynology teams with search dogs, in particular, and to bring the state of cynology support of the department into compliance with the specified requirements, as a whole.

Key words: *initial professional training, junior dog inspectors, criteria, selection, training, search dogs.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року зазначено, що протягом вказаного терміну необхідно забезпечити, зокрема, формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи [1].

Серед завдань, що визначені керівництвом Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) кінологічній службі, в контексті зазначеного завдання Стратегії увагу авторів привертають:

– забезпечення своєчасного проведення господарських і зооветеринарних заходів щодо збереження та утримання службових собак у постійній готовності для їх застосування, а також покращення їхніх робочих і екстер'єрних якостей;

– організація розведення, вирощування, підготовки та використання службових собак у загальній системі охорони установ виконання покарань і слідчих ізоляторів [2].

З метою підвищення якості підготовки кінологічних команд науково-педагогічним складом кафедри кінології Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» (далі – Відділення) здійснено аналіз стану кінологічного забезпечення структурних підрозділів ДКВС України, уточнено існуючі та напрацьовано доповнення до рекомендацій щодо відбору службових собак для подальшого дресирування за різними напрямками підготовки.

Крім того, аналіз стану освітнього процесу попередніх років дозволяє констатувати низький рівень відповідності службових собак вимогам до них, визначених керівними документами [2], що своєю чергою не дозволяє забезпечити в повному обсязі реалізацію вимог освітніх програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження критеріїв відбору службових собак висвітлюється в роботі авторського колективу на чолі з О. В. Виноградом [3] та одноосібній праці О. В. Винограда [4]. Окремі аспекти підготовки кінологічних команд розглядалися в роботах В. С. Селюкова [5], А. О. Афанасьєва [6], С. В. Серховця [7] та С. В. Гайдука [8].

Метою статті є уточнення критеріїв відбору службових собак для дресирування за напрямом розшукової служби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодші інспектори-кінологи, згідно з вимогами керівних документів, повинні направлятися на первинну професійну підготовку до Територіально відокремленого відділення «Хмельницька філія Академії Державної пенітенціарної служби» разом із собаками, які придатні для дресирування за напрямом підготовки розшукових собак. Для зазначеного напрямку підготовки

використовуються переважно службові собаки порід німецька та бельгійська вівчарка.

Відбір, визначення придатності та перевірка підготовленості собак для службового використання, а також вибракування розшукових собак здійснюється комісією [2].

Аналіз наявних джерел інформації щодо особливостей кінологічного забезпечення правоохоронних структур провідних європейських країн у цілому та зокрема – відбору собак для дресирування і подальшого використання за призначенням дозволяє зазначити, що за рахунок державних коштів закупівля цуценят здійснюється в незначній кількості. Це пояснюється небажанням ризикувати: адже вгадати, «що з них виросте», неможливо, а годувати собаку рік, аби потім зрозуміти, що він непридатний до служби, держава собі дозволити не може. Тому кінологічні структури здійснюють закупівлю переважно вже дорослих собак. Вважаємо, що зазначений досвід доцільно також використовувати кінологічною службою ДКВС України, хоча б у частині закупівлі собак з розвинутими робочими якостями для племінної роботи, але такий напрям роботи в умовах недостатнього фінансування потреб кінологічної служби видається нереалістичним.

Нині нормою відбору службових собак на ранній стадії розвитку є визначення їх придатності для подальшого використання за призначенням.

Під час відбору цуценят необхідно звернути увагу на особливості характеру і темперамент. Для цього слід уважно поспостерігати за поведінкою всіх цуценят у виводку, і тоді стане зрозуміло, що кожне цуценя вже в ранньому віці має індивідуальні риси поведінки.

Не варто зупиняти вибір на цуценяті з неврівноваженим типом темпераменту, що проявляється в неадекватній реакції на подразники. Такі цуценята зазвичай боязкі та істеричні, а також під час появи сторонньої особи скавулітимуть від страху і ховатимуться. Неврівноважений характер може бути ознакою психічної та розумової неповноцінності й мати спадковий характер, що дресируванням не виправляється.

Існують спеціальні тести щодо визначення майбутнього характеру поведінки собаки. Для оцінки цуценят більшості порід найбільше підходить запропонована 1975 року система тестів американського зоопсихолога Вільяма Кемпбелла, метою якої є визначення особливостей характеру й поведінки цуценяти, а також ступеня його соціалізації та відносин домінування/підпорядкування, в тому числі придатності до підготовки на розшукового або спеціального собаку.

Тести Кемпбелла допомагають визначити індивідуальні риси характеру цуценяти. Однак слід пам'ятати, що навіть перевага одних реакцій поведінки над іншими дає змогу кінологу корегувати їх своїм поводженням із собакою, посилювати одні риси і позбуватися інших. Для тестування оптимальний вік визначений від 6 до 8 тижнів (не пізніше). Ця система відпрацьовувалася на більш ніж 10 тисячах собак протягом 8 років.

Проте потрібно пам'ятати, що собака – жива істота. Їй властиві і перевтома, і поганий настрій, і нездужання, і хвороба. Тому будь-який тест із цуценятами треба проводити не менш як тричі – у різні дні та в різних місцях і умовах. Лише тоді з певним відсотком ймовірності можна сподіватися на його об'єктивність. Отже, з першого разу висновки робити передчасно.

Після завершення раннього відбору цуценят для подальшої підготовки за визначеним напрямом встановленим порядком проводиться їх закріплення за молодшими інспекторами-кінологами (далі – кінологами) для організації та здійснення заходів виховного дресирування.

Аналіз практичної діяльності кафедри кінології Відділення доводить, що в більшості випадків комплектування кінологічних команд службовими собаками здійснюється в кращому разі за кілька днів до навчання. Науково-педагогічний склад кафедри кінології Відділення, що визначає придатність до дресирування службових собак, які прибувають на первинну професійну підготовку, рекомендує здійснювати закріплення службових собак за кінологами не пізніше ніж за 2 місяці до направлення кінологічної команди на навчання. Протягом цього періоду відібрані собаки мають перебувати під наглядом ветеринарного лікаря, у разі необхідності їх вакцинують проти

сказу та чуми, проводиться дегельмінтизація, а кінологи встановлюють контакт із собаками і вивчають їхні робочі якості. Собаки, яких відбирають для направлення на навчання, повинні мати міцний кістяк, добре розвинену мускулатуру, правильну поставу кінцівок, суху конституцію, здорові зуби, ножицеподібний прикус, гарний нюх, слух і зір, нормальний шерстний покрив з густим підшерстком. Зріст собаки, яку відбирають, має відповідати стандарту породи; вік, як правило, – від 11 місяців до 2 років. Нюх перевіряють шляхом виявлення здатності собаки самостійно шукати шматки м'яса, завчасно розкидані в різних місцях на площі 25 м² до годування або через 4 години після годування, без відволікальних подразників. Собаку пускають проти вітру. Чим більша відстань, з якої він відчує запах м'яса, тим гостріший у нього нюх. Перевірку слуху здійснюють шляхом вимовляння пошепки клички собаки за 5–6 метрів від нього, без відволікальних подразників. Зір собаки перевіряють шляхом огляду очей і спостереження за його реакцією на піднесену руку та появу свого кінолога.

Крім цього, собака не повинен бути боягузливим або надмірно злобним, а також не повинен мати таких вад, хвороб і недоліків, які є актуальними для службових собак будь-якого напрямку підготовки, зокрема:

1. Загальна фізична недорозвиненість кістяка і мускулатури.
2. Основні різко виражені вади в екстер'єрі:
  - зуби із сильно зруйнованою емаллю, відсутність ікл на одній чи обох щелепах;
  - тонка, зі слабкою мускулатурою, шия або шия з відвислою складчастою шкірою;
  - надмірно провисла або горбата спина;
  - провислий або горбатий вузький поперек з недорозвиненою мускулатурою;
  - дуже скошений круп;
  - кругла, з опуклими вигнутими ребрами, непропорційно широка спереду, надмірно вузька або мала грудна клітка;
  - опущений або надмірно підтягнутий живіт;

– вузька постава передніх кінцівок, вивернуті назовні або всередину лікті, різко виражений розмір або клишоногість, козинець, шабліста постава задніх кінцівок, зближеність або вивернутість скакальних суглобів, плоскі розчепірені лапи.

3. Порушення і ураження центральної нервової системи (мозку і його оболонки) за наявності розладів руху.

4. Захворювання периферійних нервів, що спричинили невиліковний функціональний розлад тих чи інших органів.

5. Кульгавість, спричинена атрофією м'язів плеча, стегна. Хронічне запалення сухожиль, зв'язок і суглобів.

6. Тривалий, різко виражений, що не піддається лікуванню, розлад травлення у зв'язку з перенесеними гострими захворюваннями, що перейшли у хронічну форму, отруєннями та інтоксикаціями.

7. Хронічні хвороби дихальних шляхів, легень, плеври з явно вираженими симптомами: задишка, кашель, хрипи, ціаноз слизових оболонок. Порушення дихання внаслідок зміни, переродження слизової оболонки носа або новоутворення.

8. Хронічні хвороби серця і великих кровоносних судин.

9. Хронічний ревматизм мускулатури і суглобів, що супроводжується хворобливістю, кульгавістю та втратою рухливості.

10. Деформація суглобів, сухожиль та м'яких тканин, що перешкоджає нормальному руху.

11. Хронічне ураження лімфатичних залоз з нагноєнням, утворенням наривів.

12. Переломи, що неправильно зрослися та спричинили зв'язаність рухів.

13. Непереборні пухлини або хронічні процеси, що ускладнюють надягання нашійника.

14. Злоякісні новоутворення.

15. Грижі з випадінням кишечника й сальника.

16. Невиліковні захворювання пальців і пазурів, що заважають рухам.

17. Хронічне гнійне запалення вуха зі зміною функцій лабіринту, барабанної перетинки, що супроводжується частковою втратою слуху.

18. Слабке чуття.

19. Хронічні запалення сльозового мішка, кон'юнктиви, слізний свищ, надмірна хронічна сльозотеча, часткова втрата зору.

20. Старість (8–10 років) – за рішенням комісії.

21. Кастрати.

22. Хронічні, що не піддаються лікуванню, паразитарні хвороби (стригучий лишай, парша, залозниця), екземи при значному поширенні на тілі.

23. Травматичні пошкодження (рани, забиття тощо), хвороби (не зазначені у цьому переліку), що викликають незворотну втрату працездатності і не виправдовують витрат на лікування.

24. Перевага в поведінці собаки орієнтовної, орієнтовно-статевої та пасивно-оборонної реакції.

25. Недоліки основних типологічних властивостей нервової діяльності (надвисока або вкрай низька збудливість) [9].

Службові собаки із зазначеними недоліками унеможливають їх дресирування та використання у службі й підлягають вибракуванню у встановленому у ДКВС України порядку.

Визначення відповідності службового собаки до дресирування за напрямом розшукової роботи слід розпочати з визначення типу його вищої нервової діяльності (далі – ВНД), його значення у дресируванні та майбутньому використанні у службі.

Умовні рефлекси в собак формуються з різною швидкістю і легкістю. Поряд з цим сформовані рефлекси в одних собак достатньо стійкі, в інших – легко порушуються. Усе це багато в чому залежить від типу ВНД собак, що визначається співвідношенням сили, рухливості й урівноваженості процесів збудження і гальмування.

Розрізняють чотири основні типи ВНД.

Перший – збуджений, невтриманий тип (холерик). Нервові процеси сильні, рухливі, але неврівноважені, процес збудження переважає над процесом гальмування. Собаки цього типу відрізняються великою енергійністю і рухливістю. Під час дресирування в них складно формується витримка в різних положеннях. Після завершення курсу дресирування собаки виявляють підвищену працездатність.

Другий – рухливий тип (сангвінік). Нервові процеси сильні, рухливі й урівноважені. Собаки цього типу легко піддаються дресируванню.

Третій – інертний тип (флегматик). Нервові процеси сильні, урівноважені, але малорухливі. У собак зазначеного типу умовні рефлекси виробляються повільно, з труднощами, але утримуються тривалий час. Надмірно повільних собак дресувати недоцільно.

Четвертий – слабкий гальмівний тип (меланхолік). Нервові процеси слабкі, неурівноважені, малорухливі. Умовні рефлекси виробляються складно та зберігаються протягом короткого проміжку часу. Собаки з достатньо слабким типом ВНД до дресирування не придатні.

Практичне визначення типу ВНД є непростою справою. Складність полягає у правильному підборі подразників під час дослідження сили, врівноваженості та рухливості нервових процесів збудження і гальмування. Тип ВНД визначають за характером проявлених основних і переважаючих реакцій поведінки. Реакції поведінки певною мірою залежать від типу ВНД та в більшості випадків є зовнішнім відображенням типологічних особливостей властивостей нервових процесів.

Типи ВНД частіше трапляються у змішаних, проміжних формах. Визначити тип ВНД можна, але орієнтовно, тому що зовнішня поведінка собаки не завжди відповідає типу ВНД. Наприклад, собака зі слабкими нервовими процесами може бути і слабого, і сильного типу ВНД. Він визначається порівняно швидко, шляхом спостереження за поведінкою собаки під час перебування в різних умовах. Для дресирування доцільно відбирати собак енергійних, активних, сміливих, рухливих і в міру збудливих.

Наступним критерієм визначення відповідності службового собаки напряму підготовки до розшукової служби є встановлення характеру переважаючих реакцій його поведінки.

Під час визначення придатності собаки для дресирування комісія оглядає його у стані спокою, а потім у русі, встановлює вік, фізичні якості, стан здоров'я, оцінює гостроту нюху,

зору, слуху та визначає згідно з методикою характер переважачих реакцій поведінки.

Відповідно до зазначеної методики перевірка собаки проводиться під час годування або через 4 години після нього за участі особи, яка проводить обстеження, його помічника (сторонньої особи для собаки) і кінолога, за яким закріплений службовий собака за межами приміщення або вольєра, в якому утримується собака, у безлюдному, незнайомому для нього місці з наявністю схованок (кущів, парканів, будівель тощо).

Загальною умовою проведення перевірки є прив'язування собаки на довжину 1–1,5 метра до дерева, паркану тощо, наявність кінолога, його помічника, а також особи, яка здійснює перевірку та спостерігає за поведінкою собаки, зазначаючи форму проявів реакцій та їх стійкість.

Під час перевірки та фіксації поведінки собаки беруться до уваги: зміни реакції поведінки собаки на відхід кінолога та його поведінка після відходу, реакція собаки на звуки, на появу та відхід помічника, на draжніння, на підхід і відхід помічника, реакція собаки на харчовий подразник, взаємодія між харчовою та оборонною реакціями, прояв кількох реакцій поведінки одночасно.

За результатами перевірки проявляються такі реакції поведінки службового собаки, як: активно-оборонна, пасивно-оборонна, харчова, орієнтувальна та одночасний прояв кількох з перерахованих реакцій.

Таким чином, на основі проведеної перевірки виявляється перевага одних реакцій поведінки над іншими або одночасний прояв кількох з реакцій, що дає змогу визначити придатність чи непридатність службового собаки до дресирування за напрямом розшукової служби.

Висновки. Отже, критеріями, за якими визначається придатність службових собак до дресирування у складі кінологічних команд за напрямом розшукової служби, є відповідність встановленим вимогам щодо віку, стану здоров'я, нормам стандарту конституції та екстер'єру відповідних порід, наявність певного типу ВНД та необхідних переважачих реакцій поведінки організму, які визначаються за допомо-

гою зазначеної методики. Врахування вищеперерахованих критеріїв під час відбору службових собак для дресирування в поєднанні з проведенням заходів виховного дресирування дозволить досягти навчальних цілей первинної професійної підготовки кінологічних команд з розшуковими собаками та привести у відповідність визначеним вимогам стан кінологічного забезпечення відомства в цілому.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розкриття сутності та змісту первинної професійної підготовки кінологічних команд зі спеціальними собаками з пошуку наркотичних засобів та психотропних речовин.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
2. Про затвердження Інструкції з організації кінологічної служби в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах : наказ ДДУПВП від 24.01.2004 р. № 18.
3. Виноград О. В., Афанасьєв А. О., Дикий О. А. Основи дресирування службових собак : навч. посіб. Хмельницький : НАДПСУ, 2007. 355 с.
4. Виноград О. В. Теоретичні основи дресирування службових собак : навч. посіб. Давидківці, 2022. 257 с.
5. Селюков В. С. Адміністративно-правові засади управління кінологічного забезпечення правоохоронної діяльності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук. Суми, 2020. 450 с.
6. Афанасьєв А. О., Серховець С. В. Підготовка інспекторів-кінологів зі службовими собаками : навч.-метод. посіб. Хмельницький : НАДПСУ, 2015. 152 с.
7. Серховець С. В. Сутність та зміст кінологічного забезпечення оперативної-службової діяльності правоохоронних органів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. № 1 (70). С. 147–153.
8. Гайдук С. В., Серховець С. В. Досвід підготовки кінологічних команд під час здійснення митного та прикордонного контролю у Сполучених Штатах Америки. *Збірник наукових праць Національ-*

ної академії Державної прикордонної служби України. 2017. № 2 (9). С. 95–104.

9. Про затвердження Інструкції з організації кінологічного забезпечення в Державній прикордонній службі України : наказ МВС України від 26.03.2018 р. № 234.

References

1. Ukraine (2022), *On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024* : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2022, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (accessed 20 February 2023).

2. Ukraine (2004), *On the Statement of the Instruction on the Organization of Cynology Service in Penal Institutions and Pre-Trial Detention Centers* : Order, State Department of the Authority on Issues of Sentence Executing, Kyiv.

3. Vynohrad, O. V., Afanasiev, A. O. and Dykyi, O. A. (2007), *Fundamentals of service dogs training*, National Academy of State Border Guard Service, Khmelnytskyi.

4. Vynohrad, O. V. (2022), *Theoretical foundations of service dogs training*, Davydkivtsi.

5. Seliukov, V. S. (2020), *Administrative and legal principles of management of canine support of law-enforcement activities in Ukraine* : Doctor of Sciences (Law) Thesis, Sumy.

6. Afanasiev, A. O. and Serkhovets, S. V. (2015), *Training of canine inspectors with service dogs*, National Academy of State Border Guard Service, Khmelnytskyi.

7. Serkhovets, S. V. (2014), "The essence and content of canine support of operational and service activities of law-enforcement agencies", *Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, № 1 (70), pp. 147–153.

8. Gaiduk, S. V. and Serkhovets, S. V. (2017), "Additional training of canine teams under the hour of mitigation and near-cordon control in the Successful States of America", *Collection of scientific practices of the National Academy of the Sovereign cordon service of Ukraine*, № 2 (9), pp. 95–104.

9. Ukraine (2018), *On the Statement of the Instruction on the Organization of Canine Service in State border service of Ukraine* : Order, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv.

УДК 159.99.37.09(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.149

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ БЕЗПЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ДКВС УКРАЇНИ

Мицька Олександр Іванович, кандидат юридичних наук,
начальник кафедри правової та спеціальної підготовки,
*Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»,
(51901, Україна, м. Кам'янське, вул. Колеусівська, 39,
e-mail: myckaaleksandr@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-4621-8809;*

Бабич Анна Володимирівна, викладач центру професійної освіти,
*Територіально відокремлене відділення «Кам'янська філія
Академії Державної пенітенціарної служби»
(51901, Україна, м. Кам'янське, вул. Колеусівська, 39,
e-mail: kuzunchik@email.ua)
ORCID: 0000-0002-8180-3387*

У статті розглянуто психолого-педагогічний аспект безпечної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України в рамках установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Безпечна діяльність персоналу в пенітенціарних установах не може не бути неактуальною темою, оскільки від неї залежить збереження психічного та фізичного здоров'я і життя персоналу, засуджених, ув'язнених та осіб, які з певних причин відвідують установи. Об'єктом нашого дослідження є психолого-педагогічний кут розгляду цього питання та шляхи впливу його на підвищення рівня безпеки в пенітенціарних установах.

***Мета статті** – розкрити психолого-педагогічний аспект безпечної діяльності, дослідити основні чинники впливу їх на безпечну діяльність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.*

У статті розглянуто поняття безпечної діяльності в Державній кримінально-виконавчій службі України й уточнено специфіку діяльності персоналу з психолого-педагогічної точки зору та труднощі, які виникають у зв'язку з цією специфікою при забезпеченні безпечної діяльності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах.

Досліджено та розкрито психолого-педагогічні аспекти впливу на рівень безпечної діяльності персоналу і чинники, які сприяють цьому процесу.

За результатами дослідження ми виявили, що психолого-педагогічний аспект відіграє вагомий роль у формуванні та підтриманні рівня безпечної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, зважаючи на специфіку пенітенціарної системи. Охарактеризовано вплив професійної підготовки й освіти на рівень безпечної діяльності персоналу. Цей аспект може бути розглянутий та конкретизований у подальших до-

слідженнях для застосування в практичній діяльності з метою підвищення рівня динамічної та особистої безпеки в межах установ Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: безпека, безпечна діяльність, психолого-педагогічний аспект, професійна підготовка, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECT OF THE SAFE ACTIVITY OF THE PERSONNEL OF SCES OF UKRAINE

Mytska Oleksandr, PhD in Law, Head of the Department
of Legal and Special Training,

*Territorially Separate Department “Kamianske Branch of the
Academy of the State Penitentiary Service”*,

(39 Koleusivska Street, Kamianske, 51901, Ukraine,

e-mail: myckaaleksandr@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-4621-8809;

Babych Anna, Lecturer at the Center of Vocational Education,

*Territorially Separate Branch “Kamianske Branch of the
Academy of the State Penitentiary Service”*

(39 Koleusivska Street, Kamianske, 51901, Ukraine,

e-mail: babich-av@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8180-3387

The article deals with the psychological and pedagogical aspect of the safe activity of the personnel of the State Criminal and executive Service of Ukraine within penitentiary institutions and pre-trial detention centers. The safe activity of personnel in penitentiary institutions cannot but be an irrelevant topic, as it may affect the preservation of mental and physical health and life of personnel, convicts, prisoners and persons who visit institutions for one reason or another. The object of our study is the psychological and pedagogical angle of this issue and the ways it can influence the improvement of security in penitentiary institutions.

The purpose of the article is to reveal the psychological and pedagogical aspect of safe activity, to study the main factors of their influence on the safe activity of the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. The author examines the concept of safe work in the State Criminal and Execution Service of Ukraine and clarifies the specifics of personnel activities from a psychological and pedagogical point of view and the difficulties that arise due to this specificity in ensuring safe work in penitentiary institutions and pre-trial detention centers.

The article investigates and reveals the following: psychological and pedagogical aspects of influence on the level of safe activity of personnel and factors contributing to this process. According to the results of the study, we found that the psychological and pedagogical aspect plays a significant role in the formation and maintenance of the level of safe activity of the staff of the State Criminal and

Executive Service of Ukraine, given the specifics of the penitentiary system. The author characterizes the impact of professional training and education on the level of safe activity of personnel. This aspect can be considered and specified in further research for application in practice in order to increase the level of dynamic and personal security within the institutions of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.

Key words: *security, safe activity, psychological and pedagogical aspect, professional training, personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.*

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування держави надають дуже велику вагу безпечній діяльності будь-якої сфери суспільства. Органи виконання покарань також потребують підвищення рівня безпеки діяльності всередині пенітенціарної системи, зокрема персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ). Професійну діяльність працівників цієї служби можна вважати наближеною до екстремальної в умовах специфіки її функціонування. Безпека діяльності персоналу багато в чому залежить від знань, умінь, практичних навичок, психологічних особливостей, тому вимоги до персоналу та його підготовки мають бути високими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення безпеки в установах виконання покарань було розглянуто багатьма науковцями, зокрема ця тема досліджувалася в роботах О. М. Джужі, М. А. Громова, О. В. Лисодеда, К. М. Оробця, М. І. Пермякова, А. Х. Степанюка, В. П. Севостьянова та ін.

Окрім аспекти проблеми забезпечення безпеки в установах виконання покарань розглядалися низкою науковців. Тематика проблеми психолого-педагогічної діяльності органів виконання покарань під час воєнного стану розглядається в науковій статті О. В. Діденка, вчений І. М. Копотун у своїй монографії розглядав тему запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях. Доволі побіжно розглядав проблему забезпечення безпеки в слідчих ізоляторах ув'язнених осіб та персоналу цих установ Р. Г. Миронов.

Мета статті – розкрити психолого-педагогічний аспект безпечної діяльності, дослідити основні чинники впливу їх на безпечну діяльність персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу. В Україні триває реформування пенітенціарної системи. Національна система виконання кримінальних покарань у цьому процесі орієнтується на стандарти Ради Європи. Метою стратегії цієї реформи є створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, узятих під варту.

Для детального розуміння теми потрібно розглянути поняття безпеки в ДКВСУ. Стаття 3 Конституції України, гарантуючи особисту безпеку людини і громадянина, наголошує, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю [1].

Український науковець В. О. Васильєв запропонував поняття «безпека в ДКВСУ» розуміти як систему кримінально-виконавчих відносин та правових засобів, спрямовану на захист прав і свобод персоналу ДКВСУ, засуджених та інших осіб, інтересів органів та установ виконання покарань, які є значимими й важливими. Він називає спрямування на зниження та усунення як таких небезпечних факторів в органах та установах виконання покарань метою безпеки в ДКВСУ [2, с. 35]. Ми погоджуємося з цією думкою і беремо тезу В. О. Васильєва як базову.

Розглядаючи основні стратегічні цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи в контексті нашої теми, ми можемо виділити два пункти, які є для нас найцікавішими. Перший стосується забезпечення правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах і його належного рівня. У другому йдеться про створення ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи.

На наш погляд, такі цілі можуть розглядатись у поєднанні, як взаємозалежні. Високий рівень професійної компетентності може забезпечити збереження життя і здоров'я співробітників, засуджених, ув'язнених та інших громадян, які відвідують установи, а відтак і підвищити рівень безпечної діяльності. У власних діях персонал повинен керуватися загальною професійною підготовкою, якісно наданими спеціалізованими

знаннями, вміннями й навичками під час виконання професійних завдань для досягнення у своїй діяльності безпечного рівня.

Персонал має інтегрувати та втілювати в робочий процес необхідні кваліфікаційні якості, професійні знання, навички, вміння та проаналізований досвід роботи в місцях служби; ухвалювати правильні рішення, адекватні ситуаціям, що виникли в процесі несення служби, що може значно вплинути на рівень безпечної його діяльності в межах установ. Мотивація, розуміння напрямку та цілей реформування системи, високий рівень компетентності персоналу органів та установ виконання покарань нерозривно пов'язані з якістю виконання завдань у цій сфері [3].

Можна зауважити, що вагому роль у безпечному функціонуванні установ також відіграє постійна неперервна освіта й самоосвіта. Розгляд питання з точки зору педагогічних наук має на увазі отримання індивідом професійної освіти як інтерпретацію професійної підготовки. Опанування професійними якостями, вміннями, інтелектуальними знаннями – підсумковий етап такого процесу. Не менш важливим є збагачення особистісного потенціалу, збільшення резервних можливостей особистості, що своєю чергою відбувається на основі процесу отримання знань, навичок та вмінь як професійно важливих, так і загальних. Цей процес не повинен обмежуватися керованим освітнім процесом у навчальних закладах, він має підтримуватися персоналом безперервно протягом служби й життя.

Також для кращого забезпечення безпечної діяльності персонал повинен мати або розвинути в собі набір особистісних якостей, який може на це вплинути з психологічної точки зору. Загальновідомо, що майже весь контингент, який перебуває в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, має свою специфіку, що неодмінно відбивається на психологічному стані персоналу, особливо при постійній взаємодії. До стресових факторів також відносять небезпеку з боку намірів та поведінки засуджених або ув'язнених, раптовість, екстремальність, надзвичайність, швидкоплинність ситуацій, які можуть виникнути, стислий час для прийняття рішення та реакції на них. До цього переліку можна додати можливість застосування зброї та спецзасобів, фізичної сили. Враховуючи це,

умови, в яких відбувається діяльність персоналу ДКВС України, можна вважати екстремальними або такими, що є небезпечними. Ці події або навіть їх ймовірність відбиваються на психологічному і фізичному стані співробітника, що своєю чергою впливає на його професійну діяльність. Це свідчить про те, що стресостійкість персоналу та вміння правильно й упевнено поводитись у вищеназваних подіях адекватно ситуації прямо впливає на рівень безпеки його діяльності та діяльності установи загалом.

Вчена У. В. Настояща у своїй роботі зазначає, що опанування професії в ДКВСУ має певні ознаки. Ці специфічні ознаки насамперед пов'язані з тривалістю перебігання періоду адаптації. А також вказує на високу плинність кадрів. У своїх висновках авторка спирається на звіти Адміністрації ДКВС України, які надаються кожного року. Високий відсоток скорочених осіб свідчить, на її думку, про те, що рівень підготовки персоналу не відповідає вимогам професії, а це своєю чергою призводить до недостатнього рівня професіоналізму особового складу ДКВСУ [4, с. 339]. Можна додати до цього, що отримання необхідних для безпечної діяльності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах знань, їх засвоєння, формування необхідних умінь і навичок також потребує тривалого періоду навчання. Починаючи з 2019 року (через пандемію Covid-19) і дотепер, коли триває повномасштабне вторгнення, строк навчання було скорочено з шістдесяти діб до чотирьох тижнів, два з яких відбувається в режимі онлайн. Стислий час навчання створює певні труднощі для якісного формування професійної компетентності. Щоб компенсувати прогалини, які викликають ці труднощі, після прийняття на службу і у процесі подальшої діяльності працівники мають підтримувати і підвищувати свою кваліфікацію, проходячи без відриву від роботи курси підготовки, що організовуються у відповідні проміжки часу, а також, безумовно, приділяти час саморозвитку та самоосвіті.

Серед основних заходів особистої безпеки виділяють і психологічно-педагогічні. Вони передбачають мобілізованість психіки, налаштованість на більш доцільні, активні,

рішучі дії та готовність до дій у складних чи небезпечних для життя чи здоров'я ситуаціях [5, с. 17].

Професор Г. О. Юхновець, яка досліджувала психологічну підготовленість працівників поліції для забезпечення особистої безпеки, стверджує, що вона передбачає оволодіння основними психологічними прийомами, які забезпечують у різних професійних ситуаціях особисту безпеку. Також авторка виділяє важливість знання й використання у спілкуванні з колегами та іншими громадянами психологічних правил. Вона наголошує на необхідності вдосконалення індивідуально-психологічних особливостей, формування стійкого психомоторного стану до зовнішніх проявів небезпеки і важливості здібності до адаптації в стресових ситуаціях та після їх закінчення [6, с. 12].

Ми поділяємо таку точку зору. Якщо говорити про психолого-педагогічний аспект безпечної діяльності працівників ДКВС України на конкретному прикладі, то можемо звернутись до освітньої програми, за якою навчаються слухачі, наприклад, первинної професійної підготовки молодших інспекторів відділів охорони кримінально-виконавчих установ закритого типу в Територіально відокремленому відділенні «Кам'янська філія Академії Державної пенітенціарної служби» на предметі «Психолого-педагогічні основи професійної діяльності». Усе, що в результаті слухачі мають уміти після проходження навчання в закладі, прямим або опосередкованим чином впливає на рівень безпеки діяльності.

Результат програми навчання передбачає такі вміння слухачів: аналізувати причини конфліктів та обирати стилі поведінки в конфліктних ситуаціях; застосовувати методи протидії маніпуляціям; застосовувати психологічні методи й техніки подолання і вирішення (вичерпування) конфліктів (типу посередництва, переговорів тощо); проводити основні заходи щодо запобігання та профілактики самогубств; регулювати й контролювати власну поведінку в екстремальних ситуаціях; бути психологічно готовим до застосування спеціальних засобів та зброї; надати допомогу працівнику, який застосував зброю на ураження; розуміти й управляти власними емоціями; встановлювати та підтримувати позитивні

взаємини; здійснювати заходи профілактики й подолання наслідків стресу, професійного вигорання, професійної деформації. Ці знання та вміння формуються у майбутніх фахівців у процесі вивчення предмета й посідають своє місце у формуванні професійної компетентності персоналу ДКВСУ.

Основою концепції професійної компетентності є думка про формування та виховання компетентного, конкурентоспроможного працівника. З психолого-педагогічної точки зору, він повинен мати не тільки необхідні знання, а й бути спроможним і психологічно готовим виконувати дії, які є адекватними щодо ситуації, методом застосування отриманих знань. Бере на себе відповідальність за свою професійну діяльність і тим самим убезпечує її.

У наукових роботах українських дослідників поняття професійної компетентності містить три компоненти: професійно-діяльнісний, професійно-освітній, професійно-особистісний. Ці три компоненти дають комплексну картину успішного, конкурентноспроможного фахівця. Перший компонент розкриває знання працівника, спрямовані на вивчення та втілення безпосередньо у професійній діяльності. Другий компонент означає знання, що забезпечують зростання освітнього рівня стосовно професійної діяльності, навчання фахівця та поглиблення знань у певній сфері. Третій компонент стосується наявності й розвитку у фахівця набору морально-вольових особистісних якостей, необхідних для якісного виконання професійних обов'язків. Формування та розвиток психолого-педагогічної компетентності дозволяє вдосконалювати знання, здібності, які є корисними й необхідними для такої специфічної галузі. Ті, які дозволятимуть адаптуватися й ухвалювати адекватні рішення під час виникнення екстремальних, швидкоплинних подій, пов'язаних з практичною діяльністю.

Висновки. Враховуючи вищевикладене стосовно психолого-педагогічного аспекту безпечної діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, можна підсумувати:

По-перше, безпечна діяльність в органах і установах виконання покарань має досить широкий спектр чинників впливу на неї. Зокрема педагогічний вплив на персонал та психологічні процеси,

які відбуваються з ними протягом професійної діяльності, відіграють велику роль у забезпеченні безпечної діяльності.

По-друге, персонал повинен отримувати якісну професійну підготовку та освіту, а також усвідомлювати важливість подальшого професійного розвитку й саморозвитку упродовж своєї діяльності й загалом життя, що дає можливість зменшити кількість або уникнути надзвичайних ситуацій, знизити пагубність їх наслідків.

По-третє, умови отримання освіти на сьогодні в умовах воєнного стану не можуть повністю задовольнити потреби, які висуває якісна освіта, зокрема обмежений час, тому потрібно розробляти варіанти збільшення тривалості курсу навчання, підтримувати й заохочувати прагнення до саморозвитку й самоосвіти як способу мінімізації номенклатури небезпечних інцидентів та небезпечних ситуацій під час несення служби та поза нею.

По-четверте, врахувавши всі психолого-педагогічні аспекти безпечної діяльності персоналу та вплинувши на них правильним чином, можна значно підвищити рівень безпеки в установах ДКВСУ.

Подальші дослідження допоможуть конкретизувати психолого-педагогічний вплив на безпеку діяльності персоналу та вплинути на нього, що допоможе перевести протидію небезпечним ситуаціям у профілактичний та привенційний характер.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України в редакції від 01.01.2020 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.09.2023).

2. Васильєв В. О. Адміністративно-правові заходи підвищення особистої безпеки персоналу ДКВСУ. URL: <https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/diplomna-robota-magistra-Vasilieva-Vladislava-Olegovicha.pdf> (дата звернення: 02.09.2023).

3. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/proskhvalennia-stratehii-reformuvannia-penitentsiarnoi-systemy-na-period-do-2026-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinoho-planu-ii-realizatsii-u-20222024-rokakh-s1153-161222> (дата звернення: 04.09.2023).

4. Настояща У. В. Соціально-психологічні особливості професійної діяльності персоналу ДКВС України. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. Вип. 16. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 406 с.

5. Бадьора С. М., Коломієць О. В. Особиста безпека працівника ОВС : навч.-метод. комплекс навчальної дисципліни. Київ, 2013. 78 с.

6. Юхновець Г. О. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків : наук.-практ. рек. Київ : НАВСУ, 1999. 72 с.

7. Ничкало Н. Г. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів : монографія. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 125 с.

References

1. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

2. Vasyliiev, V. O. (2020), *Administrative and legal measures to increase the personal safety of personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine*, P. 35, available at: <https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/diplomna-robota-magistra-Vasilieva-Vladislava-Olegovicha.pdf> (accessed 02 September 2023).

3. Ukraine (2022), *Penitentiary system reform strategy for the period until 2026* : order of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Kyiv, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-reformuvanniapenitentsiarnoi-systemy-na-period-do-2026-roku-ta-zatverdzhennia-operatsiinohoplanuii-rea-lizatsii-u-20222024-rokakh-s1153-161222> (accessed 04 September 2023).

4. Nastoiashiiia, Yu. V. (2019), "Social and psychological features of the professional activity of the staff of the State Security Service of Ukraine", *Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine*, Volume VI: Psychology of giftedness, Issue 16, Publishing house of State University named after I. Franko, Zhytomyr, pp. 335–345.

5. Badiora, S. M. and Kolomiets, O. V. (2013), *Personal safety of the employee of the OBS* : educational and methodical manual of educational discipline, Kyiv.

6. Yukhnovets, H. O. (1999), *Ensuring the personal safety of employees of internal affairs bodies while performing official duties* : manual, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv.

7. Nychkalo, N. H. (2014), *Development of professional education in the conditions of globalization and integration processes* : monograph, Kyiv.

УДК 330.341

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.159

СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАТЬ В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Назарко Світлана Олексіївна, кандидат економічних наук,
доцент, учений секретар,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: s.nazarko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4841-9201>

Стаття присвячена вивченню теоретичних і практичних аспектів формування та розвитку економіки знань. Запропоновано модель економіки знань, яка описує економічну систему, де знання є ключовим ресурсом і визначають ефективність економічних процесів. Зазначено, що важливою умовою конкурентоспроможності суб'єктів господарювання є здатність генерувати, впроваджувати та використовувати інновації, а на результативність інноваційної діяльності компанії переважно впливають фактори, пов'язані з науково-технічними роботами. Розглянуто ефективність використання інтелектуального капіталу України як фактор трансформації національної економіки в економіку знань. Сформульовано проблематику щодо сучасних аспектів інтелектуальної еміграції та скорочення обсягів наукових досліджень і розробок в Україні.

Визначено особливості становлення та розвитку економіки знань. Досліджено фактори управління знаннями та методи отримання знань у нових економічних умовах. Зазначено основні переешкоди на шляху розвитку економіки знань в Україні. Проаналізовано розподіл загального обсягу фінансування наукового сектору та запропоновано напрямки реформ у сфері фінансування наукових досліджень в Україні. Сформульовано рекомендації щодо відбудови потужного наукового сектору, який би приніс максимум користі майбутній післявоєнній економіці.

Ключові слова: економіка знань, інновації, інтелектуальна власність, інтелектуальна еміграція, глобалізація, людський капітал, інформаційні технології.

ESTABLISHMENT OF KNOWLEDGE ECONOMY IN CONDITIONS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Nazarko Svitlana, PhD in Economy, Associate Professor,
Academic secretary,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: s.nazarko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4841-9201>

The article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the formation and development of the knowledge economy. A model of the knowledge

economy is proposed, which describes an economic system where knowledge is a key resource and determines the efficiency of economic processes. It is noted that an important condition for the competitiveness of economic entities is the ability to generate, implement and use innovations, and the effectiveness of the innovative activity of the company is mainly influenced by factors related to scientific and technical works. The effectiveness of the use of the intellectual capital of Ukraine as a factor in the transformation of the national economy into a knowledge economy is considered. Issues related to modern aspects of intellectual emigration and reduction of scientific research and development in Ukraine are formulated.

The peculiarities of the formation and development of the knowledge economy have been determined. Factors of knowledge management and methods of acquiring knowledge in new economic conditions are studied. The main obstacles to the development of the knowledge economy in Ukraine are indicated. The distribution of the total amount of financing of the scientific sector was analyzed and directions of reforms in the field of financing of scientific research in Ukraine were proposed. Recommendations for the reconstruction of a powerful scientific sector, which would bring maximum benefit to the future post-war economy, were formulated.

Key words: *knowledge economy, innovations, intellectual property, intellectual emigration, globalization, human capital, information technologies.*

Постановка проблеми. Сектори освіти, науки та інновацій зазнали значних втрат під час війни, що суттєво вплинуло на механізм функціонування, суб'єктів й інфраструктуру.

Надзвичайно складною сьогодні є оцінка середньо- та довгострокових наслідків війни у сфері освітньо-наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, зокрема через непередбачуваність подальшого розвитку подій та проблеми зі збором інформації про продовження виконання розпочатих і запланованих науково-технічних робіт, можливості реалізації інноваційних проєктів, стану дослідницької та інноваційної інфраструктури, наявності кадрового потенціалу [5].

Важливим фактом є те, що не тільки повномасштабна війна завдала серйозного удару по освітньо-науковому сектору, значна частина стикається з серйозними обмеженнями та перешкодами у своїй роботі після запровадження карантину через пандемію коронавірусу COVID-19.

Виробництво і масове розповсюдження знань дає надію трансформувати соціально-економічне життя за історично короткий проміжок часу. Стрімкий розвиток інформаційно-

комунікаційних технологій (ІКТ) як потужних інструментів для роботи з інформацією та знаннями значно прискорить ці зміни.

Дуже важливо на ранніх етапах становлення економіки знань сформуванню правильного бачення ролі і місця України в глобалізованому суспільстві, заснованому на знаннях, та розробити ефективну інноваційну політику для досягнення поставлених цілей у короткостроковій і довгостроковій перспективі.

І якщо країна не надасть розвитку освіти і науки пріоритетного значення, автоматично виключається з процесу розвитку і стрімко починає деградувати в усіх аспектах. Щоб реалізувати це завдання в сучасних умовах життєво важливим є дослідження механізмів, які активізують та посилюють роль знань як інструменту інноваційного розвитку в контексті повоєнної відбудови та інтеграції України у світову економіку.

Актуальність дослідження. Становлення економіки знань в Україні є актуальною та важливою темою в умовах повоєнної відбудови країни. Оскільки економіка знань базується на знаннях, інноваціях та технологічному розвитку, її розвиток є надзвичайно важливим для забезпечення стійкого економічного зростання та підвищення якості життя населення.

Аналіз досліджень і публікацій та невирішені частини проблеми. Питанням становлення і розвитку економіки знань та її складових на рівні національного господарства приділяється значна увага з боку вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких: Б. М. Данилишин [2], Н. Б. Демчишак [3], Н. А. Козакова [6], О. Маслак [7], С. О. Назарко [8], С. Г. Турчина [9], К. Терлецька [10].

Віддаючи належне значному внеску цих дослідників у розв'язанні питань у цій сфері, дискусія науковців залишається відкритою.

Мета і завдання наукової роботи. Мета статті – з'ясування ролі економіки знань і обґрунтування пріоритетів її формування в умовах повоєнної відбудови та інноваційне оновлення суспільно-економічного розвитку.

Досягнення зазначеної мети обумовило необхідність актуалізації та розв'язання таких завдань:

– розглянуто теоретично-практичні аспекти формування та розвитку економіки знань;

- розроблено модель економіки знань, яка надає підґрунтя для розвитку інноваційних технологій, змін в економічному дискурсі та стратегіях розвитку національної економіки;

- окреслено ефективність використання інтелектуального капіталу України як фактор трансформації національної економіки в економіку знань;

- проаналізовано рівень державного фінансування наукової сфери України;

- сформовано рекомендації щодо відбудови потужного наукового сектору, який би приносив максимальну користь майбутній післявоєнній економіці.

Для вирішення поставлених завдань застосовувалися методи аналізу і синтезу, системного підходу та моделювання.

Виклад основного матеріалу. Здатність отримувати нові знання і використовувати їх в усіх сферах життя напряду впливає на рівень достатку населення в країні. Світова економіка рухається до економіки, що базується на знаннях, і підтримка знань є важливою складовою економічного зростання.

Словосполучення «економіка знань» має багато синонімів, зокрема постіндустріальна економіка, цифрова економіка, інформаційна економіка, суспільство знань, навчання протягом життя. Незважаючи на різні визначення економіки знань, цей термін широко використовується в аналітичних документах та звітах міжнародних організацій, а також науковій економічній літературі [7].

Економіка знань базується на здатності людей аналізувати, накопичувати та генерувати знання, використовуючи власний інтелект. В основі економіки знань лежить можливість використання знань та інформації як важливого фактора виробництва і створення нових ідей, продуктів та послуг, які можуть бути успішно комерціалізовані на ринку. У цьому контексті економіка знань базується на технологічних інноваціях, використанні інформаційних технологій, виникненні нових професій та сфер діяльності, пов'язаних з генеруванням та управлінням знаннями, наукових дослідженнях і розробках, інтелектуальній власності, підвищенні значення наукомістких галузей в економічному зростанні, обміні ідеями та знаннями

між людьми і організаціями, розвитку освітньо-наукової та дослідної діяльності.

Економіка знань допомагає створити інфраструктуру та умови для того, щоб знання можна було залучити як ресурс виробництва та забезпечити їх поширення і використання в економіці для досягнення конкурентних переваг та створення більш високоякісних продуктів і послуг.

Існує багато різних способів отримання знань. До найпоширеніших можна віднести: навчання в університеті або іншому навчальному закладі; менторство або коучинг, створення інноваційних платформ; підвищення кваліфікації або стажування в певній сфері, тим самим компанія робить свій внесок у посилення кадрової та інтелектуальної складової потенціалу інноваційного розвитку; науково-дослідна робота, участь у семінарах, конференціях, тренінгах та інших подіях з метою обміну досвідом, інформацією, трансферу знань та технологій, у тому числі і міжнародний, удосконалення й підвищення ефективності наявних доробок.

В умовах сучасної інформаційної економіки управління знаннями є особливо цінним активом і важливим фактором успіху для бізнесу та організацій. Важливим аспектом управління знаннями є переведення їх з пасивного стану (ідеї) в практичну площину (впровадження) [7].

Модель економіки знань описує економічну систему, де знання є ключовим ресурсом, який визначає конкурентоспроможність та ефективність економічних процесів. Ця модель передбачає, що знання стають основним джерелом створення багатства та прогресу в економіці, а не просто доповненням до інших факторів виробництва. У такій моделі економічний розвиток визначається кількістю нових ідей та знань, які можуть бути створені і втілені у виробництві. Основні складові моделі економіки знань зазначені на рис. 1.

Згідно з різноманітними міжнародними рейтингами, Україна на сьогодні знаходиться на низькому рівні інноваційного та технологічного розвитку порівняно з іншими країнами світу. Наприклад, за даними Індексу інноваційності Bloomberg 2021, Україна посідає 58-ме місце з 60 країн.

За оцінками Global Innovation Index 2021, Україна знаходиться на 49-му місці зі 132 країн, водночас наша країна є донором інтелектуального капіталу для розвинених країн і це є національною проблемою для України.

Рис. 1. Модель економіки знань (розроблено автором)

Попри високий науковий потенціал України, динаміка кількості працівників, зайнятих дослідженнями та розробками, у 2015–2021 роках була негативною. У 2021 році порівняно з 2015 роком кількість таких працівників знизилась на 46 315 осіб або на 38 %, тобто майже на половину (рис. 2).

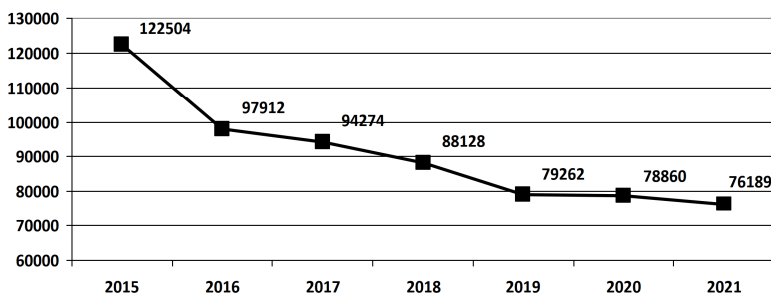

Рис. 2. Кількість працівників, задіяних у виконанні НДР у 2015–2021 роках (осіб) (побудовано автором за [4])

Нерівноправна політика оплати праці в науково-дослідному секторі, що фінансується державою, призвела до масового відтоку кадрів з наукової спільноти: за останнє десятиліття кількість дослідників в Україні скоротилася більш ніж удвічі. Україна є однією з країн з найнижчою концентрацією дослідників (11 осіб на 10 000 населення проти 55 у країнах Європи та ОЕСР).

Низький рівень інноваційного та технологічного розвитку в Україні зумовлений низкою факторів, зокрема низька конкурентоспроможність економіки, недостатній рівень інвестицій у науку та технології, недостатній розвиток інфраструктури та відсутність ефективної державної підтримки для інноваційних проєктів.

Однак війна ставить під загрозу найближче майбутнє сфери високих технологій в Україні. Українські виробники та стартапи переносять свою діяльність в інші країни. Руйнування української технологічної індустрії може перешкодити компаніям надавати технічні послуги ЄС та іншим країнам, що могло б підтримувати Україну в короткостроковій перспективі.

Таблиця 1 – Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції

Показник	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Кількість інноваційно активних підприємств, одиниць	824	817	759	777	782	809	881
% до загальної кількості промислових підприємств	17,3	16,9	16,2	13,8	15,8	16,8	17,1
Кількість упровадженої інноваційної продукції промисловими підприємствами, одиниць	3 136	4 139	2 387	3 843	2 148	4 066	4 122
% упровадженої інноваційної продукції, в загальній кількості промислових підприємств	15,2	16,6	14,3	15,6	13,8	14,9	15,2
Обсяг реалізованої інноваційної продукції усього, млн грн	23 050	32 707	17 714	33698	34265	47526	49829
% до загального обсягу реалізованої продукції промислових підприємств	1,4	1,1	0,7	0,8	1,3	1,9	2,0

Джерело: складено автором на основі [4].

Стан розвитку національної науки та рівень її державної підтримки завжди відіграють важливу роль у можливості впровадження інновацій. Держава не лише фінансує фундаментальні та ризиковані дослідження, а й відіграє роль у поширенні знань та інновацій у суспільстві і розширенні потенціалу для виробництва якісно нових товарів і послуг.

Таблиця 2 – Витрати на НДР за джерелами фінансування

Джерело фінансування	Роки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	млн грн %	млн грн %	млн грн %	млн грн %	млн грн %	млн грн %
Кошти бюджету	3 992,2 36,3	3 910,8 33,9	4 896,4 36,5	6 222,7 37,1	6 724,7 39	7 411,8 43,5
Власні кошти	2 783,3 25,3	1 146,0 9,9	1 340,9 10	1 610,0 9,6	1 725,1 10	2 105,5 12,4
Кошти організацій державного сектору	281,6 2,5	361,5 3,1	718,7 5,4	1 141,6 6,8	798,6 4,6	799,8 4,7
Кошти організацій підприємницького сектору	1 713,4 15,6	3 369,5 29,2	3 007,8 22,5	3 947,4 23,5	4 035,7 23,4	2 527,8 14,8
Кошти організацій сектору вищої освіти	3,7 0	7,3 0,1	8,9 0,1	6,8 0	3,7 0	15,8 0,1
Кошти приватних некомерційних організацій	0,1 0	2,8 0,1	2,8 0,1	21,3 0,1	14,7 0,1	10,5 0,1
Кошти іноземних джерел	2 077,6 18,9	2 550,3 22,1	3 262,8 24,4	3 642,6 21,7	3 856,2 22,3	4 083,3 24
Кошти інших джерел	150,0 1,4	182,3 1,6	141,1 1,0	181,4 1,2	95,9 0,6	68,1 0,4
Всього	11 001,9 100	11 530,7 100	13 379,3 100	16 773,7 100	17 254,6 100	17 022,4 100

Джерело: складено автором на основі [4].

Накопичені знання є суспільним благом і основним джерелом підвищення рівня життя, але без участі держави їх використання не було б оптимальним для суспільства [2].

Саме інвестиції в інновації і людський капітал визначають конкурентоспроможність окремих підприємств та національної економіки в цілому [7].

Наукова робота є важливим фактором розвитку будь-якої країни, але в Україні фінансування наукових досліджень є дуже низьким порівняно з іншими країнами. Напередодні війни Україна знаходилась серед країн з найнижчим рівнем «науково-дослідної капіталізації» ВВП. Незважаючи на зростання загальних витрати на НДР у 2020 р. – 17 022,4 млн грн (табл. 2), за даними Європейської комісії, частка обсягу витрат загального фонду на наукову сферу у ВВП у 2020 р. – 0,18 %, що є одним з найнижчих показників у Європі.

У національній політиці 2015–2020 років рівень державного фінансування науки був несумісний з цілями отримання нових знань та способами їх застосування, що фактично підірвало основи інноваційної системи країни.

Тому реформування сфери фінансування наукових досліджень в Україні повинно здійснюватися через стандартизацію форм державної допомоги: прямі гранти та розвиток системи конкурсного відбору проєктів сприятимуть розподілу коштів відповідно до реальних потреб науково-дослідної галузі; розвиток науково-технологічних парків та інноваційних центрів може сприяти залученню іноземних інвесторів, розробленню нових технологій і підвищенню конкурентоспроможності української науки; встановлення чітких вимог та критеріїв оцінки результатів наукової діяльності, що дозволить відбирати проєкти з найбільшим потенціалом і забезпечити відповідну якість наукових досліджень [2].

Для того, щоб національна наука стала дієвим інструментом для майбутньої післявоєнної економіки, необхідна реконструкція відносин та створення ефективної системи комунікації між наукою, суспільством, урядом та бізнес-структурами.

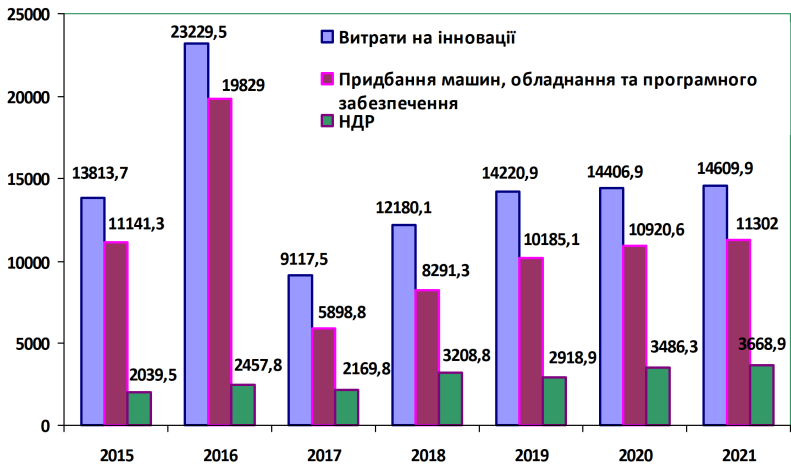

Рис. 3. Витрати за напрямками інноваційної діяльності промислових підприємств України у 2015–2019 роках (млн грн) (побудовано автором за [4])

Компоненти цієї перебудови мають містити:

- план післявоєнного відновлення економіки, що зосереджується на технологічній модернізації виробничого сектору та створенні попиту на інноваційну та наукову продукцію;

- розвиток людських ресурсів у науці. Необхідно забезпечити науковцям достатній рівень заробітної плати, соціальних гарантій та можливостей для професійного зростання та розвитку. Формувати новий кадровий потенціал у науковій сфері;

- зміна підходу до оцінки наукової діяльності: важливо змінити підхід до оцінки наукової діяльності, зокрема збільшити вагу соціального і економічного впливу наукових досліджень та зменшити значення метрик, що засновані на кількості публікацій;

- сприяння комерціалізації наукових розробок: національна наука повинна мати можливість перетворювати результати наукових досліджень на реальні продукти та послуги, що стануть основою майбутньої післявоєнної

економіки. Для цього необхідно створити сприятливі умови для комерціалізації наукових розробок, зокрема, шляхом створення технопарків та інкубаторів стартапів, залучення бізнесу та впровадження податкових пільг;

– впровадження європейських стандартів у сфері фінансування та організації наукових досліджень;

– необхідно створити сприятливі умови для здійснення досліджень шляхом підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення наукових установ сучасним обладнанням для проведення досліджень на найвищому рівні;

– популяризувати вітчизняну науку та підвищувати соціальний статус і престиж дослідників у національному бізнес-середовищі та суспільстві в цілому.

Висновки. Створення самодостатньої економіки, здатної до постійної технологічної модернізації та витримування міжнародної конкуренції, вимагає реструктуризації потужного наукового сектору економіки.

Список використаних джерел

1. Важливість розвитку людського капіталу у сучасному світі. Якою має бути стратегія України. URL: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yako-yu-maye-buty-strategiya-ukrayiny/>.

2. Данилишин Б. М. Про роль національної науки у відродженні України. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/515894_pro_rol_natsionalnoi_nauki.html.

3. Демчишак Н. Б. Роль економіки знань у побудові інноваційної моделі розвитку України. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (1). С. 258–263. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7\(1\)_60](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7(1)_60).

4. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Освіта України в умовах воєнного стану : інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2022. 358 с. URL: <https://iea.gov.ua/5648-2/>.

6. Казакова Н. А. Перспективи розвитку економіки знань України як актора напівпериферії Європи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія:

Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2020. № 12. С. 129–139. URL: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-13>.

7. Маслак О. І. Економіка знань: еволюція наукових уявлень, складові та чинники формування в новітніх умовах. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8457>.

8. Назарко С. О. Управління людським капіталом в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32>.

9. Турчіна С. Г. Розвиток економіки знань в умовах інтеграції України до світового господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород : Гельветика, 2017. Вип. 13. Ч. 2. С. 133–136.

10. Терлецька К. Що таке суспільство знань, і як його будують в Україні? URL: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/shcho-take-suspilstvo-znan-i-jak-joho-budujut-v-ukrajini.html>.

11. Шлях до суспільства, заснованого на знаннях. URL: <https://kpi.ua/knowledge-society>.

References

1. The importance of human capital development in the modern world. What should be Ukraine's strategy, available at: <https://uifuture.org/publications/vazhlyvist-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-u-suchasnomu-sviti-yakoyu-maye-but-y-strategiya-ukrayiny/>.

2. Danylyshyn, B. M. On the role of national science in the revival of Ukraine, available at: https://lb.ua/blog/bogdan_danylyshyn/515894_pro_rol_natsionalnoi_nauki.html.

3. Demchyshak, N. B. (2018), "The role of the knowledge economy in building an innovative development model of Ukraine", *A young scientist*, No. 7 (1), pp. 258–263, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7\(1\)_60](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7(1)_60).

4. State Statistics Service of Ukraine, available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

5. Education of Ukraine under martial law : Informational and analytical collection (2022), Kyiv, available at: <https://iea.gov.ua/5648-2/>.

6. Kazakova, N. A. (2020), "Prospects for the development of the knowledge economy of Ukraine as an actor in the semi-periphery of Europe", *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. Series: International relations. Economy. Local studies. Tourism, Issue 12, pp. 129–139, available at: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2020-12-13>.

7. Maslak, O. I. (2020), "Economy of knowledge: evolution of scientific ideas, components and factors of formation in modern conditions", *Efficient economy*, No. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8457>.

8. Nazarko, S. O. (2022), "Management of human capital in conditions of war", *Economy and society*, No. 41, available at: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-32>.

9. Turchina, S. H. (2017), "Development of the knowledge economy in the context of Ukraine's integration into the global economy", *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*. Series: International Economic Relations and World Economy, Helvetyka, Uzhgorod, Issue 13, Part 2, pp. 133–136.

10. Terletska, K. What is a knowledge society, and how is it being built in Ukraine? available at: <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/shcho-take-suspilstvo-znan-i-jak-joho-budujut-v-ukrajini.html>.

11. The way to a society based on knowledge, available at: <https://kpi.ua/knowledge-society>.

УДК 378.147:355.23

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.173

**КЕЙС-МЕТОД ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
ДО ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО (КОРАБЕЛЬНОГО)
ГОСПОДАРСТВА У ПІДРОЗДІЛАХ
ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Саган Віталій Васильович, кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри логістики,
*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
(29000, Україна, м. Хмельницький, вул. Шевченка, 46,
e-mail: Sagan2161@ukr.net)*
ORCID: 0000-0003-1042-8353;

Аніщенко Вікторія Олександрівна, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)*
ORCID: 0000-0002-5062-3789
ResearcherID: AAC-5442-2021
Scopus-Author: ID57208032016

Статтю присвячено висвітленню досвіду використання метод-кейсу як елемента навчального заняття для покращення засвоєння навчального матеріалу під час викладання навчальних дисциплін кафедри логістики з метою формування в майбутніх офіцерів-прикордонників компетентностей щодо організації та ведення військового (корабельного) господарства в підрозділах Державної прикордонної служби України.

Дослідженням встановлено, що для формування компетентностей у майбутніх офіцерів-прикордонників щодо організації та ведення військового (корабельного) господарства доцільно розглядати (використовувати) кейси як події, що реально мали місце в органах та підрозділах охорони державного кордону Державної прикордонної служби України та можуть бути основою для проведення обговорення на заняттях. Сформований перелік обставини щодо порушень законодавства у сфері фінансово-господарської діяльності та їх наслідки надав можливість викладачам використовувати їх як реальні приклади, що мали місце в повсякденній діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону щодо організації та ведення військового (корабельного) господарства.

Аналіз наукової літератури, досвід науково-педагогічних працівників кафедри логістики, консультації з військовослужбовцями, що нині

здійснюють організацію та ведення військового (корабельного) господарства в органах та підрозділах охорони державного кордону Державної прикордонної служби України, надав можливість сформувати перелік інформаційних матеріалів, на підставі яких можуть оновлюватися ситуаційні завдання для наповнення кейсів.

Також дослідженням встановлено, що динаміка можливостей кейс-методу під час його застосування в навчальних дисциплінах кафедри логістики буде позитивною, якщо використовувати необхідні педагогічні умови, а також критерії, що здатні забезпечити в майбутніх офіцерів необхідні компетентності щодо організації та ведення військового (корабельного) господарства в підрозділах Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: кейс-метод, формування, військове (корабельне) господарство, компетентності, майбутні офіцери, педагогічні умови.

CASE METHOD AS A MEANS OF COMPETENCIES FORMATION OF FUTURE OFFICERS FOR THE MILITARY (SHIP) MANAGEMENT IN SUB-DIVISIONS OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Sahan Vitalii, PhD in Pedagogy,

Senior lecturer of the Department of Logistics,
*The Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State
Border Guard Service of Ukraine*
(46 Shevchenko Street, Khmelnytskyi, 29000, Ukraine,
e-mail: Sagan2161@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-1042-8353;

Anishchenko Viktoriia, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Humanitarian Disciplines,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: ID57208032016

The article covers the highlighted experience of using the case method as an element of an educational session in order to improve the assimilation of educational material during the teaching of educational disciplines of the Department of Logistics with the aim of future border guard officers' competencies formation regarding the organization of military (ship) management in the units of the State Border Guard Service of Ukraine. The research found that in order to form the competences of future border guard officers regarding the organization and management of the military (ship) economy, it is expedient to consider (to use) cases as events that actually took place in the state border protection bodies and units of the State Border Guard Service of Ukraine and can be the basis for discussion

during classes. The created list of circumstances related to violations of legislation in the field of financial and economic activity and their consequences gave teachers the opportunity to use them as real examples that took place in the everyday activities of state border protection bodies and units regarding the organization and management of the military (ship) economy.

The analysis of scientific literature, the experience of the scientific and pedagogical staff of the Department of Logistics, consultations with active officers who carry out the organization and management of the military (ship) economy in the bodies and units of the state border protection of the State Border Guard Service of Ukraine made it possible to form a list of information materials on the basis of which situational tasks can be updated for filling cases. Also, the research established that the dynamics of the possibilities of the case method during its application in the educational disciplines of the Department of Logistics will be positive if the necessary pedagogical conditions are applied, as well as criteria capable of providing future officers with the necessary competence in the organization and management of military (ship) economy in the units of the State Border Guard Service of Ukraine.

Key words: case method, military (ship) management, competencies, future officers, pedagogical conditions.

Вступ. Сьогодні все складніше стає підібрати (вибрати) необхідні інструменти для якісного проведення навчального заняття. Особливо, якщо це стосується викладача без педагогічного досвіду роботи з аудиторією курсантів та який не має практичного досвіду проходження служби в органах (підрозділах) охорони державного кордону України. Різноманітність поглядів учених щодо змісту та форм підготовки і проведення навчальних занять вражає. Однак, на наш погляд, у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) серед різноманіття навчальних дисциплін уже підібрані, сформовані й перевірені часом та досвідом традиційні прийоми і методи проведення занять, які спроможні забезпечити успіх, досягти цілей у засвоєнні потрібного матеріалу курсантами. Водночас існують навчальні дисципліни, які ще знаходяться у стадії пошуку своїх дієвих форм та методів засвоєння навчального матеріалу. Серед таких навчальних дисциплін ми виокремлюємо: «Тилове забезпечення охорони кордону» (ТЗОК), «Економіка, організація, планування та забезпечення пально-мастильними матеріалами» (ЕОПЗПММ), «Економіка, організація та планування продовольчого забезпечення» (ЕОППЗ), «Економіка, організація та планування речового забезпечення» (ЕОПРЗ),

«Військовий тил» (ВТ), «Основи логістики» (ОЛ), що викладаються на кафедрі логістики Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (далі – Національна академія). Об'єднує вищезгадані навчальні дисципліни знання, які необхідні майбутнім офіцерам-прикордонникам з метою організації та ведення військового (корабельного) господарства (далі – ВКГ) в органах і підрозділах охорони державного кордону (далі – ОПОДК) Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Особливо ці знання набувають значення, коли майбутньому офіцеру після закінчення Національної академії випадає нагода здійснювати приймання-здавання справ та посади, приймати підрозділ (катер, корабель) із ВКГ, виконувати обов'язки чергового частини або старшого зміни прикордонних нарядів тощо.

Постановка проблеми. Структура освітньо-професійних програм, за якими здійснюється підготовка курсантів у Національній академії на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю 252 «Безпека державного кордону» («Безпека державного кордону», «Організація діяльності кінологічних підрозділів Державної прикордонної служби України», «Організація діяльності інженерно-технічних підрозділів Державної прикордонної служби України», «Філологія») та за спеціальністю 172 «Телекомунікації та радіотехніка», передбачає наявність двох компонентів, а саме: обов'язкової, яка спрямована на забезпечення загальних та спеціальних компетентностей за спеціальність (мінімум 50 відсотків для першого (бакалаврського)) рівня вищої освіти, та вибіркової, яка забезпечує реалізацію компетентностей відповідно до професійного стандарту (25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС виділяється на навчальні дисципліни за вибором курсантів). Оскільки Національна академія не здійснює підготовку за освітньо-професійною програмою «Організація діяльності тилових підрозділів Державної прикордонної служби України», обсяг годин на опанування тилового забезпечення обмежений. Така дійсність змушує викладачів кафедри логістики Національної академії вишукувати, підбирати дієві форми та методи викладання з метою фор-

мування в курсантів компетентностей щодо організації та ведення ВКГ в ОПОДК ДПСУ. У цьому дослідженні ВКГ розглядається як вид діяльності у загальній системі всебічного забезпечення ДПСУ. ВКГ як найнижча ланка системи забезпечення ДПСУ, по-перше, є прямим виконавцем великого комплексу покладених на нього завдань; по-друге, більшість завдань системи вирішуються тільки ВКГ; по-третє, ВКГ є фактично матеріально-технічною базою бойової підготовки, підтримання органів і підрозділів ДПСУ в постійній бойовій та мобілізаційній готовності.

У класичному варіанті викладання навчальних дисциплін ТЗОК, ЕОПЗПММ, ЕОППЗ, ЕОПРЗ, ВТ, ОЛ передбачає ознайомлення курсантів із вимогами керівних документів щодо організації тилового забезпечення ДПСУ. Логістичного, продовольчого, речового, житлово-експлуатаційного забезпечення, забезпечення пально-мастильними матеріалами. Своєю чергою кожний з наведених видів забезпечення має свої особливості. Для прикладу, у Військовій академії (м. Одеса), Академії Національної гвардії України підготовка фахівців тилового спрямування здійснюється за спеціальностями (продовольче, речове забезпечення, забезпечення пально-мастильними матеріалами) окремо.

Особливості видів забезпечення визначаються окремими керівними документами ДПСУ, на опанування яких у достатньому обсязі не вистачає годин. Враховуючи те, що діяльність майбутніх офіцерів з організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ має практичний характер і передбачає знання порядку визначення потреби в матеріальних засобах для прикордонного підрозділу, знання нормування продуктів, пального, порядку ведення та складання звітних документів тощо, а аудиторних годин не вистачає повною мірою розкрити та обговорити важливі питання, колективом кафедри логістики було ухвалено рішення використовувати під час занять методи активного навчання. Серед яких пріоритетна роль відводиться методу аналізу ситуаційних завдань або так званому кейс-методу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури дає підстави вважати, що дослідження викори-

стання кейс-методу у професійній підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників не є новими. Водночас вони потребують додаткового дослідження, уточнення, розширення з погляду використання кейс-методу на заняттях з дисциплін, що викладаються кафедрою логістики, особливо для розвитку в курсантів компетентності щодо організації ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Нами було вивчено низку досліджень, у яких науковці досліджували використання в освітньому процесі навчального закладу кейс-метод. Зокрема, науковці В. Царенко та О. Царенко розглядають застосування кейс-методу у процесі викладання юридичних дисциплін. Учені вважають, що перевагою застосування кейс-методу під час вивчення юридичних дисциплін є те, що він активізує курсантів, загострює їх мотивацію; розвиває у них володіння правом; представляє майбутнім офіцерам-прикордонникам різні погляди сторін на юридичні процеси, розкриваючи всю проблематичність доказування та складність життєвих ситуацій, переваги та недоліки наявних правових норм і доктрин; надає досвідченості під час вивчення прецедентів [1, с. 696]. Дослідники С. Ковальова та А. Чирва дійшли висновку, що використання методики кейс-стаді в навчанні педагогічних спеціальностей дозволяє не лише поліпшити розуміння педагогічної теорії, активізувати пізнавальний інтерес до курсів, що вивчаються, а й сприяє розвитку дослідницьких, комунікативних і творчих навичок ухвалення рішень [2, с. 60–61]. Науковець О. Шевченко вважає, що динаміка дидактичних можливостей кейс-методу в позитивний бік неможлива без дотримання умов, пов'язаних з його організацією, методикою і технологією. Науковець також вважає, що ефективність кейс-методу в процесі вивчення гуманітарних дисциплін багато в чому залежить від своєчасного врахування потреб, адже всю діяльність студентів визначають їхні потреби [3, с. 28–29]. Такі науковці, як А. Войтович та Ю. Дем'янюк, вважають, що формування професіоналів у сфері охорони та захисту державного кордону, спроможних творчо знаходити, засвоювати та використовувати інформацію в практичній діяльності, потребує зміщення акцентів від за-

своєння факту (результат-знання) до оволодіння способами взаємодії зі світом (результат-уміння). Вони вважають, що цьому ефективно сприяє кейс-метод [4, с. 211–212].

Мета статті – використання кейс-методу у змісті навчальних дисциплін кафедри логістики з метою формування в майбутніх офіцерів-прикордонників компетентностей щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Методи дослідження. Аналіз, спостереження, тестування, співставлення практичного досвіду і теоретичних знань.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Метою дослідження було вивчення досвіду використання метод-кейсу, який нами розглядається як елемент навчального заняття для покращення засвоєння навчального матеріалу під час викладання навчальних дисциплін ТЗОК, ЕОПЗПММ, ЕОППЗ, ЕОПРЗ, ВТ, ОЛ з метою формування в майбутніх офіцерів-прикордонників компетентностей щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Аналіз наукових праць [1; 2; 3; 4], предметом яких було вивчення переваг використання кейс-методу в освітньому процесі ВВНЗ, надав можливості розглядали кейс як події, що реально мали місце в певній сфері діяльності і є основою для проведення обговорення в академічній групі під керівництвом викладача. У дослідженні [3] доведено, що динаміка можливостей кейс-методу в позитивний бік неможлива без дотримання необхідних педагогічних умов, що пов'язані з його організацією, методикою, технологією.

Важливими для нашого дослідження були наукові здобутки вчених В. Царенко та О. Царенко [1], які наголосили на тому, що ефективне використання кейс-методу буде результативним, якщо врахувати такі поради: матеріали для обговорення мають бути підібрані таким чином, щоб висвітлювати проблеми, з якими курсанти можуть зіткнутися під час проходження служби в ОПОДК ДПСУ.

Оскільки наше дослідження полягало у вивченні досвіду застосування кейсів як методу активного навчання для ознайомлення та обговорення практичних ситуацій, які мають місце в повсякденній діяльності прикордонних підрозділів

щодо організації та ведення ВКГ, нами враховані дослідження науковців В. Царенко та О. Царенко. Також ми взяли до уваги вимоги відомчого керівного документа, яким регламентовано діяльність щодо організації та ведення ВКГ у ДПСУ.

Порядок організації та ведення ВКГ у ДПСУ визначається наказом адміністрації ДПСУ від 21 грудня 2020 року № 134 «Про затвердження Порадника з військового (корабельного) господарства Державної прикордонної служби України» [5].

Згідно з [5] з метою перевірки законності і доцільності здійснення господарських операцій та господарської діяльності в ОПОДК ДПСУ організовується і здійснюється внутрішній контроль. Завдання щодо організації та здійснення якого покладені на начальника (командира) ООДК. Оцінка функціонування в ООДК системи внутрішнього контролю ОПОДК ДПСУ перевіряється підрозділами внутрішнього аудиту регіональних управлінь, адміністрації ДПСУ.

З метою розроблення кейсів (ситуаційних завдань) для більш якісного та свідомого формування в майбутніх офіцерів компетентностей щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ, під час проведення навчальних занять з дисциплін ТЗОК, ЕОПЗПММ, ЕОППЗ, ЕОПРЗ, ВТ, ОЛ ми звернулися за експертною оцінкою до представників Управління внутрішнього аудиту адміністрації ДПСУ.

Основними завданнями підрозділів внутрішнього аудиту є надання голові ДПСУ, начальникам регіональних управлінь ДПСУ об'єктивних і незалежних висновків та рекомендацій щодо запобігання виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності ОПОДК ДПСУ, в тому числі з питань організації та ведення ВКГ [5]. Метою звернення до представників внутрішнього аудиту було отримання від них, як фахівців, що спеціалізуються на здійсненні перевірок фінансово-господарської діяльності ОПОДК ДПСУ, інформації щодо переліку порушень у сфері фінансово-господарської діяльності та їх наслідки, за які найчастіше було притягнуто військово-службовців до відповідальності. На наше звернення представниками Управління внутрішнього аудиту адміністрації ДПСУ було підготовлено перелік питань, що призводить до появи

порушень у сфері фінансово-господарської діяльності, та їх наслідки. Перелік таких питань наведено в табл. 1.

Таблиця 1 – Обставини, що призводять до появи порушень законодавства у сфері фінансово-господарської діяльності, та їх наслідки

№ з/п	Обставини, що призводять до появи порушень
1	Особисті риси характеру особи та вплив виховання в родинному житті.
2	Бажання (небажання) вчитися та пізнавати нову інформацію та діяти в нових обставинах відповідного законодавства, що динамічно змінюється.
3	Особисті моральні принципи та погляди на господарність.
4	Оперативний та своєчасний доступ до змінного середовища законодавства. Можливість правильного інтерпретування вимог законодавства на умови проходження служби в розрізі ведення господарства. Мати доступ до роз'яснень.
5	Можливість ознайомлення з результатами попередніх перевірок господарської діяльності з боку контролюючих органів.
6	Знання, розуміння та виконання своїх прав та посадових обов'язків.
7	Внутрішньо колективне бачення та підходи до господарської діяльності.
8	Наявність, розроблення чітких письмових та усних алгоритмів дій під час особливостей організації та ведення господарської діяльності і їх виконання.
9	Мати навички ведення обліку матеріальних цінностей, які видані під звіт.
10	Безпосереднє здійснення посадового контролю за посадою.
11	Розуміння питань, пов'язаних з особистою матеріальною відповідальністю та дружбою в колективі (дружба – дружбою, а служба – службою).
12	Повний та всебічний прийом посади, особистий перерахунок усього майна, що приймається під підпис, належне оформлення документів як у випадках приймання, так і передачі матеріальних цінностей. Ніяких потім донесу, привезу, передам ... коли принесеш, тоді і підпишу.
13	У випадках наявності підлеглого особового складу, які є матеріально-відповідальними особами, розуміти відповідальність за допущення ними фактів збитків (нестач, псування тощо), можливість отримання стягнення у вигляді позбавлення премії або посадового окладу.

Продовження табл. 1

1	2
14	У випадках отримання матеріальних засобів обов'язково здійснювати особистий перерахунок матеріальних цінностей. Знати комплектність військового майна, у випадку відсутності комплектної документації (паспорта на технічний засіб) вміти скласти документ, в якому зазначати, в якій комплектності прийнято майно, із зазначенням заводських номерів та маркування, з обов'язковим підписанням цього документа як приймаючою, так і стороною, що передає. У випадках спроб прискорення або «авторитетного» впливу на перебіг прийому/передачі військового майна з боку різного кола посадових осіб, що унеможливає належний прийом майна, – бути готовим до конфліктної ситуації, запастися терпінням та здійснити належний прийом майна з розумінням особистої матеріальної відповідальності після проставлення особистого підпису.
15	У випадках передачі майна через невідому особу (яку ви бачите вперше) вимагати разом з підписом про прийом майна писати прізвище та № службового посвідчення та робити це власноруч на своєму примірнику документа. Не забувати заповнювати графу «фактично відпущено», – залишаючи її незаповненою створюються умови до маніпуляцій з кількістю з боку різного кола осіб.
16	Не цуратись знати, а іноді допомагати виконувати роботу підлеглим, так з'являється розуміння їх роботи, можливих помилок та загального стану справ складових господарських процесів.
17	У випадках виконання будівельних робіт (які, зазвичай, здійснюються тривалий термін) не накопичувати за собою (підрозділом) або підлеглими великої кількості будівельних матеріалів. Організувати їх списання хоча б один раз на місяць по мірі завершення різних етапів будівельних робіт, що дасть змогу не забути куди, хто, що і скільки використав.
18	Здійснювати особисте складання матеріальних цінностей або керувати завантаженням з метою унеможливлення втрати майна в дорозі.
19	Під час завантаження майна для транспортування, дотримуватись товарного сусідства, особливо з продуктами харчування, не допускати перевезення пально-мастильних матеріалів (ПММ) з крупами та іншими групами продуктів харчування. У випадку розливу ПММ продукти будуть пошкоджені та непридатні до вживання, що призведе до матеріальної шкоди, яка буде покладена на винних осіб.

Закінчення табл. 1

1	2
20	Якщо ви матеріально відповідальна особа, ніколи нікому не передавати ключі від ваших складських приміщень (місць зберігання майна), не залишайте ключі без нагляду. У випадках виявлення вами слідів злому замка або цілісності печатки доповідати керівнику усно, а потім письмово рапортом з вимогою призначити за цим фактом службове розслідування та позапланову інвентаризацію з метою встановлення наявності військового майна.
21	Якщо ви не знаєте обставин справ, не володієте достатньою інформацією про господарську дію або не ви її організували, не ви домовлялись, – то на пропозицію підписувати документ, замість когось, не варто, краще почекати до прибуття безпосередньої відповідальної особи, в кращому випадку ви можете раптово стати учасником – помилки.
22	У випадку потрапляння в дорожньо-транспортну пригоду (ДТП) службового автотранспорту, – спричинення збитків стороннім особам та службовому автомобілю. Здійснювати доповіді, оформляти подію з представниками Національної поліції та діяти в рамках законодавства. Тому керуючи службовим транспортом чи будучи старшим машини, ви несете персональну відповідальність за своє життя та оточення. Залежно від наслідків ДТП настає різна відповідальність. Тому за технічно несправний автомобіль, – чи з його ознаками, не сідати особисто за кермо та не дозволяти іншим у рамках підлеглості. Коли вина сторона не військова частина, а матеріальна шкода нанесена у вигляді пошкодження транспортного засобу або втрати вантажу, – то під час складання протоколу вимагати внесення в протокол даних про збитки. В інакшому випадку в суді буде розглядатись справа лише про адміністративне порушення правил дорожнього руху з боку цивільної особи. Якщо так і сталося, – тоді юридичний відділ повинен буде подавати окрему позовну заяву, – на відшкодування шкоди, нанесеної ООДК.

Сформований перелік обставин, які призводять до появи порушень законодавства у сфері фінансово-господарської діяльності, та їх наслідки (далі –перелік обставин), надав можливість викладачам кафедри логістики під час підготовки до занять з навчальних дисциплін ТЗОК, ЕОПЗПММ, ЕОПЗ, ЕОПРЗ, ВТ, ОЛ враховувати їх під час формування змісту кейсів (ситуаційних завдань).

Також перелік обставин надав можливість більш точно усвідомити, які саме ситуації можуть бути використані або на яких необхідно наголошувати під час розгляду кейсів (ситуаційних завдань) на заняттях з навчальних дисциплін кафедри логістики.

Дослідники С. Ковальова та А. Чирва в дослідженні [2] встановили, що основою кожного кейсу повинна бути ситуація, яка мала місце у практичній діяльності, з якою особисто стикався викладач. Учені наголошують на тому, що не слід допускати поєднання реальних і придуманих фактів у кейсі. На їх погляд, це може привести до зниження ефективності застосування кейсів у процесі навчання, коефіцієнта їх корисної дії, оскільки курсантам буде важко працювати над штучною, вимушеною ситуацією. Вони вважають, що методологія кейс-методу принципово відрізняється від аналогічного змісту навчання, яке не використовує кейс-метод. Ця відміна існує, перш за все, на рівні застосованих дидактичних принципів: індивідуальний підхід до кожного курсанта, який передбачає збір інформації про них ще до занять; максимальне надання свободи в навчанні (вибір дисципліни, форм навчання, типу завдань, способів їх виконання); забезпечення достатньої кількості очних матеріалів (відеоматеріалів, підручників, статей тощо); невеликий обсяг теоретичного матеріалу (головні положення); активна співпраця викладача і курсанта (допомога з боку викладача, проведення додаткових зустрічей, розгляд та обговорення матеріалів); формування навичок самостійного підбору матеріалу та робота з ним.

Враховуючи вищезазначені поради, науково-педагогічним складом кафедри логістики спільно з офіцерами відділу тилового забезпечення Національної академії за консультаціями офіцерів, які нині проходять службу на посадах в ОПОДК, що здійснюють організацію та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУЮ, було сформовано перелік інформаційних матеріалів, за допомогою яких можуть бути створені ситуаційні завдання для наповнення кейсів для розгляду на заняттях.

Серед інформаційних матеріалів, які б були актуальними та цікавими для курсантів, а також мотивували їх до ор-

ганізації і ведення ВКГ у прикордонних підрозділах ДПСУ, ми виділяємо такі:

- результати (висновки) службових розслідувань за фактами неналежного або недбалого виконання посадовими особами ОПОДК своїх обов'язків щодо організації та ведення ВКГ;

- щорічні результати (огляди) стану справ фінансово-господарської діяльності ООДК ДПСУ за результатами роботи представників підрозділів внутрішнього аудиту регіональних управлінь, адміністрації ДПСУ;

- судові рішення щодо порушення законодавства стосовно організації та ведення ВКГ, що виражено в недбалому, неналежному виконанні посадових обов'язків військовослужбовцями Збройних Сил України, Національної гвардії України, ДПСУ, що призвели до матеріальних збитків майна;

- звіти за результати роботи груп офіцерів регіональних управлінь, ООДК щодо перевірки питань організації тилового забезпечення у прикордонних підрозділах;

- особистий досвід військовослужбовців щодо організації та ведення ВКГ в ОПОДК ДПСУ;

- онлайн-конференції із залученням представників Управління тилового забезпечення адміністрації ДПСУ та викладачів кафедри логістики Національної академії з метою обговорення питань перспектив розвитку системи матеріального та технічного забезпечення адміністрації ДПСУ, а також проблемних питань;

- практичний досвід курсантів, отриманий під час реалізації питань організації та ведення ВКГ у прикордонних підрозділах, визначених програмами практичної підготовки;

- досвід науково-педагогічних працівників Національної академії під час особистого стажування в ОПОДК ДПСУ.

У рамках методичного збору 25 січня 2023 року між керівництвом відділів Управління тилового забезпечення адміністрації ДПСУ та науково-педагогічним складом кафедри логістики Національної академії було організовано та проведено онлайн-зустріч. На цьому заході були погоджені питання щодо налагодження взаємозв'язку між підрозділами Управління тилового забезпечення адміністрації ДПСУ та кафедрою логістики Національної академії з метою отримання

інформації щодо сучасних підходів (проблемних ситуацій), які мали місце у системі матеріального та технічного забезпечення ДПСУ для впровадження та врахування їх в освітньому процесі Національної академії та кафедри логістики.

Підбиваючи підсумок цього етапу дослідження, нам вдалося з'ясувати:

1. Обставини, що призводять до появи порушень законодавства у сфері фінансово-господарської діяльності, та їх наслідки. Це дало можливість викладачам кафедри логістики врахувати відповідні обставини під час викладання відповідних занять у навчальних дисциплінах, а також під час розроблення кейсів.

2. Визначити перелік інформаційних матеріалів, з урахуванням яких будуть створюватися ситуаційні завдання для кейсів. Взаємодія викладачів кафедри логістики з підрозділами Управлінням тилового забезпечення адміністрації ДПСУ надали можливості вдосконалювати та враховувати потреби в розгляді сучасних тенденцій розвитку (недоліків), які мають місце у системі матеріального та технічного забезпечення ДПСУ.

Враховуючи дослідження [3], робимо висновки, що формування в майбутніх офіцерів-прикордонників компетентностей щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ через застосування кейс-методу буде дієвим, якщо в освітній процесі кафедри логістики впровадити необхідні педагогічні умови. Науковець О. Шевченко вважає, що реалізація педагогічних умов сприяє формуванню в курсантів особистісно значущого ставлення до дисципліни, що вивчається [3].

Педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ були обґрунтовані в дослідженні [6].

Отже, ми вважаємо, що динаміка можливостей кейс-методу під час його застосування в навчальних дисциплінах кафедри логістики буде позитивною, якщо під час навчальних занять застосовувати такі педагогічні умови: ціннісно-мотиваційне ставлення курсантів до вивчення організації та ведення ВКГ; відбір і структурування змісту навчального матеріалу з урахуванням актуальних вимог до ВКГ, використання досвіду країн НАТО; набуття майбутніми офіцерами

компетентностей на засадах контекстного навчання з використанням потенціалу практичної підготовки; професійний розвиток/саморозвиток викладачів з питань логістики; створення інформаційно-освітнього середовища для ефективного формування в курсантів необхідних компетентностей щодо організації та ведення ВКГ, мотивування в них поглибленого вивчення логістики за досвідом Збройних Сил України [6].

Також у контексті нашого дослідження нами були враховані дослідження, проведені в роботі [7], згідно з якими ми дійшли висновку, що мотиваційний, когнітивний, операційний, прогностичний, а також морально-вольовий критерій здатні забезпечити в майбутніх офіцерів необхідні компетентності щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Враховуючи дослідження, які надали можливості сформулювати в нас розуміння про кейс-метод, подальші наші розвідки будуть спрямовані на розроблення самих кейсів для формування в майбутніх офіцерів компетентностей щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Узагальнення теоретичних підходів та порад експертів щодо кейс-методу дозволило визначити та сформулювати основні цілі кейсів, що будуть акцентувати увагу на формування компетентностей щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ під час проведення навчальних дисциплін кафедри логістики.

Вивчивши загальні вимоги наказу [5], дійшли висновку, що створення кейсів повинно передбачити розвиток необхідних компетентностей у майбутніх офіцерів щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

У таблиці 2 наведені приклади кейсів-ситуацій для розвитку анонованих компетентностей.

Таблиця 2 – Приклади кейсів-ситуацій для розвитку необхідних компетентностей у майбутніх офіцерів щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ

Критерії	Зміст кейсу
Мотиваційний	Формування мотивації в курсантів до організації та ведення ВКГ буде ефективною, якщо у змісті кейсів передбачити ситуаційні завдання, що будуть мотивувати їх до такого роду діяльності.

	<p>Наприклад: ситуативне завдання, метою якого є розвиток мотивації в курсантів щодо раціонального та дбайливого поводження з військовим майном. На такому занятті доцільно розглянути нормування матеріальних засобів (продовольства, пально-мастильних матеріалів, речового майна, житлово-експлуатаційного тощо), належне утримання військового майна на складах. Під час обговорення та розгляду такого кейсу викладач обов'язково повинен наводити приклади, наголошувати на важливості доведення відповідних норм військового майна до військовослужбовців, а також наводити приклади, коли такі норми забезпечення можуть бути не в повному обсязі надані. Які наслідки можуть настати для тих військовослужбовців, які уповноважені здійснювати ВКГ у прикордонному підрозділі у разі, коли встановлено факт порушення організації та ведення ВКГ.</p>
Когнітивний	<p>Формування необхідної системи знань з організації та ведення ВКГ буде ефективною, якщо у змісті кейсів передбачити ситуаційні завдання, що будуть підштовхувати курсантів до вивчення теоретичних положень через практичні ситуації. Для формування таких кейсів можуть бути використані матеріали висновків службових розслідувань за фактами порушення ВКГ в ОПОДК. Під час обговорення та розгляду такого кейсу викладачу обов'язково необхідно наголошувати на вимогах керівних документів, що були порушені, а також наводити варіанти та шляхи вирішення на практиці порушених питань, за які було притягнуто військовослужбовців до відповідальності.</p>
Операційний	<p>Формування навиків щодо складання необхідних таблиць, розрахунків щодо визначення потреби в матеріальних засобах, коштах. Складання звітних документів по факту використання матеріальних засобів.</p> <p>Формування таких кейсів може здійснюватися з використанням завдання, на визначення курсантами розрахунково-постачальних одиниць (РПО) (добової видачі продовольства, заправки, комплекту речового майна, бойового комплекту).</p> <p>Наприклад: розрахувати добову видачу продуктів харчування на підрозділ з 25 військовослужбовців на 5 діб автономного перебування у полі; підібрати</p>

	<p>транспорт для перевезення особового складу та військового майна з використанням РПО «заправлення». Метою такого кейсу буде вивчення теоретичних положень про РПО, навченість курсантів правильно визначати потреби у військовому майні з використанням військових термінів.</p>
<p>Прогностичний</p>	<p>Робота щодо організації та ведення ВКГ у прикордонному підрозділі потребує від його організатора постійного моніторингу стану справ щодо забезпеченості прикордонного підрозділу або окремих його військовослужбовців необхідними матеріально-технічними засобами.</p> <p>Для досягнення необхідної компоненти доцільно передбачити кейси, які будуть розвивати в курсантів прогностичну функцію. Тобто навчити курсантів прогнозувати стан забезпеченості прикордонного підрозділу в матеріально-технічних засобах на різний період часу.</p> <p>Це може бути кейс, у якому наводиться загальна обстановка щодо стану справ окремого підрозділу, що виконує завдання з охорони та оборони окремої ділянки Державного кордону з наданими силами і засобами. Завданням викладача буде створити ситуацію, для вирішення якої курсантам необхідно буде спрогнозувати порядок та шляхи забезпечення необхідними матеріально-технічними засобами цього підрозділу.</p>
<p>Морально-вольовий</p>	<p>Діяльність щодо організації та ведення ВКГ передбачає:</p> <p>знання вимог керівних документів, правил організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ;</p> <p>контроль за повнотою доведення норм продовольчого, речового забезпечення до військовослужбовців підрозділу, а також інших видів забезпечення;</p> <p>притягнення військовослужбовців до відповідальності у випадку порушення законодавства щодо організації та ведення ВКГ.</p> <p>Дотримання вищенаведених параметрів вимагає від майбутнього офіцера наявності морально-вольових якостей його характеру.</p> <p>З цією метою під час розроблення кейсу (ситуації) потрібно враховувати, щоб були ситуації, які орієнтовані на розвиток у курсантів морально-вольових якостей.</p> <p>Ми переконані, що наявність у змісті навчальних</p>

	дисциплін кафедри кейсів, які будуть спрямовані на розвиток морально-вольових якостей характеру майбутнього офіцера, покращить усвідомлення та ставлення курсантів про необхідність бережливого ставлення до державного майна. Також сформулюють та забезпечать розуміння в курсантів про важливість ВКГ як інструменту для всебічного та повного забезпечення військовослужбовців у підрозділах ДПСУ.
--	--

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, з проведеного дослідження нами встановлено, що для формування компетентностей у майбутніх офіцерів-прикордонників щодо організації та ведення ВКГ доцільно розглядати (використовувати) кейси як події, що реально мали місце в органах та підрозділах охорони державного кордону ДПСУ і можуть бути основою для проведення обговорення на заняттях з дисциплін кафедри логістики.

Сформований перелік обставин щодо порушень законодавства у сфері фінансово-господарської діяльності та їх наслідки надав можливість викладачам використовувати їх як реальні приклади, що мали місце в повсякденній діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону щодо організації та ведення ВКГ.

Аналіз наукової літератури надав можливість сформувати перелік інформаційних матеріалів, за допомогою яких можуть оновлюватися ситуаційні завдання для наповнення кейсів.

Також дослідженням встановлено, що динаміка можливостей кейс-методу під час його застосування в навчальних дисциплінах кафедри логістики буде позитивною, якщо застосувати необхідні педагогічні умови, а також критерії, що здатні забезпечити в майбутніх офіцерів необхідні компетентності щодо організації та ведення ВКГ у підрозділах ДПСУ.

Перспективи подальших досліджень. Розроблення та апробація кейсів на заняттях з дисциплін кафедри логістики.

Список використаних джерел

1. Царенко В. І., Царенко О. В. Імплементація кейс-методу у процес викладання юридичних дисциплін у Національній академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького.

Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: тези VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2013 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2013. С. 695–697.

2. Ковальова С. М., Чирва А. В. Загальна тенденція використання кейс-методу у підготовці майбутніх учителів в Україні. *Збірник наукових праць № 54*. Серія: Педагогічні та психологічні науки. Державна прикордонна служба України, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2010. С. 60–62.

3. Шевченко О. Педагогічні умови застосування кейс-методу під час вивчення гуманітарних дисциплін у ВНЗ. Шлях освіти. *Науково-методичний журнал*. 2010 (січень-лютий-березень). №1 (55). С. 28–31.

4. Войтович А. І., Дем'янюк Ю. А. Деякі аспекти використання кейс-методу у професійній підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18 листопада 2011 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2011. С. 211–213.

5. Про затвердження Порадника з військового (корабельного) господарства Державної прикордонної служби України: наказ адміністрації Державної прикордонної служби України від 21 грудня 2020 року № 134. URL: <http://npd.dpsu.gov.ua/search?s=0> (дата звернення: 14.01.2023).

6. Саган В. В. Педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України. *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2021. № 2(7). С. 152–170.

7. Саган В. В. Критерії, показники та рівні сформованості професійної готовності майбутніх офіцерів до ведення військового (корабельного) господарства у підрозділах Державної прикордонної служби України. *Військова освіта*. Київ: Вид-во Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, 2021. № 1 (43). С. 289–304.

References

1. Tsarenko V. I., Tsarenko O. B. (2013), "Implementation of the case method in the process of teaching legal disciplines at the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after V. Khmelnytskyi", *Educational and scientific support for the activities*

of law enforcement agencies and military formations of Ukraine : materials of the VI All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (15 November 2013), National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Publishing, Khmelnytskyi, pp. 695–697.

2. Kovalova, S. M. and Chyrva, A. V. (2010), "The general trend of using the case method in the training of future teachers in Ukraine", *Collection of scientific works No. 54*. Series: Pedagogical and psychological sciences. State Border Guard Service of Ukraine, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Publishing, Khmelnytskyi, pp. 60–62.

3. Shevchenko, O. (2010), "Pedagogical conditions for the application of the case method during the study of humanitarian disciplines at Higher Technical Educational Institutions. The way of education", *Scientific and methodical magazine*, No. 1 (55), pp. 28–31.

4. Voitovych, A. I. and Demianuk, Yu. A. (2011), "Some aspects of using the case method in the professional training of future border guards", *Educational and scientific support for the activities of law enforcement agencies and military formations of Ukraine* : IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Khmelnytskyi, 18 November 2011), State Border Guard Service of Ukraine, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine Publishing, Khmelnytskyi, pp. 211–213.

5. Ukraine (2020), *On the Approval of the Advisor on Military (ship) Management of the State Border Guard Service of Ukraine* : order of the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine dated 21 December 2020, No. 134, available at: <http://npd.dpsu.gov.ua/search?s=0> (accessed 14 January 2023).

6. Sahan, V. V. (2021), "Pedagogical conditions for the formation of professional readiness of future officers for military (ship) management in units of the State Border Guard Service of Ukraine", *Scientific Herald of Sivershchyna*. Series: Education. Social and Behavioral Sciences, No. 2 (7), pp. 152–170.

7. Sahan, V. V. (2021), "Criteria, indicators and levels of formation of professional readiness of future officers for military (ship) management in units of the State Border Guard Service of Ukraine", *Military education*, National Defense University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy Publishing, Kyiv, No. 1 (43), pp. 289–304.

УДК 416.422

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.193

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЙ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сіренко Крістіна Юріївна, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри підвищення кваліфікації працівників пробації

Інституту професійного розвитку,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: user.ks563@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

Мета статті полягає у проведенні дослідження еволюції теорій інноваційного розвитку національної економіки. Дослідження підходить до визначення термінів «інновація», «інноваційний процес» та «інноваційний розвиток». У роботі використовувалися методи узагальнення, наукової абстракції, системного та економічного аналізу. Доведено, що єдиного підходу до визначення цих понять немає, що свідчить про їх багатогранність та необхідність подальших досліджень з метою конкретизації; інновація являє собою кінцевий матеріалізований продукт, технологію або послугу, отримані внаслідок активізації інноваційних процесів на підприємстві, їм характерні країні характеристики та технологічний рівень порівняно з попередніми аналогами; інноваційна діяльність та процес тісно пов'язані з науковими розробками та дослідженнями, зокрема фундаментальними та прикладними; інноваційна діяльність передбачає поширення інновацій та результатів науково-технічного прогресу з метою задоволення нових потреб суспільства, також цей вид діяльності є ризикованим, передбачає залучення великої кількості ресурсів на всіх етапах створення, випробування та кінцевої реалізації інновації. У багатьох працях учених інноваційна діяльність вивчається здебільшого у взаємозв'язку з інноваціями, інноваційним процесом, оскільки більшість науковців спочатку дають визначення і проводять дослідження поняття «інновація». Однак ці поняття є різними за своїм значенням. Інноваційна діяльність на відміну від інноваційного процесу є вужчим поняттям, оскільки передбачає практичне застосування й реалізацію інноваційного, наукового й інтелектуального потенціалу у процесі господарювання, маючи на меті отримати в процесі виробництва новий конкурентоспроможний товар, який краще задовольнятиме вимоги і потреби споживачів. Практична цінність статті полягає в систематизації теорій інноваційного розвитку на основі опрацьованих джерел та власних міркувань.

Ключові слова: інновація, інноваційний процес, інноваційний розвиток, теорії інновацій, дослідники.

EVOLUTION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT THEORIES OF THE NATIONAL ECONOMY

Sirenko Kristina, PhD in Economy, Associate Professor,
Head of the Department of Professional Development of Probation
Personnel of the Institute of Professional Development,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: user.ks563@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-2705-0924

The article's purpose is to conduct research on the evolution of innovative development theories of the national economy. The article used the methods of generalization, scientific abstraction, systemic and economic analysis. The article proves that there is no single approach to the definition of these concepts, which indicates their diversity and the need for further research in order to specify them; innovation is a final materialized product, technology or service obtained as a result of the activation of innovative processes at the enterprise, characterized by better characteristics and technological level compared to previous analogues; innovative activity and process are closely related to scientific developments and research, in particular fundamental and applied; innovative activity involves the dissemination of innovations and the results of scientific and technical progress in order to meet the new needs of society, this type of activity is also risky, it involves the involvement of a large number of resources at all stages of the creation, testing and final implementation of the innovation.

In many scientists researches, innovative activity is studied mostly in connection with innovations, the innovation process, since most scientists first define and conduct research on the concept of "innovation". However, these concepts are different in their meaning.

Innovative activity, in contrast to the innovative process, is a narrower concept, as it involves the practical application and implementation of innovative, scientific and intellectual potential in the business process, with the aim of obtaining a new competitive product in the production process that will better satisfy the demands and needs of consumers. The practical value of the article lies in the systematization of innovative development theories on the basis of studied sources and own considerations.

Key words: *innovation; innovation process, innovative development, theories of innovation, researchers.*

Постановка проблеми. Інновації існують з моменту першого практичного кроку людини в напрямку покращення свого життя. Незважаючи на це, цілеспрямовані дослідження їх як економічного елементу розпочалися лише на початку ХХ сторіччя. Ще у працях давньогрецьких діячів – Ксенофонта («Домострой»), Платона («Політика») та Аристотеля

(«Нікомахова етика»), можна було зустріти перші натяки на інноваційну діяльність. Наприклад, у праці Ксенофонта викладені думки щодо поділу праці як інноваційного способу організації виробництва: «Зрозуміло, що людині, яка займається багатьма ремеслами, неможливо виконати все однаково добре... і зрозуміло те, що той, хто проводить час за виконанням обмеженої роботи, виконує її найкращим чином».

Подібні фрагментарні звернення до інновацій як вагомого елемента економічної системи можна знайти у працях багатьох учених, проте до ХХ століття жоден з них не ставив центральним питанням свого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наявних теорій інновацій відображено у статтях О. Баранова, Н. Бондаренко, І. Дашковської, І. Волошин, Н. Кузьминчук, Т. Куценко, В. Расихіної та інших. Сутність категорій «інновації» та «інноваційний розвиток» є предметом дослідження у роботах Л. Коваленко, В. Маргасової, Л. Федулової, П. Саблука, Р. Фатхудинова та ін.

Формування цілей статті полягає в дослідженні еволюції теорій інноваційного розвитку національної економіки та підходів до визначення термінів «інновація», «інноваційний процес» та «інноваційний розвиток».

Виклад основного матеріалу. На основі опрацьованих джерел та власних міркувань нами була здійснена в табл. 1 систематизація найбільш вагомих інноваційних теорій та їх представників щодо ролі інновацій.

Таблиця 1 – Генезис теорій інноваційного розвитку

Дослідники, їх наукові праці	Наукові погляди щодо ролі інновацій
Класична економічна школа	
Адам Сміт – «Дослідження про природу й причини багатства народів», 1776 р.	Підкреслював роль інновацій як загально-економічної закономірності і одночасно спонукального мотиву прогресу суспільства в цілому.
Жан Кондорсе – «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму», 1795 р.	Прогрес наук забезпечує прогрес промисловості, який сам потім прискорює наукові успіхи. Під технічними методами він розуміє мистецтво поєднання предметів і надання

Дослідники, їх наукові праці	Наукові погляди щодо ролі інновацій
	можливості бачити їх відносини, а швидко помітивши їх поєднання утворювати нові – інноваційні.
Карл Маркс – «Капітал», 1867 р., 1885 р., 1895 р.	Науково-технічний прогрес розглядався як надбудова – наслідок виробництва, а не як його рушійна сила.
Давид Рікардо – «Початок політичної економії і оподаткування», 1917 р.	Виголосив нейтральність впливу інновацій на відсоткові ставки, заробітну плату та продукцію, яка виготовляється.
Теорія циклів («довгих хвиль»)	
Михайло Туган-Барановський – «Промислові кризи в сучасній Англії», 1894 р.	Розвинув теорію циклічності інноваційного розвитку.
Микола Кондратьєв – «Великі цикли кон'юнктури», 1926 р. (1928 р. видано)	Піднесення економіки характеризувалось накопиченням інновацій, а періоди спаду – супроводжувались зменшенням інновацій.
Класична теорія інновацій	
Вернер Зомбарт – «Капіталістичний підприємець», 1909 р.	Підкреслив визначну роль підприємництва в розвитку економіки й зазначив, що маючи за мету досягнення прибутків підприємцю необхідно вдаватися до залучення у свою діяльність технічних новинок.
Йозеф Шумпетер – «Теорія економічного розвитку», 1912 р. «Цикли бізнесу», 1939 р.	Застосований термін «нові комбінації», в яких учений уособлював форму та зміст розвитку. Підприємницька функція нерозривно пов'язана з нововведеннями, реалізацією параметрів розвитку, створенням нової системи вартостей. Підприємця називає новатором, підкреслюючи цим центральну роль підприємця в інноваційному процесі.
Неокласичні (постшумпетерівські) теорії	
Еверет Мітчел Роджерс – «Дифузія інновацій», 1962 р.	Ввів поняття «епохальних» інновацій як таких, що докорінно змінюють життя людини.
Герхард Менш – «Технологічний пат: інновації долають депресію», 1975 р.	Довів існування довгих хвиль економічної активності. Погіршення стану фірми породжує стимул до інновацій. І навпаки, коли справи фірми процвітають, у неї немає необхідності що-небудь серйозно змінювати у вже налагодженому виробництві. Депресія відіграє роль генератора

Дослідники, їх наукові праці	Наукові погляди щодо ролі інновацій
	умов для появи інновацій, що становлять технологічний базис нової довгої хвилі.
Браян Чарльз Твісс – «Управління науково-технічними нововведеннями», 1974 р.	Під інноваціями розуміє весь процес – від виникнення ідеї до її комерційного освоєння.
Едвін Менсфілд – «Індустріальні дослідження та технологічні інновації», 1968 р., «Дослідження та інновації в сучасній корпорації», 1971 р., «Інновації, технологія і економіка», 1995 р.	«Інновація» як технологічна інновація та процес, що приводить до її комерціалізації. Дифузія інновації починається з новатора, потім винахід адаптується індивідами, групами, фірмами та країнами, а потім починається його копіювання. Дифузія інновацій має чітку послідовність, а саме: винахід – інновація – імітація – дифузія. На поширення технічних інновацій впливає розмір фірми, роль академічних та базових досліджень, міжнародна передача технологій.
Саймон (Семен) Кузнець – «Вікові рухи у виробництві та цінах», 1930 р.	Ввів поняття «епохальних» інновацій як таких, що докорінно змінюють життя людини.
Теорія прискорення	
Пітер Друкер – «Інновації та підприємництво», 1986 р.	Виділив сім класів «можливостей», які він назвав «джерелами інновацій»: несподівана подія, якою може бути несподіваний успіх, несподівана удача; невідповідність між реальністю, такою, якою вона є, і її віддзеркаленням в думках і в оцінках людей; зміна потреб виробничого процесу; зміни в структурі галузі або ринку; демографічні зміни; зміни у сприйнятті та ціннісних установках; нові знання, наукові та ненаукові.
Соціально-психологічна теорія	
Едвард Денісон – «Аналіз економічного зростання США з 1929 по 1969», 1974 р. «Аналіз сповільненого економічного зростання США в 70-і рр.», 1979 р.	Визначав людський капітал як сформований або розвинений у результаті додаткових інвестицій і накопичений людиною запас знань, навичок, здібностей, мотивацій та інших продуктивних якостей, які використовуються в економічній діяльності та сприяють підвищенню продуктивності праці і завдяки цьому забезпечують зростання інноваційної активності.

Дослідники, їх наукові праці	Наукові погляди щодо ролі інновацій
Крістофер Фрімен – «Економічна теорія промислових інновацій», 1974 р. «Інновації в Японії», 1987 р.	Запропонував як сам термін «національна інноваційна система», так і низку постулатів цієї концепції. НІС – це «мережа приватних і державних інститутів і організацій, діяльність і взаємодія яких приводять до виникнення, імпорту, модифікації та поширення нових технологій».
Теорія конкурентних переваг	
Майкл Портер – «Конкурентна перевага: Як досягти високого результату і забезпечити його стійкість», 1985 р.	Компанії підходять до розуміння нововведень у самому широкому сенсі, використовуючи як нові технології, так і нові методи роботи. Вони освоюють нові принципи конкуренції або знаходять кращі засоби конкурентної боротьби під час використання старих способів. Виграють лише ті компанії, які вміло впроваджують потрібні інновації.
Теорія інтелектуальної технології	
Фрідріг Хайск – «Теорія грошей та кредиту», 1912 р. Лауреат Нобелівської премії з економіки 1974 року «За основоположні роботи з теорії грошей і економічних коливань та глибокий аналіз взаємозалежності економічних, соціальних і інституційних явищ».	Стверджував, що всі підприємницькі ідеї ґрунтуються на знаннях, які дають імпульс розробленню інновацій. Він пояснив, чому економіка одних країн є сприйнятливою до інновацій, а інших – ні, і довів, що вирішальну роль у цьому відіграють інституційні основи суспільства – формальні і неформальні (усталені правила, звичаї, традиції, норми поведінки, мораль). До формальних інституцій також можна віднести інноваційну інфраструктуру регіонів, яка створюється державою для підтримки здійснення інноваційних процесів, до неформальних – інноваційну культуру.
Теорія «підривних» інновацій	
Клейтон М. Крістенсен – «Дилема інноватора», 1997 р.	Головною дилемою інноватора Крістенсен вважає беззастережне слідування переконанню, що хороші менеджери повинні триматися ближче до своїх клієнтів. Але парадокс полягає в тому, що компанії, які прислухаються до споживачів і агресивно інвестують у технології та виробничі потужності, однаково досягають успіху і зазнають краху через цю стратегію. У зв'язку з цим Крістенсен зробив сім висновків, які, на його думку, допоможуть впоратися з дилемою інноватора.

Дослідники, їх наукові праці	Наукові погляди щодо ролі інновацій
Теорія полюсів зростання	
Франсуа Перру – «Економічний простір: теорія та застосування», 1950 р.	Вони згрупували галузі виробництва згідно з тенденціями їх розвитку, відокремивши ті з них, які розвиваються досить низькими темпами, та ті, які дають поштовх розвитку інших. В основі ідеї полюсів зростання лежить уявлення про провідну роль галузевої структури економіки, і, в першу чергу, пріоритетних галузей, що створюють нові товари та послуги. Такими галузями мають стати саме високотехнологічні виробництва, які належать до 5 і 6 технологічних укладів.
Теорія інноваційної економіки підприємницького типу	
Пітер Друкер – «Бізнес та інновації», 1985 р.	Згідно з якою інновації (або новаторство) є особливим засобом, за допомогою якого досліджуються зміни в економіці та суспільстві з метою використання їх у бізнесі чи різних сферах обслуговування.

Один з найяскравіших учених-економістів Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) стверджував, що джерелом продуктивності праці є її поділ [1].

Однак А. Сміт, як і інші класики вважав, що інновації фактор другорядний, який опосередковано, через підвищення продуктивності праці, впливає на економічне зростання національної економіки.

Маркс К. у своїй праці «Капітал» писав, що інноваційний процес є відповіддю на тиск з боку ринку, а підприємства, які їх впроваджують, отримують прибуток до того часу, поки виробництво і впровадження цих нововведень не освоїли інші [2].

Серед перших дослідників інновацій можна назвати англійського економіста класичної школи Давида Рікардо (1772–1823). Ефект від впровадження винаходів він бачив у відкритті нових ринків і зростанні поділу праці.

Говорячи про зародження інноваційної теорії, варто згадати нашого відомого земляка – М. І. Туган-Барановського, який є одним з родоначальників інноваційної теорії та засновником

теорії циклів (теорії «довгих хвиль»). Досліджуючи природу криз в англійській промисловості, він виявив, що економічному розвитку притаманна циклічність й така циклічність визначається обмеженістю позичкового капіталу та особливостями його інвестування в капітальні товари [3, с. 12].

Концепція «довгих інноваційних хвиль» була запропонована російським ученим М. Кондратьєвим (доповідь «Великі цикли кон'юнктури», 1925 р.), який на основі дослідженого статистичного матеріалу (від першої промислової революції до кінця ХХ ст.) описав розвиток світової економіки за допомогою чотирьох циклів, які мають по дві фази піднесення і занепаду [4, с. 21]. Основними причинами появи нових хвиль, а відповідно і циклів, були нововведення та науковий розвиток, які сприяли появі нових галузей промисловості та виробництва, суспільному розвитку.

У статті «Капіталістичний підприємець» 1909 року В. Зомбарт підкреслив визначну роль підприємництва в розвитку економіки та зазначив, що маючи за мету досягнення прибутків, підприємцю необхідно вдаватися до залучення в свою діяльність технічних новинок [5].

В «Економічному прогресі» (1910) В. Мічерліх також наголошує на визначній ролі підприємця та інновацій для економічного розвитку [6, с. 10]. Проте проблематика інновацій не була центральною у роботах цих учених.

Першим, хто систематизував розпорошені серед досліджень попередників ідеї щодо ролі нововведень в економічному розвитку та створив практичну теорію, був Йозеф Алоїз Шумпетер. Термін «інновації» був вперше застосований ним у праці «Цикли бізнесу» (1934), проте концепція інновацій була викрадена значно раніше – у роботі «Теорія економічного розвитку» (1912), де був застосований термін «нові комбінації», в яких учений уособлював форму та зміст розвитку [7].

Менш Г. розвинув далі теорію циклів М. Кондратьєва і визначив піки інноваційності, які в подальшому сприяють економічному зростанню [8]. Також він дослідив співвідношення між базовими і поліпшувальними інноваціями, які постійно між собою конкурують.

Лауреат Нобелівської премії за досягнення в розвитку теорії економічного розвитку С. Кузнець також притримувався заданого Шумпетером курсу в інноваційній теорії та ввів поняття «епохальних» інновацій як таких, що докорінно змінюють життя людини.

Соціально-психологічна теорія (Е. Денісон, К. Фрімен, Х. Барнет, С. Вітте) розглядає особистість, людські стосунки та їхню роль в інноваційній діяльності. Людський фактор може як стати перепорою на інноваційному шляху розвитку, так і його каталізатором. Адже «носіями інноваційної діяльності на всіх ділянках відтворювального процесу на підприємстві є люди, насамперед творчі працівники». У багатьох працях учених інноваційна діяльність вивчається здебільшого у взаємозв'язку з інноваціями, інноваційним процесом, оскільки більшість науковців спочатку дають визначення і проводять дослідження поняття «інновація».

Майклом Портером було засновано теорію конкурентних переваг. У своїй праці «Конкуренція», яка практично повністю присвячена питанню взаємозв'язку впровадженнь інновацій та конкурентоспроможності підприємств, М. Портер наголошує на тому, що компанії домагаються конкурентних переваг за допомогою інновацій [9, с. 58]. Вони підходять до розуміння нововведень в самому широкому сенсі, використовуючи як нові технології, так і нові методи роботи.

У великому тлумачному словнику сучасної мови визначають інновацію як комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів [10].

На нашу думку, інноваційна діяльність на відміну від інноваційного процесу є вужчим поняттям, оскільки передбачає практичне застосування й реалізацію інноваційного, наукового й інтелектуального потенціалу у процесі господарювання, маючи на меті отримати в процесі виробництва новий конкурентоспроможний товар, який краще задовольнятиме вимоги і потреби споживачів.

Основними нормативним і законодавчими актами, які регулюють і стосуються інноваційної сфери господарювання, є закони України: «Про інноваційну діяльність», «Про інве-

стиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків», Господарський кодекс України, а також Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року.

Згідно із законом України «Про інноваційну діяльність» «інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери», а «інноваційна діяльність – це діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг».

Висновки. На основі аналізу наявних підходів до трактування понять «інновація», «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність» можна зробити такі висновки: єдиного підходу до визначення цих понять немає, що свідчить про їх багатогранність та необхідність подальших досліджень з метою конкретизації; інновація являє собою кінцевий матеріалізований продукт, технологію або послугу, отримані внаслідок активізації інноваційних процесів на підприємстві, їм характерні кращі характеристики та технологічний рівень порівняно з попередніми аналогами; інноваційна діяльність та процес тісно пов'язані з науковими розробками та дослідженнями, зокрема фундаментальними та прикладними; інноваційна діяльність передбачає поширення інновацій і результатів науково-технічного прогресу з метою задоволення нових потреб суспільства, також цей вид діяльності є ризикованим, передбачає залучення великої кількості ресурсів на всіх етапах створення, випробування та кінцевої реалізації інновації.

Список використаних джерел

1. Адам Сміт. Дослідження про природу і причини багатства народів. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.

2. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. ; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко. Київ : КНЕУ, 1999. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/837/50/1/0/> (дата звернення: 04.08.2023).

3. Теоретико-методичні складові розвитку інноваційної економіки та інвестицій : монографія / П. Т. Бубенко, О. В. Димченко ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. 232 с.

4. Пилипенко Ю. І. Довгохвильові коливання як закономірність розвитку світової економіки. *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 21–31.

5. Пересунько З. М. Теоретичні аспекти розвитку інноваційної теорії. *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2192> (дата звернення: 03.08.2023).

6. Інноваційний розвиток підприємства : навч. посіб. / А. М. Пугач, Н. І. Демчук, О. В. Довгаль, Л. С. Крючко та ін. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2018. 348 с.

7. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.

8. Пересунько З. М. Теоретичні аспекти розвитку інноваційної теорії. *Ефективна економіка*. 2013. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2192> (дата звернення: 03.08.2023).

9. Царенко О. В. Основні напрями розвитку теорії конкурентних переваг. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 4. С. 57–60.

10. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: <https://slovnnyk.me/dict/vts/%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%8F> (дата звернення: 04.08.2023).

References

1. Smith, A. (2018), Research on the nature and causes of the wealth of nations, Our format, Kyiv.

2. Korniyuchuk, L. (1999), History of economic students : textbook, KNEU, Kyiv.

3. Bubenko, P. (2022), Theoretical and methodological components of the development of innovative economy and investments,

Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketova, Kharkiv.

4. Pylypenko, Yu. (2016), "Long-wave fluctuations as a regularity of the development of the world economy", *Economic Herald*, Vol. 3, pp. 21–31.

5. Peresunko, Z. (2013), "Theoretical aspects of the development of innovative theory", *Efficient economy*, Vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2192> (accessed 03 August 2023).

6. Pugach, A. (2018), Innovative development of the enterprise, Individual entrepreneur Shvets V.M.

7. Stark, V. (2011), Theory of economic development: Research of profits, capital, credit, interest and the economic cycle, Kyiv-Mohyla Academy Publishing House.

8. Peresunko, Z. (2013), "Theoretical aspects of the development of innovative theory", *Efficient economy*, Vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2192> (accessed 03 August 2023).

9. Tsarenko, O. (2009), "The main directions of development of the theory of competitive advantages", *Investments: practice and experience*, Vol. 4, pp. 57–60.

10. A large explanatory dictionary of the modern language, available at: <https://slovyk.me/dict/vts/%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (accessed 04 August 2023).

УДК 1(091)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.205

НЕОСТОЇЦИЗМ ЯК НАПРЯМОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ КУЛЬТУРИ РАНЬОМОДЕРНОГО ПЕРІОДУ

Співак Володимир Васильович,

доктор філософських наук, доцент,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

У статті зроблено огляд виникнення та розвитку неостойцизму як філософської течії XVI–XVII століть. Розглянуто основний зміст ідейного наповнення творчості представників цього напрямку. Основним змістом філософії неостойцизму був синтез християнського віровчення й моральної доктрини з ідейною спадщиною античних стоїків. У центрі філософської доктрини неостойцизму стоїть образ християнського мудреця, що стійко протистоїть земним спокусам та ударам фортуни. Проаналізовано вплив неостойцизму на сучасну йому філософську культуру та подальший розвиток філософських учень європейської традиції. Зроблено висновок про морально-етичну та практичну спрямованість філософської спадщини неостойцизму.

Ключові слова: історія філософії, європейська філософія, ранньомодерний період, неостойцизм.

NEOSTOICISM AS A DIRECTION OF EUROPEAN PHILOSOPHICAL CULTURE OF THE EARLY MODERN PERIOD

Spivak Volodymyr,

Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: hortussapientia@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1681-8486

The article reviews the emergence and development of neostoicism as a philosophical movement of the 16th–17th centuries. The main content of the ideological content of the creativity of representatives of this direction is considered. The main content of the philosophy of Neo-Stoicism was the synthesis of the Christian creed and moral doctrine with the ideological heritage of the ancient Stoics. In the center of the philosophical doctrine of Neostoicism is the image of a Christian sage who steadfastly resists earthly temptations and blows of fortune. The impact

of Neo-Stoicism on contemporary philosophical culture and the further development of philosophical teachings of the European tradition are analyzed. A conclusion is made about the moral and practical orientation of the philosophical heritage of Neo-Stoicism.

Key words: *history of philosophy, European philosophy, early modern period, neostoicism.*

Постановка проблеми. Філософська спадщина стоїцизму продовжує викликати інтерес дослідників як з боку представників історико-філософських студій, так і як матеріал для переосмислення й практичного застосування ідей представників стоїчної традиції. Сучасний ренесанс стоїцизму (Райан Холідей, Массімо Пілюччі, Вільям Ірвін), на думку прихильників його ідей, обумовлений вічними проблемами людства, які потребують перевірених рецептів вирішення. Ці процеси не є унікальними й мали місце у філософії попередніх епох: Середньовіччя, Відродження та Нового Часу. Тож зацікавленість неостоїцизмом як філософською течією ранньомодерного періоду є цілком обґрунтованою та може стати фундаментом для кращого розуміння сучасних філософських проблем.

Вагомим цей напрямок є й для вивчення історії української філософської культури. На вплив стоїцизму та неостоїцизму на творчість українських мислителів уже неодноразово звертали увагу дослідники [2]. А факт знайомства церковних інтелектуалів з доробком неостоїків, зокрема з «Політикою» і «Вступом до стоїчної філософії» Юста Ліпсія, підтверджується аналізом каталогів українських книгозбірень епохи бароко [3, с. 49–50].

Метою цієї статті є теоретичний огляд неостоїцизму ранньомодерної епохи, що стане початком циклу статей про особливості моральної складової вчення неостоїків, зокрема Юста Ліпсія, та переосмислення ними філософії стоїцизму через призму християнського віровчення.

Виклад основного матеріалу. Назва «неостоїцизм» для позначення вищезазначеного напрямку ренесансної філософії вперше була використана в роботах Леонтін Занти [11] та Еймара д'Анджер [4].

У подальшому різні аспекти розвитку філософії неостоїцизму розкрили у своїх працях Джон Селарс [16], Крістофер Брук [5], Герхард Острейхт [12] та ін. Вітчизняні дослідники майже не звертають увагу на вивчення цього інтелектуального руху, обмежуючись загальними згадками про вплив неостоїків на українських мислителів епохи бароко. Тож вивчення неостоїцизму сприятиме як детальнішому ознайомленню українського наукового простору з цією течією, так і подальшому виявленню інтелектуальних зв'язків західноєвропейської та української філософської культури.

Неостоїцизм являє собою еkleктичний напрямок європейської філософії, що виник наприкінці XVI століття та намагався поєднати християнське віровчення зі спадщиною античних, насамперед римських мислителів: Сенеки, Марка Аврелія, Епіктета. Головними представниками цього напрямку є Юст Ліпсій, Гійом дю Вер і П'єр Шарон.

Запит на стоїчні ідеї було підготовлено попередніми християнськими авторами (насамперед Боецієм), які містили елементи елліністичних філософських шкіл, зокрема і стоїцизму, в ідейній складовій своїх творів. Інтерес до спадщини стоїків був характерним і для попередників Ліпсія. Наприклад, у 1528 році іспанський священник, королівський сповідник та хроніст Антоніо де Гевара видав політико-дидактичний твір про Марка Аврелія під назвою «Години володаря або золота книга імператора Марка Аврелія», якого на той час вважали взірцем стоїчних чеснот. Вплив ідей стоїцизму простежується в поглядах італійських гуманістів XV – початку XVI століття. Так, П'єтро Помпонацці, зокрема на співвідношення божественного провидіння та свободу Волі Людини. Творчість Леонардо Бруні містить стоїчні погляди на розум, свободу волі та долю людини. Елементи онтології стоїцизму можна віднайти у спадщині Франческо Патріці та Джордано Бруно.

У сфері вчень про суспільство та філософії права, заснованих на вивченні людської природи, стоїчні елементи можна знайти в «Утопії» Томаса Мора (1516) та «De Jure Belli ac Pacis» (Про закон війни і миру) Гуго Гроція (1625) [9].

Тогочасна та пізніша популярність стоїчних ідей та неостоїцизму була продиктована як неспокійними суспільно-політичними реаліями, так і загальною зацікавленістю античною спадщиною в епоху Ренесансу. При цьому мислителі Відродження звертались не лише до суспільно-політичних міркувань стоїків, а й послуговувались стоїчною метафізикою.

Найвагомішим серед неостоїків та засновником цієї течії вважається нідерландський мислитель Юст Ліпсій, який намітив фундамент стоїчного ренесансу в діалозі «*De Constantia in publicis malis*» («Про незламність у часи суспільного лиха»), повна назва «*De constantia libri duo qui alloquium praecipue continent in publicis malis*», що побачив світ у 1584 році. Пізніше Ліпсій розвинув ідеї неостоїцизму у трактатах «*Manductio ad stoicam philosophiam*» (Вступ до стоїчної філософії) (1604), «*Physiologia stoicorum*» (Фізика стоїків) (1604). Третя запланована робота з цієї серії під назвою «Етика» (*Ethica*) – так і не була завершена. Найбільш відомою його працею є «*Politicorum sive Civilis doctrinae libri sex*» («Шість книг про політику або громадянську доктрину», 1589), яку можна вважати логічним продовженням «*De Constantia...*». Його доробок мав успіх серед європейських інтелектуальних кіл й перетворив неостоїцизм на вагомий філософський рух кінця XVI – початку XVII століття. Ця доктрина пропонувала в доповнення до християнської етики оновлені ідеї стоїцизму як повсякденну життєву філософію.

Пізніше позиції неостоїцизму були популяризовані в роботах французького мислителя Гійома дю Вера (діалог «*De la constance et consolation des calamités publiques*», Про незламність і втіху у суспільних лихах, 1593), який на відміну від Ліпсія, що базував свою творчість на спадщині Сенеки, надавав перевагу ідеям Епіктета. Французький богослов П'єр Шарон, що сприйняв ідеї неостоїцизму під впливом релігійних війн, використовував стоїчні теми в трактаті «*De la sagesse*» (Про мудрість, 1601) Цю ж лінію продовжував мораліст Мішель де Монтень у своїх славнозвісних «*Essais*» (1580) [14, с. 374].

У полеміці з аристотелізмом пізнього Середньовіччя доктрина стоїцизму вплинула на багатьох видатних діячів епохи Ренесансу, зокрема Ульріха Цвінглі та Пилипа Меланхтона [9].

Також вплив ідей неостойцизму дослідники констатують у творчості Френсіса Бекона, Рене Декарта, Бенедикта Спінози, а також у праці «De l'esprit des lois» (Про дух законів, 1748) Шарля-Луї де Монтеск'є [9].

Запит на ідеї стоїцизму сприяв поширенню творів представників цього напрямку. Зокрема, латиномовні твори Ліпсія та античних стоїків були поширені в Іспанії та Франції, а також були перекладені англійською. Зокрема, переклад «De constantia» Ліпсія, зроблений Джоном Стредлінгом (1595), був добре сприйнятий у британських аристократичних колах [8, с. 291]. У 1600 році вийшов переклад вищезазначеної праці на польську мову здійснений Янушем Пьотровичем. Твори Ліпсія були досить популярними серед українських інтелектуалів епохи бароко, в цей період було здійснено й перші вітчизняні переклади, які однак не отримали поширення [1]. Своєрідна мода на стоїцизм, викликана цими працями, спричинила вплив на мистецтво, архітектуру та навіть військову справу.

У ранньомодерну епоху вчення стоїків сприймалось в основному через призму латинських авторів, насамперед Сенеки та Цицерона, в творчості яких основна увага приділялась етиці [7, с. 908]. Ліпсій, зокрема, використовував поняття апатії та атараксії, викладені у Сенеки, залучав Цицеронівські моралістичні міркування, роблячи особливий акцент на керуванні пристрастями [17, с. 51]. Також нідерландський мислитель, намагаючись синтезувати античну та християнську мораль, звертався до спадщини Епіктета. Завдяки зусиллям Ліпсія неостойцизм увібрив у себе стоїчну етику, але відкинув матеріалістичні та детерміністичні ідеї античних авторів, що суперечили християнському врівненню [15, с. 144].

На думку неостойків, людина має підкорятись Богу, а не пристрастям. Ця думка підкріплювалась отождошенням долі (фортуни) та божественного провидіння в роботах Ліпсія. Відчуття незламності (постійності, сталості), за Ліпсієм, це спокійне прийняття неминучого. Діяти на основі пристра-

стей це те ж саме, що діяти на основі хибних міркувань. Отже, контроль над пристрастями передбачає правильне міркування та уникнення помилок, які вони можуть спричинити. Матеріальні задоволення та страждання не мають значення, тож головною метою має бут досягнення спокою [6, с. 918]. Інтерпретація Ліпсієм стоїчної апатії як панацеї проти політичних лихоліть його часу та представлення античної поняття долі як божественного провидіння зробила неостоїцизм придатним для використання в християнській моральній доктрині. Фактично, він пішов шляхом християнізації античної філософії, що раніше було зроблено з вченням Аристотеля (Тома Аквінський) та платонізмом (Марсіліо Фічіно) [13].

Розвиваючи стоїчну концепцію мудреця, Ліпсій у ренесансному дусі проголошував, що мудрець характеризується прагненням до знань і розвитку. Мудрець вивчає явища природи та їх причини, закони природи та їх зв'язок з правилами поведінки, що дає ключ до розуміння добра і зла. Якщо моральні принципи мають привести людину до мудрості, то вони мають бути підкріплені моральними повчаннями та загальними знаннями. Всупереч стоїчній ідеї пізнання Бога розумом, Ліпсій, звертаючись до платонівської філософії пізнання, вбачав у розумінні Бога надприродний дар. Але шлях до мудрості полягає у дотриманні правил поведінки обумовлених природою. Ці істини мають бути виведені шляхом міркувань, що перекликається зі стоїчною теорією пізнання. Як філософські доктрини, так і моральні заповіді є дороговказами доброго життя, які доповнюють одне одного. Щасливе життя дається через стоїчне розуміння світу та найвищого блага. Саме ж щасливе життя у дусі Сенеки трактується, як життя згідно з природою. Найвище благо – це життя відповідно до природи, що є рівнозначним життям згідно з добром та чеснотою. Тож метою мудреця є гармонія з природою, універсальним законом світу (Божою волею) та особливою розумною людською природою. Розумна природа ототожнювалась з Богом, отже мудрець – це той, хто слухається Бога [13].

Неостоїки не прагнули створити нову філософію, а скоріше воліли створити «краще» розуміння античних муд-

реців. Тим не менш, їх інтерпретація стоїцизму надала нового звучання античним ідеям та наповнила новим змістом поняття свободи, розуму, природи, долі..., що забезпечило європейським інтелектуалам нове розуміння світу, раціональності, свободи волі та індивіда.

Висновки. Таким чином, неостоїцизм посідає чільне місце у філософській культурі ранньомодерної Європи. Синтезуючи християнську доктрину та філософію античного стоїцизму, а також творчо переосмислюючи ідеї стародавніх філософів, творці неостоїцизму виробили оригінальну філософію, що характеризується посиленою увагою до морально-етичної проблематики та практичною спрямованістю. У центрі їх системи знаходиться фігура людини, що є добрим християнином та прагне до досягнення найвищого блага – стоїчної незворушності, що дозволяє людині залишатись незламною перед спокусами, грою фортуни та катаклізмами суспільних лихоліть. Неостоїцизм справив значний вплив на сучасників та філософську думку наступного періоду, поширивши свої ідеї в інтелектуальному просторі ранньомодерної Європи. Подальше дослідження проблематики неостоїцизму видається перспективним з огляду на те, що отримані результати допоможуть краще зрозуміти особливості розвитку загальноєвропейської та української філософської культури.

Список використаних джерел

1. Дзюба О. Юстус Ліпсій у бібліотеках моголянських професорів (до питання про джерела формування політичних поглядів Пилипа Орлика). *Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали міжнар. наук. конф. "Ad fontes" до 300-річчя Бендерської Конституції 1710 р.* (м. Київ, НаУКМА, 14–16 жовтня 2010 р.) / ред.-упоряд. Н. Яковенко. Київ : Пульсари, 2011. С. 103–107.

2. Кашуба М. В., Паласюк Г. Б. Ідеї стоїків у творчості Григорія Сковороди. *VII Сковородинські читання : збірник праць за матеріалами наукової конференції* (м. Переяслав-Хмельницький, травень, 1996). Київ, 1996. С. 5–13.

3. Сотниченко П. А. Бібліотека Києво-Моголянської академії. Філософські джерела. *Від Вишенського до Сковороди*. Київ : Наукова думка, 1972. С. 47–54.

4. Arbib, Dan. Malebranche, le stoïcisme et les trois erreurs de l'orgueil. *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*. 2015. No. 205 (4). P. 505–524.

5. Brooke, Christopher. *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton: Princeton University Press, 2012.

6. Garber, Daniel; Ayers, Michael. *The Cambridge History of Seventeenth-century Philosophy*. 1998. Vol. 1. Cambridge University Press.

7. Grafton, Anthony; Most, Glenn W.; Settis, Salvatore. *The Classical Tradition*. Harvard University Press, 2010.

8. Hannay, Margaret P. *Ashgate Critical Essays on Women Writers in England, 1550–1700: Volume 2: Mary Sidney, Countess of Pembroke*. Abingdon: Routledge, 2017.

9. Jason Lewis Saunders. Revival of Stoicism in modern times. URL: <https://www.britannica.com/topic/Stoicism/Revival-of-Stoicism-in-modern-times> (дата звернення: 21.06.2023).

10. Jason Lewis Saunders. *Justus Lipsius: The Philosophy of Renaissance Stoicism*, New York: Liberal Art Press, 1955.

11. Léontine Z. (Леонтін Занта). URL: https://en.wikipedia.org/wiki/L%C3%A9ontine_Zanta (дата звернення: 21.06.2023).

12. Oestreich G. *Neostoicism and the Early Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

13. Papn J. Justus Lipsius. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/justus-lipsius/> (дата звернення: 21.06.2023).

14. Schmitt C. B., Kraye J., Kessler E., Skinner Q. *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge University Press, 1990.

15. Sellars J. *Stoicism*. University of California Press, 2006.

16. Sellars J. Neostoicism, *Internet Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://philpapers.org/rec/SELN> (дата звернення: 21.06.2023).

17. Tuck R. *Philosophy and Government 1572–1651*. Cambridge University Press, 1993.

References

1. Dzyuba, O. (2010), "Justus Lipsius in the libraries of mohilian professors (to the question about the sources of the formation of political views of Pylyp Orlyk)", *Pylyp Orlyk: life, politics, texts: materials of the International of science conf. "Ad fontes" for the 300th anniversary of the Bender Constitution of 1710*, (Kyiv, NaUKMA, October 14–16, 2010) / in Yakovenko, N. (Ed.), Pulsary, Kyiv, pp. 103–107.

2. Kashuba, M. V. and Palasiuk, G. B. (1996), "Ideas of the Stoics in the work of Grigoriy Skovoroda, VII Skovorody Readings", *Collection of works based on the materials of the scientific conference* (May, 1996, Pereyaslav-Khmelnyskyi), Kyiv, pp. 5–13.

3. Sotnychenko, P. A. (1972), "Library of the Kyiv-Mohyla Academy. Philosophical sources", *From Vyshensky to Skovoroda*, Naukova dumka, Kyiv, pp. 47–54.

4. Arbib, D. (2015), "Malebranche, le stoïcisme et les trois erreurs de l'orgueil", *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, № 205 (4), pp. 505–524.

5. Brooke, C. (2012), *Philosophic Pride: Stoicism and Political Thought from Lipsius to Rousseau*, Princeton University Press.

6. Garber, D. and Ayers, M. (1998), *The Cambridge History of Seventeenth-century Philosophy*, Cambridge University Press, Vol. 1.

7. Grafton, A., Most, G.W. and Settis, S. (2010), *The Classical Tradition*, Harvard University Press.

8. Hannay, M. (2017), *Ashgate Critical Essays on Women Writers in England, 1550–1700: Volume 2: Mary Sidney, Countess of Pembroke*, Routledge, Abingdon.

9. Oestreich, G. (1982), *Neostoicism and the Early Modern State*, Cambridge University Press, Cambridge.

10. Jason, L. S. *Revival of Stoicism in modern times*, available at: <https://www.britannica.com/topic/Stoicism/Revival-of-Stoicism-in-modern-times> (accessed 21 June 2023).

11. Jason, L. S. (1955), *Justus Lipsius: The Philosophy of Renaissance Stoicism*, Liberal Art Press, New York.

12. Léontine Zanta, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/L%C3%A9ontine_Zanta (accessed 21 June 2023).

13. Papy, J. Justus Lipsius, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, available at: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/justus-lipsius/> (accessed at 21 June 2023).

14. Schmitt, C. B., Kraye, J., Kessler, E. and Skinner, Q. (1990), *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*. Cambridge University Press.

15. Sellars, J. (2006), *Stoicism*, University of California Press.

16. Sellars, J. Neostoicism, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, available at: <https://philpapers.org/rec/SELN> (accessed 21 June 2023).

17. Tuck, R. (1993), *Philosophy and Government 1572–1651*, Cambridge University Press.

УДК 378.147-027.23:34-052

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.214

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ВИКЛАДАЧА ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З МАЙБУТНІМИ ФАХІВЦЯМИ В ГАЛУЗІ ПРАВА

Третяк Олена Станіславівна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і методики викладання
історії та суспільних дисциплін,

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

*(14013, Україна, м. Чернігів, вул. Полуботка, 53,
e-mail: tretiake@gmail.com)*

ORCID: 0000-0001-6124-2597;

Чебоненко Станіслав Олегович,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

*Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: chebonenko_so@i.ua)*

ORCID: 0000-0002-5049-6556

У статті представлено модель формування готовності викладачів до проведення практичних занять з урахуванням компонентів готовності, етапів її формування, особливостей використання різних педагогічних технологій, методів і форм навчання.

Метою статті є визначення технологій, форм і методів, що дозволяють організувати проведення практичних занять та побудова моделі формування готовності викладача до проведення практичних занять.

Методологія статті. Розглянуто цілі проведення практичних занять. Розкрито, що ефективність практичного заняття залежить від взаємодії викладача та студентів, в основі якої лежить проведена викладачем організаційна робота, обрані для застосування відповідно до поставленої мети ті чи інші форми, технології, методи та засоби навчання. Встановлено, що практичне заняття переважно проводиться з використанням кейсів, які сформовані на змодельованих або реальних ситуаціях. Продемонстровано вимоги, які висуваються до студентів у результаті їхньої участі в практичних заняттях. Теоретичну основу формування готовності викладачів представлено через методичне забезпечення практичного заняття, запровадження педагогічних умов.

Результати. Аналіз педагогічних технологій навчання дозволив виділити особливості їх застосування через постановку завдань, вибір змісту,

форм і методів навчання, діагностування результатів, запровадження ділових і рольових ігор, імітаційних вправ, тренінгів, психолого-педагогічних тренінгів індивідуального розвитку, діалогічного мислення. Доведено, що ефективність підготовки викладачів до практичних занять залежить від вміння обирати педагогічні технології, методи, прийоми, сучасні інструменти навчання, які дозволяють моделювати і відтворювати певну професійну діяльність майбутніх фахівців, орієнтувати їх на розвиток професійних якостей (бути: не конфліктним; уважним до дрібниць; стресостійким; готовим враховувати чужу точку зору; готовим працювати в команді; готовим взаємодіяти з різними людьми).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони сприяють формуванню готовності викладачів до практичних занять через розуміння ними етапів підготовчої роботи, постановки цілей, визначення форм і методів, що можуть бути використані для формування професійних якостей студентів, їхніх компетентностей та оцінювання результатів навчальної роботи.

Ключові слова: етапи підготовки викладача до практичного заняття, педагогічні технології навчання, методи, педагогічні умови, складові підготовки, форми.

A MODEL OF FORMING THE TEACHER'S READINESS TO CONDUCT PRACTICAL CLASSES WITH FUTURE SPECIALISTS IN THE FIELD OF LAW

Tretiak Olena,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and methods of teaching
History and Social Disciplines,

T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Collehium"

(53 Polubotka Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: tretiakes@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-6124-2597

Scopus-Author: ID57208033644;

Chebonenko Stanislav,

PhD in Pedagogical, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy
and Humanitarian Disciplines,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: chebonenko_so@i.ua)

ORCID: 0000-0002-5049-6556

The article represents a model of the formation of teachers' readiness to conduct practical classes, taking into account the components of readiness,

stages of its formation, features of the use of various pedagogical technologies, methods and forms of education.

The purpose of the research is to determine the technologies, forms and methods that allow organizing practical classes and building a model of the teacher's readiness to conduct practical classes.

The methodology of the research. Considering the goals of conducting practical classes, it was revealed that the effectiveness of the practical lesson depends on the interaction between the teacher and students, which is based on the organizational work carried out by the teacher, and certain forms, technologies, methods and means of learning are chosen for use in accordance with the set goal. It has been established that practical training is mostly conducted using cases that are based on simulated or real situations. The demands placed on students as a result of their participation in practical classes are demonstrated. The theoretical basis of the formation of the readiness of teachers is presented through the methodical provision of practical classes, the introduction of pedagogical conditions.

The results. The analysis of pedagogical learning technologies made it possible to highlight the peculiarities of their application through the setting of tasks, the choice of content, forms and methods of learning, diagnosis of results, introduction of business and role-playing games, simulation exercises, trainings, psychological and pedagogical trainings for individual development, dialogical thinking. It has been proven that the effectiveness of training teachers for practical classes depends on the ability to choose pedagogical technologies, methods, techniques, modern teaching tools that allow modeling and reproducing certain professional activities of future specialists, orient them to the development of professional qualities (be: non-conflict; attentive to details ; stress-resistant; ready to take into account someone else's point of view; ready to work in a team; ready to interact with different people).

The practical significance of the obtained results lies in the fact that they contribute to the formation of the readiness of teachers for practical classes through their understanding of the stages of preparatory work, setting goals, determining the forms and methods that can be used to form the professional qualities of students, their competencies and evaluate the results of educational work.

Key words: forms, methods, pedagogical conditions, pedagogical learning technologies, stages of teacher's preparation for practical training, training components.

Постановка проблеми. Сучасні вимоги до випускника закладу вищої освіти орієнтовані, в тому числі, на оволодіння ним фахових компетентностей з психології та пенітенціарної педагогіки, що є необхідними в подальшій професійній діяльності. Організація та проведення практичних занять дозволяє сформувати навички та вміння щодо вивчення індивідуальних особливостей особистості, надання психологічної допомоги, розробки програм психокорекційного і педагогічного впливу, застосування методів психолого-педагогічного впливу, прий-

мати самостійні рішення, налагоджувати комунікацію на основі принципів динамічної безпеки, відповідально ставитися до ведення документації, набути досвіду творчої, дослідницької діяльності, дотримуватися академічної доброчесності та спиратися в роботі на чинне законодавство тощо.

Проблеми підготовки та проведення практичних занять з майбутніми фахівцями з галузі знань «Право» в режимі онлайн та офлайн ставали предметом досліджень багатьох науковців. Так, Д. Казначеева [3, с. 205] звертала увагу на дотриманні академічної доброчесності педагогічними та науково-педагогічними працівниками через посилання на джерела інформації у разі використання ідей і розробок інших, контроль дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти, самостійне виконання навчальних завдань тощо. В. Вдовічен, Л. Вдовічена, О. Меленко [2] представили методiku підготовки та проведення практичних занять, акцентуючи увагу на підборі завдань, кейсів, виходячи із змісту робочої програми навчальної дисципліни та надаючи поради викладачам щодо вирішення задачі, в якій представлена фабула розгляду судової справи. О. Третьак, С. Чебоненко, І. Мошта [8] розглядали особливості роботи здобувачів вищої освіти на заняттях, які проводять з використанням технологій дистанційного навчання та психолого-педагогічні проблеми оцінювання їхніх навчальних досягнень, педагогічні умови, які сприятимуть формуванню мотивації студентів до дотримання академічної доброчесності. Ю. Бистрова [1] представила технології навчання у вищій школі, які найбільш часто використовуються, та зробила спробу класифікувати їх таким чином: структурно-логічні технології; інтеграційні технології; професійно-ділові ігрові технології; тренінгові засоби; інформаційно-комп'ютерні технології; діалогово-комунікаційні технології, а також навела перелік методів навчання.

Водночас незважаючи на те, що в педагогіці існують дослідження, присвячені педагогічним технологіям та інтерактивним методам навчання, що можуть бути використані у процесі підготовки майбутніх фахівців з галузі права, потребують розгляду питання щодо організації та проведення за-

нять з психології та пенітенціарної педагогіки, оскільки ці навчальні дисципліни формують у них компетентності, витребувані в подальшій професійній діяльності.

Постановка завдання полягає у визначенні технологій, форм і методів, що дозволяють організувати проведення практичних занять та побудові моделі формування готовності викладача до проведення практичних занять з психології і пенітенціарної педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Стандарт вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» [5] визначає, що теоретичний зміст предметної області, зокрема, становлять знання про основи поведінки індивідів і соціальних груп, серед загальних компетентностей названі, такі як: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; здатність бути критичним та самокритичним та ін. Серед спеціальних компетентностей названі цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи, здатність використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин тощо.

Розглядаючи практичне заняття під кутом взаємодії викладача та студентів, результати якої напряму залежать від того, яку організаційну роботу провів викладач для того, щоб підготуватися до заняття та обрати і застосувати відповідно до поставленої мети ті чи інші форми, технології, методи та засоби, звернемося до напрацювань інших дослідників.

Так В. Вдовічен, Л. Вдовічена, О. Меленко зазначають, що «Найпоширенішою формою організації освітнього процесу у вищій школі є практичні заняття (практикуми). «Практичне (грец. *prakticos* – діяльний) заняття – це форма навчального заняття, за якої викладач організує здобувачам детальний розгляд окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування через індивідуальне виконання відповідно до сформульованих завдань». Практичне заняття являє собою, як правило, заняття з вирішення типових задач, кейсів, які сформовані на реальному фактичному матеріалі або ж наближені до реальної ситу-

ації. Підбираючи систему завдань, задач, кейсів, викладач повинен прагнути до того, щоб це давало цілісне уявлення про навчальну дисципліну і методи її вивчення, формувало комплексний підхід до опанування знаннями і сприяло фаховій підготовці правника» [2, с. 75].

Бистрова Ю. зробила спробу класифікувати педагогічні технології, які може застосувати викладач у процесі проведення навчальних занять, серед яких можна виділити, такі як: «структурно-логічні технології: поетапна організація системи навчання, що забезпечує логічну послідовність постановки і вирішення дидактичних завдань на основі поетапного відбору їх змісту, форм, методів і засобів із урахуванням діагностування результатів; ... професійно-ділові ігрові технології: дидактичні системи використання різноманітних «ігор», під час проведення яких формуються вміння вирішувати завдання на основі компромісного вибору (ділові та рольові ігри, імітаційні вправи, індивідуальний тренінг, комп'ютерні програми тощо); тренінгові засоби: система діяльності для відпрацювання певних алгоритмів вирішення типових практичних завдань за допомогою комп'ютера (психологічні тренінги інтелектуального розвитку, спілкування, розв'язання управлінських завдань); ... діалогово-комунікаційні технології: сукупність форм і методів навчання, заснованих на діалоговому мисленні у взаємодіючих дидактичних системах суб'єкт-суб'єктного рівня» [1, с. 28].

Можна визнати, що використання викладачами вищезазначених педагогічних технологій сприятиме налагодженню психологічного контакту із студентами, вирішенню дидактичних завдань, формуванню креативного підходу до прийняття рішень, актуалізації питань, що пов'язані з майбутньою професійною діяльністю.

До важливих складових практичних занять можна віднести, такі як: виявлення студентами особистісних властивостей (сильні, слабкі) для того, щоб відповідально ставитися до навчання та усувати недоліки, які можуть негативно позначатися на професійній діяльності; набуття студентами особистого досвіду роботи та поведіння в конкретних ситуаціях (само-

стійність через дотримання академічної доброчесності); розвиток концептуальних здібностей (здатності виділяти саме головне); формування готовності у студентів до управління критичними ситуаціями (планування й організація роботи, контроль поведінки у важких життєвих ситуаціях); розвиток здатності студента до вирішення проблем (розвиток спроможності пропонувати декілька варіантів рішень); формування здатності до діалогу (застосування техніки постановки питань, вміння вислухати та бути переконливим, вести діалог).

Наявні такі соціальні вимоги до студента, як:

- здатність приймати рішення – швидко, якісно, аргументовано;
- здатність до мотивації – вихваляє або невдоволений тим, яким чином висловлюється;
- здатність до кооперації – вміння використовувати свої ідеї та тих, хто знаходиться поряд;
- здатність правильно поводитися в конфліктних ситуаціях – виявлення емпатії (співпереживання) до інших;
- здатність працювати в команді – спільне прийняття рішень.

Наявні такі особистісні вимоги до студента, як:

- витривалість щодо навантажень;
- настирливість;
- готовність приймати рішення;
- стійкість до фрустрації;
- позитивне мислення;
- гнучкість психіки.

У публікаціях дослідників розглядаються педагогічні умови, що є основою для ефективної підготовки та проведення занять із студентами. Так, Н. Тверезовська, Л. Філіппова зазначають, що «Умови складають середовище, в якому виникає, існує й розвивається те чи інше явище або процес... Отже, науковці по-різному трактують поняття «педагогічні умови», розглядаючи їх, як:

- характеристику педагогічного середовища;
- обставини, необхідні для перебігу педагогічного процесу;
- фактори, шляхи, напрями педагогічного процесу;

- уявні результати педагогічного процесу;
- форми, методи, педагогічні прийоми» [7].

Дослідники Н. Пархоменко, Р. Серьожнікова, Л. Яковицька називають педагогічні умови «як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів» [6, с. 40].

Таким чином, можна констатувати, що педагогічною умовою готовності викладача до проведення практичних занять з психології та пенітенціарної педагогіки є вміння обирати педагогічні технології, методи, прийоми, сучасні інструменти навчання, які дозволяють моделювати і відтворювати певну професійну діяльність майбутніх фахівців, орієнтувати їх на розвиток професійних якостей (бути: не конфліктним; уважним до дрібниць; стресостійким; готовим враховувати чужу точку зору; готовим працювати в команді; готовим взаємодіяти з різними людьми).

Проведення практичних занять у подібному форматі потребує від викладача розробки таких завдань, які б дозволяли організувати дискусію, розвивали інтерес у студентів для отримання нових знань, формували в них соціальну, психологічну, комунікаційну, прогностичну компетентності, стимулювали обговорення (виділення основних моментів, на які треба звертати увагу; аналіз ситуації та спільне прийняття рішень; заохочення до виявлення ініціативи; достатня аргументація тощо), привчали до відповідальності та нестандартних рішень (врахування різних обставин, ситуаційної поведінки, факторів ризику, криміногенних потреб, інтересів опонента, значущість поставлених цілей), націлювали на рефлексію (узагальнення інформації, критичне мислення, прогноз результатів дій), розвивали самокритичність (виділення сильних та слабких сторін; доцільність застосування тих чи інших дій; оцінка ефективності власних рішень; управління поведінкою; чіткість та зрозумілість, інтонація, емоційність мови; вияв емпатії; мотивація; воля; евристична діяльність), стимулювання за участь у практичному занятті (розробка критеріїв та показників для визначення успішності навчання студентів; контроль якості засвоєння теоретичних знань та практичних вмінь для визначення прогалів у підготовці

(контрольне усне та письмове опитування, тестові завдання, консультації, контрольні завдання, колоквиум тощо).

На практичних заняттях можуть бути задіяні різні форми їх проведення з використанням методів розв'язання ситуаційних завдань (пропонуються змодельовані або реальні ситуації для їх оцінки, аналізу та прийняття рішень), дебати (виробляються правила групової взаємодії для обговорення питань, що виникають за наслідком розгляду запропонованої викладачем ситуації), ігрові методи (ділові ігри, ситуаційно-рольові ігри, бліц-гра, мозковий штурм, кейс-менеджмент, тренінги, «асоціативний куш», робота в парах тощо).

Бліц-гра дозволяє розвивати у студентів пізнавальну активність через вирішення невеликих за обсягом та часом на їх виконання завдань. Для цього викладачу необхідно розробити сценарій гри, підготувати за потреби роздатковий матеріал, сформулювати завдання та правила гри, визначити час на проведення гри, поділити студентів на групи.

До етапів моделювання викладачем ділової (ситуаційно-рольової) гри можна віднести, такі як:

- перший етап – визначити, на розвиток яких компетентностей та досягнення яких цілей спрямована гра;
- другий етап – розробка фабули, яка потребує участі декількох суб'єктів взаємодії (учасники та спостерігач), які виконуватимуть різні ролі за запропонованими інструкціями;
- третій етап – вироблення вимог до учасників гри, порядку здійснення зворотного зв'язку;
- четвертий етап – порядок підведення підсумків гри, надання рекомендацій студентам щодо розвитку особистих якостей, удосконалення рівня знань, вмінь.

В основу розробки моделі формування готовності викладачів до проведення практичних занять з психології та пенітенціарної педагогіки були покладені компоненти (цільовий, когнітивний, практичний, результативний), які логічно взаємопов'язані один з одним. При цьому всі ці компоненти спрямовані на досягнення конкретної мети за рахунок запровадження педагогічних умов, форм, методів

та педагогічних технологій, що дозволяють забезпечити бажаний результат.

Розробка моделі здійснювалася з урахуванням позиції В. Андрущенка [4], який вказує на те, що для ефективності процесу формування професійних умінь необхідно мати чіткі уявлення про вихідний та кінцевий результат.

Завдання моделі визначено такі:

1) набути викладачам знань та вмінь щодо розробки методичних і дидактичних матеріалів для проведення практичних занять;

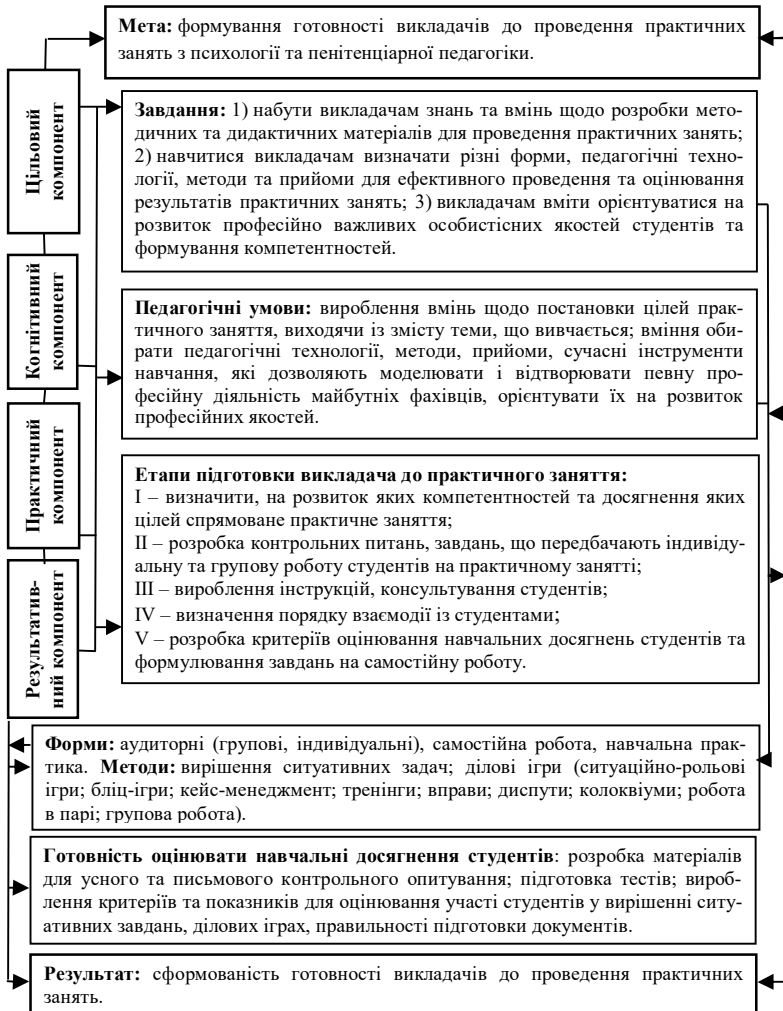
2) навчитися викладачам визначати різні форми, педагогічні технології, методи та прийоми для ефективного проведення і оцінювання результатів практичних занять;

3) викладачам вміти орієнтуватися на розвиток професійно важливих особистісних якостей студентів та формування компетентностей.

Розробка моделі здійснювалася з урахуванням позиції В. Андрущенка [4], який вказує на те, що для ефективності процесу формування професійних умінь необхідно мати чіткі уявлення про вихідний та кінцевий результат.

Структурна модель складається з елементів, представлених на рисунку.

Компонентами готовності викладачів до проведення практичних занять були прийняті: цільовий компонент – вироблення мотивації у викладача до ефективного проведення практичного заняття; когнітивний компонент – оволодіння викладачем теоретичними знаннями щодо використання різних технологій, методів, форм проведення практичного заняття; практичний компонент – якісне методичне та дидактичне забезпечення практичного заняття залежно від обраних форм, педагогічних технологій та методів; результативний компонент – формування вміння готувати матеріали для усного та письмового контрольного опитування, тести, виробляти критерії та показники для оцінювання участі студентів у вирішенні ситуативних завдань, ділових іграх, правильності підготовки документів.

Рис. Модель формування готовності викладачів до проведення практичних занять з психології та пенітенціарної педагогіки

У модель формування готовності викладачів до проведення практичних занять з психології та пенітенціарної педагогіки розміщені структурні елементи, що демонструють

взаємоузгодженість та зорієнтовані на підготовку викладача до результативної взаємодії із здобувачами вищої освіти.

Висновки. Модель формування готовності викладача до проведення практичних занять з психології та пенітенціарної педагогіки містить у собі мету, завдання, педагогічні умови, форми та методи проведення занять, етапи підготовки, засоби діагностики, компоненти готовності та результат. Запровадження цієї моделі дозволить викладачу під час підготовки до практичних занять врахувати різні форми та методи, прийоми, необхідні для ефективної взаємодії та налагодження як індивідуальної, так і групової роботи студентів, розвитку в них необхідних у подальшій професійній діяльності компетентностей. Частина здобувачів вищої освіти навчається дистанційно, тому подальших наукових розвідок потребує дослідження питань, що стосуються розробки рекомендацій щодо організації та проведення практичних занять з використанням технологій дистанційного навчання.

Список використаних джерел

1. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство* : електрон. наук. вид. 2015. № 1 (4). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Bystrova.pdf> (дата звернення: 01.08.2023).
2. Вдовічен В. А., Вдовічена Л. І., Меленко О. В. Методика викладання правничих дисциплін : навч.-метод. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т імені Ю. Федьковича, 2022. 144 с.
3. Казначеева Д. В. Академічна доброчесність як фактор забезпечення вищої освіти в Харківському національному університеті внутрішніх справ. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994–2019 рр.)* : зб. тез доп. на міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 204–207.
4. Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах : монографія / за заг. ред. В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. Київ : Педагогічна думка, 2008. 256 с.
5. Про затвердження стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : наказ МОН України від 20.07.2022 № 644.
6. Сержожнікова Р. К., Пархоменко Н. Д., Яковицька Л. С. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 243 с.

7. Тверезовська Н., Філіппова Л. Сутність та зміст поняття «педагогічні умови». URL: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19146-sutnist-ta-zmist-ponyattya-pedagogichni-umovi.html> (дата звернення: 18.06.2023).

8. Третяк О. С., Чебоненко С. О., Мошта І. М. Психолого-педагогічні проблеми оцінювання здобувачів вищої освіти під час дистанційного навчання. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки.* 2023. № 1 (10). С. 252–267.

References

1. Bystrova, Yu. V. (2015), "Innovative teaching methods in the higher school of Ukraine", *Online journal: Law and innovative society*, No. 1 (4), available at: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2015/04/Bystrova.pdf> (accessed 1 August 2023).

2. Vdovichen, V. A., Vdovichena, L. I. and Melenko, O. V. (2022), *Methods of teaching legal disciplines : manual*, Yuriy Fedkovych Chervivsi National University.

3. Kaznacheeva, D. V. (2019), "Academic integrity as a factor in providing higher education at the Kharkiv National University of Internal Affairs", *25 years of experience and a look into the future (1994–2019) : Collection of abstracts*, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, pp. 204–207.

4. Andrushchenko, V. P. and Lugova, V. I. (2008), "Personally oriented technologies of learning and upbringing in higher educational institutions" : monography edit, *Pedagogical thought*, Kyiv.

5. On the approval of the standard of higher education in specialty 081 Law for the first (bachelor) level of higher education : Ministry of Education and Science of Ukraine, Issue No. 644 dated 20.07.2022.

6. Seryozhnikova, R. K., Parkhomenko N. D. And Iakovytska L. S. (2003), *Basics of psychology and pedagogy : manual*, Center of educational literature, Kyiv.

7. Tverezovska, N. and Filippova L. The essence and content of the concept of "pedagogical conditions", available at: <http://www.stattionline.org.ua/pedagog/106/19146-sutnist-ta-zmist-ponyattya-pedagogichni-umovi.html> (accessed 18 June 2023).

8. Tretiak, O. S., Chebonenko S. O. and Moshta I. M. (2023), "Psychological-pedagogical problems of assessment of students of higher education during distance learning", *Scientific journal "Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences"*, No. 1 (10), pp. 252–267.

УДК 373.3.091.313:004.946:004.946.5(045)

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.227

ІМЕРСИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ

Швардак Маріанна Василівна,

доктор педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти

та освітнього менеджменту,

Мукачівський державний університет

(89607, Україна, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26)

ORCID: 0000-0002-9560-9008

ResearcherID: AAL-8999-2021

Scopus-Author ID: 57413372000

Стаття присвячена проблемі використання імерсивних технологій у початковій освіті. З'ясовано, що імерсивні технології за останні роки стрімко розвинулись від сумнівно перспективних до трендових та скрізь використовуваних. Доведено, що введення їх в освітній процес Нової української школи є потребою сьогодення та чинником підвищення якості освіти. Визначено мету статті: вивчити особливості використання імерсивних технологій в початковій освіті. Уточнено сутність імерсивних технологій. Виділено складові імерсивних технологій: реальну (об'єктивну), доповнену (додану) та віртуальну реальності. Висвітлено якісні характеристики застосування імерсивних технологій у початковій освіті. Наведено приклади використання імерсивних технологій у процесі вивчення різних освітніх галузей початкової освіти, зокрема: мовно-літературної, математичної, природничої, інформатичної, технологічної, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної, мистецької та фізкультурної. Визначено, що застосування імерсивних технологій у початкових класах містить: віртуальні екскурсії, віртуальні лабораторії, AR-книги, AR-ігри, 3D-моделювання. Запропоновано деякі застосунки імерсивних технологій для використання в початковій освіті. У процесі вивчення особливостей імерсивних технологій у початковій освіті визначено переваги та недоліки їх застосування. З'ясовано, що імерсивні технології сприяють підвищенню якості освітнього процесу, роблячи його більш інтерактивним, адаптованим та захопливим для школярів; розширюють можливості навчання; сприяють кращому розумінню складних концепцій; стимулюють мотивацію та інтерес до навчання, пам'ять і зосередженість, творчість і активність молодших школярів. Виявлено, що використання імерсивних технологій в освіті значно розширює інструментарій сучасного фахівця.

Ключові слова: імерсивні технології, віртуальна реальність, доповнена реальність, застосунок, молодші школярі, початкова освіта.

IMMERSIVE TECHNOLOGIES IN PRIMARY EDUCATION

Shvardak Marianna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Preschool Pedagogy, Primary
Education and Educational Management,

Mukachevo State University

(26 Uzhgorodska Street, Mukachevo, 89607, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-9560-9008

ResearcherID: AAL-8999-2021

Scopus-Author ID: 57413372000

The article is devoted to the problem of using immersive technologies in primary education. It was found that immersive technologies have rapidly developed in recent years from doubtfully promising to trendy and used everywhere. It has been proven that their introduction into the educational process of the New Ukrainian School is a need today and a factor in improving the quality of education. The purpose of the article is determined: to study the peculiarities of the use of immersive technologies in primary education. The essence of immersive technologies has been clarified. The components of immersive technologies are highlighted: real (objective), augmented (added) and virtual reality. The qualitative characteristics of the use of immersive technologies in primary education have been determined. Examples of the use of immersive technologies in the process of studying various educational fields of primary education are given, in particular: language and literature, mathematics, natural sciences, informatics, technology, social and health care, civics and history, art and physical education. It was determined that the use of immersive technologies in primary classes may include: virtual tours, virtual laboratories, AR-books, AR-games, 3D modeling. Some applications of immersive technologies for use in primary education are proposed. In the process of studying the features of immersive technologies in primary education, the advantages and disadvantages of their use were determined. It was found that immersive technologies contribute to the improvement of the quality of the educational process, making it more interactive, adaptable and exciting for schoolchildren; expand learning opportunities; contribute to a better understanding of complex concepts; stimulate motivation and interest in learning, memory and concentration, creativity and activity of younger schoolchildren. It was found that the use of immersive technologies in education significantly expands the toolkit of a modern specialist.

Key words: *immersive technologies, virtual reality, augmented reality, application, younger students, primary education.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій спричинив докорінні зміни у сфері освіти. В умовах цифровізації ведеться активний пошук нових актуальних тех-

нологій навчання, спрямованих на розвиток у здобувачів освіти практико-орієнтованих навичок, доступних в умовах змішаного навчання та безперервної освіти. Вдосконалення та оптимізація комп'ютерних систем зробили можливим використання імерсивних технологій, які за останні роки стрімко розвинулись від сумнівно перспективних до трендових та скрізь використовуваних. Уведення їх в освітній процес Нової української школи є потребою сьогодення і чинником підвищення якості освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання імерсивних технологій в освітньому процесі є предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, таких як: О. Буров, Н. Гончарова, Ю. Єчкало, Н. Зільберман, Т. Кауделл, В. Климнок, С. Литвинова, Є. Матвієнко, Д. Мізелл, Є. Модлю, С. Семеріков, В. Сербін, О. Сипченко, О. Слободяник, В. Ткачук.

Разом з тим імерсивні технології та їх застосування в початковій освіті не знайшли достатнього відображення в науковій літературі, що й обумовило актуальність цього дослідження.

Формування цілей статті. Мета статті: вивчити особливості використання імерсивних технологій в початковій освіті. Завдання статті: уточнити сутність імерсивних технологій, виділити їх складові; окреслити якісні характеристики застосування імерсивних технологій у початковій освіті; здійснити аналіз їх використання у процесі вивчення різних освітніх галузей початкової освіти; з'ясувати переваги та недоліки застосування імерсивних технологій в початковій освіті.

Виклад основного матеріалу. Імерсивні технології в науковій літературі розглядаються як технології повного або часткового занурення суб'єкта (людини) у віртуальний світ [6]. Тобто це сучасна технологія, яка доповнює зображення реального світу віртуальними елементами і дає можливість взаємодіяти з ними.

Імерсивні технології є порівняно новими інструментами в освіті. Вони не можуть повністю замінити традиційні методи викладання, але можуть якісно доповнити навчання: зробити його практико-орієнтованим, простішим, зрозумілішим та цікавішим.

Головна ідея імерсивних технологій полягає у підвищенні відчуття присутності, взаємодії та участі користувача у віртуальному або поєднаному (реальному та віртуальному) середовищі [5].

Виділяють такі складові імерсивних технологій:

RR (англ. – real reality) – реальна (об’єктивна) реальність, в якій знаходиться користувач і яку сприймає органами своїх чуттів. Це світ, що існує незалежно від нього і його свідомості.

AR (англ. – augmented reality) – доповнена (додана) реальність. Дозволяє користувачеві додавати віртуальний контент до реального світу, використовуючи камеру смартфона. Тобто камера знімає реальний світ і доповнює його віртуальними об’єктами. Застосунки AR працюють із тривимірними моделями, текстами, зображеннями, анімацією та відео [7].

VR (англ. – virtual reality) – віртуальна реальність – повністю змодельована дійсність із застосуванням цифрових технологій, дозволяє користувачеві зануритися в цілком інший віртуальний світ, який він може бачити, чути, а також відчувати. Щоб потрапити у віртуальну реальність, користувачеві потрібно одягти повністю закриті окуляри (наголовні шоломи) [2].

Імерсивні технології мають великий потенціал у напрямку модернізації початкової освіти, роблять навчання інтерактивним, більш цікавим та захопливим для молодших школярів [8]. Визначимо якісні характеристики застосування імерсивних технологій у початковій освіті:

1. Занурення. За допомогою віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) учні можуть «зануритися» у віртуальне або доповнене середовище, щоб досліджувати та вивчати різні предмети з більшою деталізацією і реалізмом. Імерсивне середовище забезпечить ефект так званої «живої присутності» суб’єкта, що полегшить сприйняття школярами навчального матеріалу.

2. Імерсивний візуальний та аудіальний досвід. Досліджувані технології надають користувачам можливість переживати реалістичний візуальний та звуковий досвід, який імітує реальність; допоможуть учням краще зрозуміти абстрактні концепції, створюючи інтерактивні візуалізації складних процесів, об’єктів та явищ [4].

3. Індивідуальне навчання. Імерсивні технології адаптуються до рівня навичок та потреб здобувачів освіти, надаючи додаткову підтримку тим, хто потребує більше часу або, навпаки, завдань підвищеної складності.

4. Зворотний зв'язок та оцінювання. Імерсивні технології допоможуть учителям збирати дані про реакції та роботу здобувачів освіти, дозволяючи зрозуміти, наскільки ефективним є навчання. Вчителі можуть відстежувати прогрес учнів та вносити зміни в освітній процес на основі цих даних.

5. Стимулювання творчості. Імерсивні технології сприяють творчому розвитку, дозволяючи здобувачам освіти створювати, досліджувати та взаємодіяти з власними ідеями у віртуальному або доповненому середовищі.

6. Підвищення інтересу до навчання. Завдяки цікавому та захопливому характеру імерсивних технологій в учнів підвищується пізнавальний інтерес, мотивація до навчання [3].

Наведемо приклади використання імерсивних технологій у процесі вивчення різних освітніх галузей початкової освіти:

1. Мовно-літературна галузь:

– віртуальні книжкові тури до місць подій літературних творів; учні зможуть відвідати віртуально місця, де відбуваються події твору, досліджувати їх середовище та відчутти атмосферу;

– створення інтерактивних віртуальних казок, де учні взаємодіють з персонажами, впливають на хід подій та вирішують сюжетні завдання;

– використання доповненої реальності (AR) для створення інтерактивних візуальних словників; учні досліджують слова, переклади та приклади відразу на своїх смартфонах або планшетах;

– застосування віртуальних інструментів для творчих завдань, таких як: написання власних казок, віршів чи оповідань;

– проведення віртуальних інтерв'ю з персонажами твору, де учні ставлять їм запитання і вивчають їх характери та мотиви;

– використання віртуальних рольових ігор для розуміння внутрішнього світу персонажів та аналізу їхніх дій;

– створення віртуальних презентацій або музейних експозицій про життя та творчість авторів літературних творів.

2. Математична галузь:

– використання віртуальних ігор для навчання математичних концепцій; учні розв’язують задачі і завдання у віртуальному середовищі;

– використання доповненої реальності (AR) для візуалізації геометричних фігур; учні можуть досліджувати та робити вимірювання віртуальних об’єктів;

– створення віртуальних симуляцій для демонстрації математичних процесів (наприклад, розв’язування рівнянь);

– створення віртуальних завдань та задач, які допомагають учням застосовувати математичні знання в реальних ситуаціях;

– створення віртуальних головоломок та ігор, які розвивають логічне і математичне мислення;

– організація віртуальних математичних турнірів.

3. Природнича галузь:

– організація віртуальних екскурсій до різних природних ландшафтів (ліси, гори); заповідників, де учні вивчають унікальні пам’ятки історії і культури, живої і неживої природи;

– використання доповненої реальності (AR) для вивчення екосистем, взаємодії тварин та рослин, а також їхньої ролі у природному середовищі;

– використання віртуальних симуляцій для спостереження за поведінкою та взаємодією тварин у природних умовах;

– організація віртуальних екскурсій до різних країн світу;

– використання додатків AR-реальності для вивчення Сонячної системи та спостереження за Всесвітом;

– створення віртуальних симуляцій для дослідження природних процесів, таких як: кругообіг речовин у природі, вплив погодних явищ тощо;

– використання віртуальних інтерактивних моделей для вивчення водних ресурсів, циклу води, річок, озер тощо;

– організація віртуальних проєктів, де учні можуть вивчати проблеми екології і розробляти варіанти їх вирішення;

– використання інтерактивних глобусів, моделей Сонячної системи.

4. Інформатична галузь:

- використання віртуальних ігор та середовищ для навчання основам програмування; учні можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами, створювати програми та спостерігати за їх виконанням;

- створення віртуальних симуляцій для дослідження роботи комп'ютерних систем, мереж та інших інформаційних процесів;

- використання імерсивних технологій для створення алгоритмів;

- використання віртуальних інтерактивних тренажерів для навчання дітей основам безпеки в інтернеті;

- використання віртуальних графічних редакторів та інструментів для створення малюнків, анімацій;

- створення віртуальних вікторин та головоломок, які розвиватимуть логічне мислення школярів.

5. Технологічна галузь:

- використання віртуальних інструментів для створення та моделювання конструкцій;

- створення віртуальних симуляцій технічних процесів, таких як: обробка матеріалів, збірка конструкцій тощо;

- використання імерсивних технологій для віртуальних досліджень та експериментів; учні можуть спостерігати за результатами і вивчати принципи дії безпосередньо у віртуальному середовищі;

- розробка віртуальних прототипів своїх ідей та проєктів, що допоможе школярам вивчати основи дизайну та різні технічні аспекти;

- створення віртуальних варіантів технічних завдань, де учні можуть застосовувати знання та навички для вирішення реальних виробничих ситуацій;

- робота віртуальних майстерень та лабораторій для вивчення конкретних технічних процесів, машин чи пристроїв;

- використання доповненої реальності (AR) для навчання вирішенню технічних проблем та збірки/розбірки пристроїв;

- організація віртуальних турнірів і змагань, де учні демонструють свої технічні вміння та винаходи.

6. Соціальна і здоров'язбережувальна галузь:

– створення віртуальних ситуацій для навчання основам етики, конфліктології та взаємодії з оточенням;

– застосування віртуальних тренажерів для формування здорового способу життя (правильне харчування, фізична активність, основи гігієни).

7. Громадянська та історична галузі:

– створення віртуальних історичних подорожей, які дозволять учням побачити історичні події та реалії відповідних епох;

– використання віртуальних музеїв для дослідження історичних артефактів та культурних пам'яток.

8. Мистецька галузь:

– створення віртуальних художніх галерей та виставок, де учні вивчають мистецтво та взаємодіють зі створеними творами;

– використання доповненої реальності (AR) для створення інтерактивних мистецьких інсталяцій.

9. Фізкультурна галузь:

– створення ігор та тренажерів для фізичної активності через віртуальну або доповнену реальність;

– організація віртуальних змагань та спортивних заходів для підвищення мотивації до фізичної активності.

Додатково важливо враховувати індивідуальні потреби та особливості кожного учня під час використання імерсивних технологій. Також педагоги повинні бути готові до постійного оновлення своїх знань та навичок у сфері технологій для забезпечення ефективного навчання.

Застосування імерсивних технологій у початкових класах містить:

1. Віртуальні екскурсії – використання VR для віртуальних подорожей в історичні місця, музеї, заповідники або навіть країни. Це допоможе учням досліджувати світ.

2. Віртуальні лабораторії – використання VR для виконання експериментів та спостереження результатів.

3. AR-книги – книги із AR-зображеннями або відео, що відображаються під час сканування сторінки книги за допомогою смартфона або планшета.

4. AR-ігри – використовуються для навчання математики, мови та інших предметів. Це зробить навчання більш захопливим та інтерактивним.

5. 3D-модельювання – програмне забезпечення, таке як Minecraft та Tinkercad, дозволяє дітям створювати власні тривимірні світи, будувати та розробляти різноманітні проекти, що розвиває творчість і технічні навички [1].

Пропонуємо такі застосунки імерсивних технологій для використання в початковій освіті: Освіта 4D, Assemblr, Arloopa, AR 3D Animals, AR Solar System, TryCam AR, Sta Walk 2, My Cardiac Coach, Quiver 3D Coloring App, Planets 4D, Space 4D+, «Anatomy 4D+, Google Earth, Minecraft, Tinkercad тощо.

Імерсивні технології інтегруються в освітній процес для покращення засвоєння матеріалу, створення захопливого досвіду. Їхня інтерактивність та здатність створювати реалістичні ситуації дозволяють учням відчувати навчальний матеріал більш глибоко та залучено.

У процесі вивчення особливостей імерсивних технологій в освіті визначено переваги їх застосування:

1. Імерсивні технології допомагають візуалізувати абстрактні та складні концепції, що сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню навчального матеріалу.

2. Використання імерсивних технологій стимулює активну участь школярів в освітньому процесі, оскільки вони можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами та середовищами.

3. Учні можуть вирішувати різноманітні завдання, робити віртуальні експерименти та взаємодіяти з віртуальними сценаріями, що розвиває їх креативність та проблемно-орієнтоване мислення.

4. Імерсивні технології адаптуються до індивідуальних потреб та рівнів засвоєння учнів, надаючи можливість для персоналізованого навчання.

5. Учні отримують реалістичний досвід, який буде важливим для розуміння певних концепцій, наприклад, історичних подій, географічних регіонів, наукових процесів тощо.

6. Імерсивні технології створюють захопливе освітнє середовище, яке залучає увагу учнів та підвищує їхню мотивацію до вивчення [9].

7. Деякі імерсивні технології дають можливість учням співпрацювати, вирішувати завдання разом, досліджувати та взаємодіяти віртуально.

Загалом використання імерсивних технологій у початковій освіті може зробити навчання більш цікавим, захопливим та ефективним, сприяючи кращому розумінню навчального матеріалу.

Незважаючи на багато позитивних аспектів, застосування імерсивних технологій у сучасній українській початковій школі також супроводжується певними недоліками та викликами. Ось деякі з них:

1. Вартість та доступність техніки. Більшість імерсивних технологій є дорогими для закладів освіти, особливо в умовах фінансових обмежень. Це обмежує доступність таких технологій для більшої кількості шкіл та учнів.

2. Необхідність підготовки вчителів. Застосування імерсивних технологій вимагає від вчителів додаткового навчання та підготовки. Вони повинні засвоїти нові навички та знання для ефективного використання цих технологій в освітньому процесі.

3. Технічні проблеми під час застосування імерсивних технологій: неполадки обладнання, недостатній ресурс апаратного забезпечення, проблеми зі з'єднанням та інші, що може призвести до перебоїв в освітньому процесі.

4. Навчання без зв'язку з реальністю. Імерсивні технології можуть зосереджувати увагу учнів на віртуальних сценаріях, відволікаючи їх від реальних життєвих ситуацій та знань.

5. Обмежена інтерактивність. Деякі імерсивні додатки мають обмежену можливість взаємодії або не враховують індивідуальних потреб учнів.

6. Потенційні здоров'я та безпека. Тривале використання імерсивних технологій може викликати дискомфорт, погіршення зору, запам'ятовування тощо. Важливо дотримуватися рекомендацій щодо безпеки.

7. Залежність від технологій. Існує ризик, що використання імерсивних технологій може призвести до надмірної залежності від цифрових засобів навчання, що негативно вплине на розвиток інших навичок та соціальних вмінь.

8. Відсутність стандартів та критеріїв. З огляду на швидкий розвиток імерсивних технологій важко визначити стандарти та критерії використання цих технологій в освіті.

Окреслені недоліки вимагають уважного планування та збалансованого підходу до використання імерсивних технологій у навчанні з урахуванням потреб і можливостей молодших школярів.

Висновки. Загалом імерсивні технології сприяють підвищенню якості освітнього процесу, роблячи його більш інтерактивним, адаптованим та захопливим для школярів; розширюють можливості навчання; сприяють кращому розумінню складних концепцій; стимулюють мотивацію та інтерес до навчання, пам'ять і зосередженість, творчість та активність молодших школярів.

Таким чином, використання імерсивних технологій в освіті значно розширює інструментарій сучасного фахівця. Технології віртуальної та доповненої реальності передбачають зміну ролі педагога, який створює проєкт нового віртуального середовища, розробляє сценарій взаємодії з візуальним інтерактивним матеріалом, що сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у висвітленні проблеми опанування імерсивних технологій майбутніми учителями початкових класів у процесі фахової підготовки.

Список використаних джерел

1. Гончарова Н. Технологія доповненої реальності в підручниках нового покоління. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. Вип. 22. С. 46–56. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-46-56>.

2. Климяк В. Є. Віртуальна реальність в освітньому процесі. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2018. № 2. С. 207–212.

3. Литвинова С. Г., Буров О. Ю., Семеріков С. О. Концептуальні підходи до використання засобів доповненої реальності в освітньому процесі. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2020. Вип. 55. С. 46–62.

4. Мерзликін О., Тополова І., Тронь В. Developing of Key Competencies by Means of Augmented Reality at CLIL Lessons. *Educational Dimension*. 2018. Вип. 51. С. 58–73. URL: <https://doi.org/10.31812/pedag.v51i0.3656>.

5. Сипченко О. М. Імерсивні технології в освіті. Наукові та освітні трансформації в сучасному світі : збірник матеріалів Всеукраїнської міждисциплінарної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 15 липня 2021 року). Суми, 2021. С. 295–296.

6. Слободяник О. В. Імерсивні технології у працях вітчизняних та зарубіжних науковців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 201, С. 120–124. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-201-120-124>.

7. Ткачук В. В., Єчкало Ю. В., Тарадуда А. С., Стеблівець І. П. Доповнена реальність як засіб реалізації дистанційного навчання в умовах карантину. *Освітній дискурс : збірник наукових праць*. 2020. Вип. 22. № 4. С. 43–53.

8. Швардак М. В. Цифрові інтерактивні технології в освітньому процесі початкової школи. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2023. № 8. С. 39–48. URL: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2023-8-3>.

9. Bakhmat N., Popadych O., Derkach L., Shvardak M., Lukashchuk M., Romanenko V. Using Information Technologies to Train Today Teachers in the Educational Environment. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 2022. Vol. 14 (2). P. 479–499.

References

1. Goncharova, N. (2019), "Technology of augmented reality in textbooks of the new generation", *Problems of the modern textbook*, Issue 22, pp. 46–56.

2. Klimniuk, V. E. (2018), "Virtual reality in the educational process", *Collection of scientific works of the Kharkiv National University of the Air Force*, Issue 2, pp. 207–212.

3. Litvynova, S. G., Burov, O. Yu. and Semerikov, S. O. (2020), "Conceptual approaches to the use of augmented reality tools in the

educational process", *Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, Issue 55, pp. 46–62.

4. Merzlykin, O., Topolova, I. and Tron, V. (2018), "Developing of Key Competencies by Means of Augmented Reality at CLIL Lessons", *Educational Dimension*, Issue 51, pp. 58–73.

5. Sipchenko, O. M. (2021), Immersive technologies in education. Scientific and educational transformations in the modern world: collection of materials of the All-Ukrainian interdisciplinary scientific and practical conference (Chernihiv, July 15, 2021), Sumy, pp. 295–296.

6. Slobodianyuk, O. V. (2021), "Immersive technologies in the works of domestic and foreign scientists", *Proceedings. Series: Pedagogical sciences*, Issue 201, pp. 120–124.

7. Tkachuk, V. V., Yechkalo, Y. V., Taraduda, A. S. and Steblivets, I. P. (2020), "Augmented reality as a means of implementing distance learning in quarantine conditions", *Educational discourse: a collection of scientific works*, Issue 22, No. 4, pp. 43–53.

8. Shvardak, M. V. (2023), "Digital interactive technologies in the educational process of primary school", *Scientific journal of the Khortytsk National Academy. Series: Pedagogy. Social work*, Issue 8, pp. 39–48.

9. Bakhmat, N., Popadych, O., Derkach, L., Shvardak, M., Lukashchuk, M. and Romanenko, V. (2022), "Using Information Technologies to Train Today Teachers in the Educational Environment", *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, Issue 14 (2), pp. 479–499.

УДК 37.091.3:811.111]:«379»

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.240

**МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
НА ТЕМУ «ДОЗВІЛЛЯ (КІНО ТА ТЕАТР)»
ДЛЯ КУРСАНТІВ ПЕРШОГО РОКУ НАВЧАННЯ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПСИХОЛОГІЯ» АКАДЕМІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

Шендерук Олена Борисівна, кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри іноземних мов,
Академія Державної пенітенціарної служби
(14000, Україна, м. Чернігів, бул. Гонча, 34,
e-mail: Shenderuk1@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-4147-327X

У статті порушується проблема навчання курсантів першого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби іноземній мові, яке позиціонується як іношомовна освіта. Остання розглядається в термінах формування в користувачів мови нової міжкультурної свідомості як здатності бачити у собі і своєму співрозмовникові носіїв певних культур, готових зрозуміти інший спосіб життя й мислення, поважати право на культурну «іншість», толерантно ставитися до цінностей і поведінкових моделей в іншій культурі, протидіяти стереотипам та упередженням, переосмислювати власний культурний багаж. Парадигма сучасної іношомовної освіти будується на основі принципу діалогу культур; критичного ставлення до усталених тверджень; відкритого обміну думками на основі взаєморозуміння й поваги до культурного розмаїття. Формулюється бачення сучасного заняття з іноземної мови як джерела мультикультурної інформації. Визначено та обґрунтовано методичні стратегії іношомовного навчання, що сприятимуть ефективному формуванню в курсантів професійної комунікативної компетенції та оптимізують процес навчання іноземної мови у групах з різним рівнем мовленнєвої підготовки. Вивчена та проаналізована психолого-педагогічна та методична література з досліджуваної теми; застосовано емпіричні методи: цілеспрямоване спостереження за навчальним процесом; інтерв'ювання та порівняння. Запропоновано методичні стратегії організації роботи з курсантами першого року навчання спеціальності «Психологія» Академії Державної пенітенціарної служби на засадах диференційованого підходу.

Ключові слова: англійська мова, курсанти першого року навчання, спеціальність «Психологія», методична розробка, іношомовна освіта.

METHODICAL DEVELOPMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE ON THE TOPIC "LEISURE (CINEMA AND THEATER)" FOR THE FIRST-YEAR CADETS OF THE "PSYCHOLOGY" SPECIALTY AT THE ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE

Shenderuk Olena, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Foreign Languages Department,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: Shenderuk1@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-4147-327X

The article deals with the problem of teaching English in cadets of the first year of the "Psychology" specialty at the Academy of the State Penitentiary Service, that is positioned as foreign language education. The latter is considered in terms of formation of a new intercultural consciousness in language users as the ability to see themselves and their interlocutor as speakers of certain cultures, ready to understand a different way of life and thinking, to respect the right to cultural "otherness", to be tolerant to values and behavioral patterns of another culture, counteract stereotypes and prejudices, rethink one's own cultural baggage. The paradigm of modern foreign language education is built on the principle of cultures dialogue; critical attitude to established statements; open exchange of ideas based on mutual understanding and respect for cultural diversity. A vision of modern foreign language classes as a source of multicultural information is formulated. The methodical strategies of foreign language learning, which will contribute to the effective formation of cadets' professional communicative competence and optimize the process of learning a foreign language in groups with different levels of speech preparation, have been defined and substantiated. Psychological and pedagogical and methodical literature on the researched topic is studied and analyzed; empirical methods are applied: purposeful observation of the educational process; interviewing and comparing. Methodical strategies for organizing the work of the first-year cadets majoring in "Psychology" of the Academy of the State Penitentiary Service on the basis of a differentiated approach are proposed.

Key words: *the English language, cadets of the first year of study, specialty "Psychology", methodical development, foreign language education.*

Постановка проблеми. Сьогодні та майбутнє України пов'язано із входженням нашої країни в Європейський Союз, залученням до скарбниць світової культури та здобутків науки й освіти, можливістю отримання знань з першоджерел. Англійська мова є міжнародною і людина в будь-якій країні може спілкуватися цією мовою. Особистість, яка знає

англійську, також має великий попит у міжнародному бізнесі та спільноті. Запорукою успіху є підвищення ефективності навчання англійської мови, а її вивчення вимагає постійної практики та терпіння. Серед курсантів панує думка, що неможливо досягти вільного володіння англійською мовою і така тенденція заважає їм її вивчати. Більшість з них вивчають англійську мову лише для складання іспиту. Крім того, їм не надається достатньо практики для вивчення мови. Знання англійської мови необхідне, якщо хочеш досягти успіху в житті. Це головне вікно сучасного світу. У сучасному глобальному світі важливість англійської мови не можна заперечувати та ігнорувати, оскільки ця мова є найбільш поширеною мовою, якою розмовляють у всьому світі. Мова є важливим джерелом спілкування. Це спосіб, за допомогою якого ми ділимося своїми ідеями, почуттями, поглядами та думками з іншими. Мова відрізняє нас від тварин та робить нас людьми. Англійська мова є найпоширенішою мовою в світі. Кожна п'ята людина вміє говорити або принаймні розуміє англійську. Сьогодні завдяки новітнім технологіям англійська відіграє ключову роль у кількох секторах, зокрема в медицині, інженерії та освіті тощо. Приблизно один мільярд людей в усьому світі розмовляють англійською. Крім цього, у 67 країнах ця мова є офіційною та у 27 країнах англійська мова є другою державною мовою [1].

Враховуючи роль англійської мови як мови міжнародного спілкування, актуальність цієї розробки безперечна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання викладання дисципліни «Іноземна мова» та «Іноземна мова професійного спрямування» відображено в дослідницьких роботах вітчизняних методистів у ракурсі реінтеграції культурного виміру в навчання іноземних мов (О. Є. Місечко) [2], навчання іноземної мови здобувачів вищої освіти в різнорівневих групах немовних спеціальностей (С. В. Литвін, В. А. Пермінова, А. І. Сікалюк) [3], міждисциплінарних особливостей змісту курсу «Іноземна мова професійного спрямування» для підготовки фахівців другого рівня освіти зі спеціальності «Психологія» (І. В. Борисенко, А. І. Набок) [4].

Мета статті полягає у представленні методичної розробки на тему «Дозвілля (кіно та театр)» для курсантів першого року навчання Академії Державної пенітенціарної служби для формування в користувачів мови нової міжкультурної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Розробка розрахована на 1 год. 20 хв. Тип заняття: лекція з елементами практичного заняття.

Мета заняття:

Дидактична: актуалізувати набуті знання, вміння та навички, розвивати мовленнєві компетенції, активізувати та ввести нові лексичні одиниці теми, практикувати курсантів у монологічному та діалогічному мовленні, розвивати навички сприймання на слух (аудіювання, перегляд відео) та активізувати в мові курсантів граматичний матеріал про минулий час (Past Simple) в англійській мові.

Розвивальна: розвивати логічне мислення, творчу увагу, вміння робити висновки, розширювати кругозір курсантів методом використання інтерактивних засобів навчання та застосування вивченого матеріалу у мовленнєвих ситуаціях.

Виховна: виховувати старанність, наполегливість, бажання творчо працювати, прищеплювати вміння висловлювати свою думку, свідоме ставлення до процесу навчання та мовну культуру.

Вміння: аналізувати, порівнювати, критично думати, робити висновки та узагальнювати.

Методи: 1) метод проєкту; 2) метод уявного мікрофона; 3) груповий метод; 4) метод моделювання ситуації.

Забезпечення заняття:

А. Наочні посібники: презентації у програмі PowerPoint, відео «Forest Gump».

Б. Технічні засоби навчання: мультимедійний проєктор, ноутбук, white-board.

В. Роздатковий матеріал: кросворди, тексти про різні кінофільми (Match), тексти «Hollywood», діалоги та ситуації «Going to the cinema», лексичні вправи.

Г. Література:

Основна:

1. Англійська мова для повсякденного спілкування за редакцією В. К. Шпака.

Додаткова:

1. Elementary stories for reproduction.
2. Газета «English».

Епіграф заняття: Cinema is the most beautiful fraud in the world Jean-Luc Godard.

Забезпечення заняття

№ етапу	Етапи заняття, навчальні питання та їх зміст, зміст практичних завдань, вправ, контрольних завдань та ін.	Форми і методи навчання	Доповнення та зміни
I.	Початок заняття 1. Привітання, організація групи. 2. Повідомлення теми і мети заняття. 3. Активізація та введення лексичних одиниць.	Практичне заняття, індивідуально-масове опитування курсантів.	
II.	Основна частина заняття 1. Контроль домашнього завдання. 2. Пред'явлення тексту для читання "Hollywood". 3. Аудіювання ("Cinema"). 4. Робота з відео. 5. Практикування діалогічного мовлення. Рольова гра. 6. Практикування у вживанні граматичного та лексичного матеріалу.	Фронтальне опитування, метод проєкту. Індивідуально-масове опитування. Робота в парах, метод моделювання ситуації. Груповий метод. Фронтальна бесіда. Робота з дошкою.	
III.	Заклучна частина заняття 1. Пояснення домашнього завдання. 2. Підбиття підсумків заняття, коментування оцінок.	Метод уявного мікрофона.	

Хід заняття

I. Початок заняття:

1. Організаційний момент.

Good morning, my dear cadets! Sit down, please. I am very glad to meet you at our English lesson. First of all, tell me please, is anybody absent today? Thank you. So, let's start our lesson. Cinema is the most beautiful fraud in the world (Jean-Luc Godard). Do you know who he is? (Jean-Luc Godard is a French-Swiss film director, screenwriter and film critic. He is a pioneer of the 1960s French New Wave film movement. Among his famous films are 'The Image Book', 'To Live your own life').

2. Повідомлення теми та мети заняття.

Today we are continuing to speak about cinema, movies, films, genres, styles of films and everything connected with the topic "Cinema". Cinema and TV films have become an important part in our life. Our plan is the following: topic introduction (I'll explain you some information concerning the topic, crossword, matching vocabulary, matching the movies to the synopsis, checking home projects, reading the text about Hollywood, listening, watching video, and speaking (dialogues, role-playing) etc.

II. Основна частина заняття:

1. At first, I want you to give so to say a short lecture on this topic. I will explain you the difference between the words film, picture, and movie. I will also introduce you with adjectives connected with this topic, different genres, types of films, explain what impression a film can produce.

Look at the first slide and say what is the difference between these words. (Slide 3).

If we speak about success the film had, we can say (Slide 4): Цей фільм зібрав велику аудиторію. Фільм мав успіх.

When we speak about films we can use the following adjectives (Slide 5) (Silent (mute), sound, colour, feature).

Next slide presents different genres. The difference between historical and history films. Historical – the accent on the theme of the film is made. History - a great historical meaning for development of film industry (Slide 6).

Expressions concerning who shoot the film and how it was shouted (Slide 7).

What impression a film can produce on us (Slide 8).

2. First, I want you to revise different film genres and find out the types of programmes. You have to do the following crossword:

A	O	P	G	A	V	C	L	Z	U	S	N	M	K	R	T
C	D	Q	E	R	T	Y	U	O	A	O	Z	X	C	V	B
A	O	D	F	G	M	U	S	I	C	A	L	H	J	K	L
Z	C	X	C	O	M	E	D	Y	V	P	B	N	M	W	K
L	U	H	A	G	F	D	S	A	Q	O	E	R	T	E	Y
U	M	I	R	O	P	A	S	H	D	P	F	G	H	S	J
W	E	A	T	H	E	R	F	O	R	E	C	A	S	T	B
Q	N	E	O	R	T	Y	I	R	U	R	O	P	I	E	A
S	T	D	O	F	G	H	L	R	K	A	Z	X	T	R	C
V	A	B	N	E	W	S	M	O	N	M	R	Y	C	N	I
A	R	S	D	F	G	H	J	R	K	L	Z	X	O	C	V
B	Y	N	M	Z	X	C	V	B	N	M	A	S	M	D	F

(WEATHER FORECAST, DOCUMENTARY, COMEDY, MUSICAL, SITCOM, NEWS, CARTOON, FILM, SOAP OPERA, WESTERN, HORROR) [5]

3. Look at the class board and match the word from the second column with its definition:

<ul style="list-style-type: none"> – A film about space travel or life in an imaginary future. – A film about criminals and detectives. 	<ul style="list-style-type: none"> musical a western a comedy a science fiction film a crime film
---	--

<ul style="list-style-type: none"> – A film with lots of music and dance. – A film about cowboys and life in the Wild – West. – A funny film with happy ending. – A film in which mysterious and frightening things happen. – The plot of the film is usually about two people who fall in love and have funny things happen to them. <p>Movies are high-energy and contain lots of fight scenes.</p>	<p>a horror film action a romantic comedy</p>
---	---

4. Match the movies below to their synopsis (see the Appendix).

5. Перевірка домашнього завдання (проекти).

T.: You are to tell us about your favorite movie, the most interesting movie you have ever seen, your favorite actor (actress). And now let's check your home task. I expect your creative works to be very interesting and exciting. *Розповіді з теми «Сінета» із представленням власних проєктів.*

I'm satisfied with your work. You've coped with it in a proper way. Thank you.

6. T.: By the way, where did Walt Disney work? He worked in Hollywood. What is Hollywood? Let's learn a few facts about it.

Read the text and be ready to answer my questions. You have five minutes to read it through:

to appear – з'являться

entertainment – розважальний

to aim – мати на меті

amusing – забавний, кумедний, цікавий

to blossom – розквітати

profit – прибуток

to come true – здійснитися

fate – доля

to depend on – залежати від

advertising – реклама

release – визволення, позбавлення, звільнення

to compete – змагатися, конкурувати

strain of stardom – зіркова напруга

a breakdown – зрив

a figurine – статуетка

an award – нагорода

to participate – брати участь

pavement – тротуар

Hollywood

“Hollywood” is the name of a Los Angeles district, California, which appeared in 1910. It is a part of American entertainment industry aimed at amusing, educating and giving the public what it wants. In the 1920s, American film industry blossomed. Producers needed more money and American banks readily gave money as movies brought big profits. Unknown actors could become famous in a day, poor people became rich and Hollywood became the “town where all dreams come true“. Hollywood helped to create the “American Dream“.

The 1920s saw Hollywood as the centre of movie industry with a world-wide market. The production of films began in Hollywood in the late 1920s.

The fate of a movie often depends on advertising. Before the release, grand shows, parties with big stars, interviews are organized. The star-system is also cultivated because it gives big profits. A star is a kind of goods that can be bought and sold. Everything, including stars’ private lives, is used by managers to build up their public image. A star must compete with other stars, to be in a good form. Not everybody can stand the stress and strain of stardom. Nervous breakdowns are common place phenomenon in Hollywood.

One of the greatest events in Hollywood is the annual presentation of Oscar, the legendary figurine that is the highest award of the American Cinema Academy. This organization was founded in 1927. Its aim was to further the development of cinematography. Every year in February the American press publishes the titles of films, which have been chosen for the competition. On the presentation day there is a magnificent show in the Los Angeles

Music Centre. Awards are given to the best actor, to the best actress, for the best script, for music etc. Foreign films also participate in the competition. Another tradition is the ceremony of leaving one's footprints or handprints on the pavement in front of the Chinese Theatre [6].

Answer the questions:

1. Where is Hollywood situated?
2. What does the fate of a movie depend on?
3. What is one of the greatest events in Hollywood?
4. What is another tradition in Hollywood?
7. Listening (Elementary Stories for Reproduction 49). See the

Appendix.

8. Watching video.

T.: Before you watch the video, try to reproduce the dialogue that was taken from it. These phrases are jumbled. You should put them in correct order:

- This is my very good friend Mr. Gump. Can you say hi?
- Hello, Mr. Gump.
- Hello.
- Can I go watch TV now?
- Yes. Just keep it low.
- You are a mama, Jenny.
- I'm a mama. His name's Forrest.
- Like me!
- I named him after his daddy.
- He got a daddy named Forrest, too?
- You're his daddy, Forrest. Hey...Forrest, look at me. Look at me, forrest. There's nothing you need to do. You didn't do anything wrong. O.K.? Isn't he beautiful?
- He's the most beautiful thing I've ever seen. But...is...is he s-smart? Like, can he...
- He's very smart. He's one of the smartest in his class. Yeah, it's O.K. Go talk to him.
- What are you watching?
- Bert and Ernie.

T.: Now let's see the extract from the movie and check [7].

9. Speaking (dialogues).

T.: Let's go to the cinema now. What shall we do? We'll invite friends. On the cards you have some dialogues. First, fill in the blanks and then act the dialogues out. So, we have invited each other to the cinema. Imagine we are in the cinema. Act the dialogues out.

Going to the cinema

– Hello.

– Hello.

– How are you?

– Fine, thanks. And you?

– I'm fine too.

– There is _____ on at _____.

– Shall we go and see it?

– I like _____. Where and when _____?

– I'll be outside _____ at about _____.

– Fine. I'll try not to be late.

– Bye.

Role-playing.

T.: Your next task is to act out a dialogue between Natasha, Nick and the cashier. You have a minute to think the task over.

Card 1: You are a cashier in a cinema. A boy wants to buy two back stalls. You apologize, there are no stalls left, you have the circle only. You sell tickets.

Card 2: You are Nick. You've invited Natasha to see a new film. Now you are outside the cinema. You go to the box office. You want to buy two back stalls, but there are seats in the circle only. You tell Natasha that the cashier says there are no stalls and ask her if she does not mind sitting in the circle. You ask the cashier to give two circles and thank her.

Card 3: You are Natasha. Together with Nick you are outside the cinema. You go to the box office. Nick buys tickets, but there are no stalls. He asks if you don't mind sitting in the circle. It's perfectly all right with you. You ask him not to worry.

III. Заключна частина заняття.

1. Підбиття підсумків та пояснення домашнього завдання.

Today you've perfectly coped with your home task. And that's why you'll get one more creative task to write a composition "Why do people go to the cinema"?

2. I'm satisfied with the lesson. You were very active, especially... Your marks are ... I would like to notice the project works by ... The lesson is over. Good bye.

Висновки. Отже, англійська мова є однією з найбільш вживаних і домінуючих мов у світі, яка впливає на кожен сферу життєдіяльності людини. Безсумнівно, вона відіграє дуже важливу роль та допомагає об'єднати нас у глобальному світі. Хоча навчання англійської мови може бути складним та займати багато часу, ми можемо побачити, що дуже цінно вчитися, оскільки це відкриває багато можливостей. Викладений у методичній розробці матеріал відображає необхідність і забезпечує подальше занурення курсантів у царину іноземної мови та підтверджує характер вивчення англійської, покликаний розширити мультикультурну сферу її вживання для ефективного функціонування майбутніх спеціалістів.

Список використаних джерел

1. Rajathurai Nishanthi. "The importance of learning English in today world". *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*. 2018. No. 5, Volume 3. Issue 1 (Nov – Dec). P. 871–874.

2. Місечко О. Є. Міжкультурна парадигма іншомовної освіти: що криється в деталях? *Вісник КНЛУ*. Серія Педагогіка та психологія. 2018. Вип. 29. С. 62–71.

3. Литвин С., Пермінова В., Сікалюк А. Навчання іноземної мови здобувачів вищої освіти у різнорівневих групах. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка*. 2021. Вип. 14–15 (170–171). С. 191–195.

4. Набок А., Борисенко І. Особливості змісту дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» для підготовки фахівців другого рівня освіти (на прикладі спеціальності «Психологія»). *Науковий вісник Сіверщини*. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки. 2022. № 1 (8). С. 131–140.

5. Yukhymchuk S. Going to the cinema. *English*. 2006. No. 46 (335). P. 3–4.

6. Hill L. A. *Elementary Stories for Reproduction*. Oxford University Press. No. 196. P. 64.

7. Вчимо англійську по фільмам. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LLHaR5JHYJI> (дата звернення: 23.07.2023).

References

1. Rajathurai Nishanthi (2018), "The importance of learning English in today world", *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, Volume 3, Issue 1, No. 5, pp. 871–874.

2. Miseshko, O. Ye. (2018), "Intercultural paradigm of foreign language education: what lies in the details?", *Bulletin of the Kyiv National Linguistic University*, No. 29, pp. 62–71.

3. Lytvyn, S., Perminova, V. and Sikaliuk, A. (2021), "Teaching a foreign language to students of higher education in groups of different levels", *Bulletin of the Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko*, No. 14–15 (170–171), pp. 191–195.

4. Nabok, A. and Borysenko, I. (2022), "Features of the content of the discipline “Foreign language of professional direction” for the training of specialists of the second level of education (on the example of the specialty “Psychology”)", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education*, No. 1 (8), pp. 131–140.

5. Yukhymchuk, S. (2006), "Going to the cinema", *English*, No. 46 (335), pp. 3–4.

6. Hill, L. A. (1977), "Elementary Stories for Reproduction", *Oxford University Press*, No. 196, pp. 64.

7. We learn English through films, available at: <https://www.youtube.com/watch?v=LLHaR5JHYJI> (accessed at 23 July 2023).

УДК 159.92

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.253

ПРО ДЕЯКІ КОГНІТИВНІ ТА МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ З ЧИСЛА ЗАСУДЖЕНИХ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Шимко Віталій Артурович, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, начальник сектору психологічної допомоги та інновацій в пробації,

ДУ «Центр пробації»

(04050, Україна, м. Київ, вул. Ілленка, 81,

e-mail: shymko@outlook.com)

ORCID: 0000-0003-4937-6976

Scopus Author: ID 57204110630

Researcher: ID C-8373-2017

У статті розглянуто когнітивні та мотиваційно-ціннісні особливості суб'єктів пробації, які були засуджені за колабораційну діяльність. Дослідження спрямоване на вивчення психологічних механізмів, що впливають на поведінку колаборантів, та їх вплив на процес реабілітації та ресоціалізації цих осіб.

В основі роботи лежать результати пілотного анкетування суб'єктів пробації, проведеного в 2022 році сектором психологічної допомоги та інновацій у пробації. За результатами аналізу виявлено, що колаборанти використовують соцмережі та телебачення значно рідше порівняно з працівниками пробації, з особливою акцентуацією на обмеженому використанні соцмереж.

Дослідники виявили відмінності у виборі інформаційних джерел між колаборантами та працівниками пробації: перші частіше користуються телеграмом, у той час як другі віддають перевагу ютубу. Така різниця може свідчити про варіативність когнітивних стилів та способу сприйняття інформації між цими групами.

Стаття також розглядає вплив інформаційного середовища на мислення суб'єктів пробації: соцмережі сприяють словесно-логічному мисленню, тоді як відеоконтент на ютубі активізує наочно-образне мислення. Висвітлена різниця в активності та способі сприйняття інформації може впливати на спосіб, яким суб'єкти реагують на подану інформацію.

Дослідження також вказує на необхідність розширення ціннісного простору суб'єктів пробації, оскільки колаборанти рідше виїжджають за кордон порівняно з працівниками пробації.

Усі ці висновки підкреслюють важливість врахування когнітивних та мотиваційно-ціннісних особливостей суб'єктів пробації під час розроблення програм реабілітації та ресоціалізації для колаборантів. Поєднання

різних форм мислення та врахування їхнього інформаційного середовища може сприяти більшій успішній реабілітації та ресоціалізації цієї групи осіб.

Ключові слова: *колабораційна діяльність, колаборант, мотивація, цінності, когнітивні особливості, пробація.*

ON CERTAIN COGNITIVE AND MOTIVATIONAL-VALUE CHARACTERISTICS OF PROBATION CLIENTS AMONG COLLABORATIONISTS

Shymko Vitalii, Doctor of Sciences (Psychology),
Senior Researcher, Head of the Department of Psychological Assistance
and Innovations in Probation,
State Establishment "Probation Center"
(81 Ilienka Street, Kyiv, 04050, Ukraine,
email: shymko@outlook.com)
ORCID: 0000-0003-4937-6976;
Scopus Author ID 57204110630;
Researcher ID C-8373-2017

This article explores the cognitive and motivational-value characteristics of probation subjects who have been convicted of collaboration activities. The research aims to investigate the psychological mechanisms influencing the behavior of collaborators and their impact on the rehabilitation and reintegration process.

The study is based on the results of a pilot survey of probation subjects conducted in 2022 by the Sector of Psychological Assistance and Innovations in Probation. The analysis revealed that collaborators use social media and television significantly less frequently compared to probation staff, with a particular emphasis on limited use of social media.

Researchers identified differences in the choice of information sources between collaborators and probation personnel: the former more often use Telegram, while the latter prefer YouTube. These differences may indicate variability in cognitive styles and information perception between these groups.

The article also examines the influence of the information environment on the thinking of probation subjects: social media fosters verbal-logical thinking, whereas video content on YouTube activates visual-spatial thinking. The highlighted differences in activity and information perception can affect how subjects react to the presented information.

The research also emphasizes the need to expand the value space of probation subjects, as collaborators less frequently travel abroad compared to probation staff.

All these findings underscore the importance of considering the cognitive and motivational-value characteristics of probation subjects when developing rehabilitation and reintegration programs for collaborators. Combining different forms of thinking and taking into account their information environment can contribute to a more successful rehabilitation and reintegration of this group of individuals.

Key words: *collaborationism, collaborationist, motivation, values, cognitive characteristics, probation.*

Постановка проблеми. Суспільство сучасної України стикається із безпрецедентними викликами у сфері соціальної реабілітації та перевиховання осіб, які брали участь у колабораційній діяльності. Це важливе питання стосується як самих колаборантів, так і української спільноти в цілому, оскільки воно має велике значення для відновлення соціальної гармонії та забезпечення правопорядку. Однак успіх у цьому напрямі залежить від глибокого розуміння когнітивних та мотиваційно-ціннісних особливостей суб'єктів пробації, які були засуджені за колабораційну діяльність. Колабораціонізм, як складний і багатогранний феномен, вимагає комплексного підходу у вивченні його передумов та подоланні наслідків для осіб, які брали участь у цій діяльності. Це містить аналіз когнітивних процесів, які впливають на сприйняття та розуміння здійснених дій, а також вивчення мотиваційних факторів і ціннісних орієнтацій, які лежать в основі їхньої поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У березні 2022 року Україна криміналізувала будь-який вид співпраці з державою-агресором у відповідь на вторгнення Російської Федерації (Кравчук & Бондаренко, 2022). Із вказаного часу вже встигли з'явитись перші вітчизняні дослідження колабораціонізму [1–8], абсолютна більшість з яких зосереджена на різноманітних правових аспектах цього явища. Зарубіжні дослідники переважно вивчають колабораціонізм за матеріалами подій Другої світової війни та одноставно дотримуються думки щодо надзвичайно складного характеру цього феномена та про розпливчастість самого поняття [9–17]. Західні вчені здебільшого зосереджені на вивченні особливостей соціально-історичного підґрунтя колабораціонізму. Водночас мотивація та психологія самих колаборантів досліджені значно меншою мірою та фрагментарно.

Формування цілей статті. Ця публікація спрямована на дослідження декотрих когнітивних та мотиваційно-ціннісних особливостей суб'єктів пробації, які були засуджені за колабораційну діяльність. Метою цього дослідження є розкриття відповідних психологічних механізмів, які впливають на поведінку колаборантів, а також формування розуміння того, як ці

механізми можуть впливати на процес їх реабілітації та ресоціалізації.

Зауважимо, що ця стаття розкриває лише частину результатів пілотного дослідження соціально-демографічних та індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів пробації з числа колаборантів, яке було проведено наприкінці 2022 року сектором психологічної допомоги та інновацій в пробації ДУ «Центр пробації». Повний науковий звіт щодо результатів вказаного дослідження, а також розширені математико-статистичні обрахунки проведеного анкетування і порівняння показників експериментальної (58 колаборантів) та контрольної (388 працівників пробації) груп розміщено в міжнародному науковому репозиторії Harvard Dataverse [18].

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед чисельних відмінностей між досліджуваними групами, зокрема, вивчалось питання щодо сталих інформаційних джерел респондентів. Як з'ясувалось, колаборанти в цілому значно рідше користуються як телебаченням (U-критерій Манна-Уїтні, $p = 0,017$), так і соцмережами (U-критерій Манна-Уїтні, $p < 0,001$) у порівнянні з працівниками пробації. Особливо суттєвою є різниця щодо соцмереж (рис. 1; 2). При цьому всередині експериментальної групи респонденти в цілому однаково (рівномірно) витрачають час на ТБ та соцмережі. Для порівняння, сукупний інформаційний баланс у працівників пробації схиляється на користь ТБ.

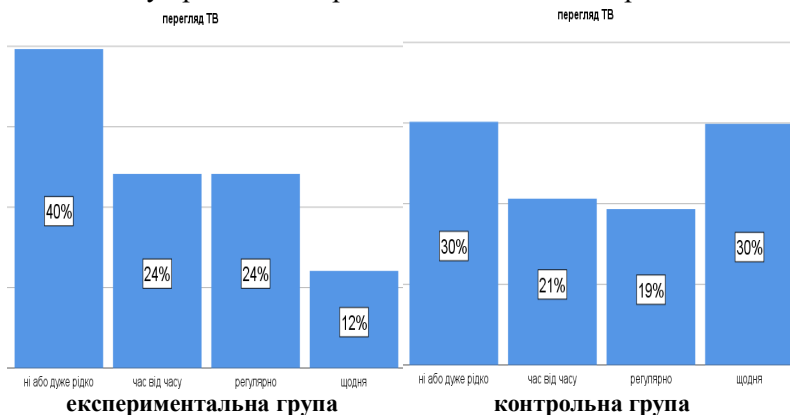
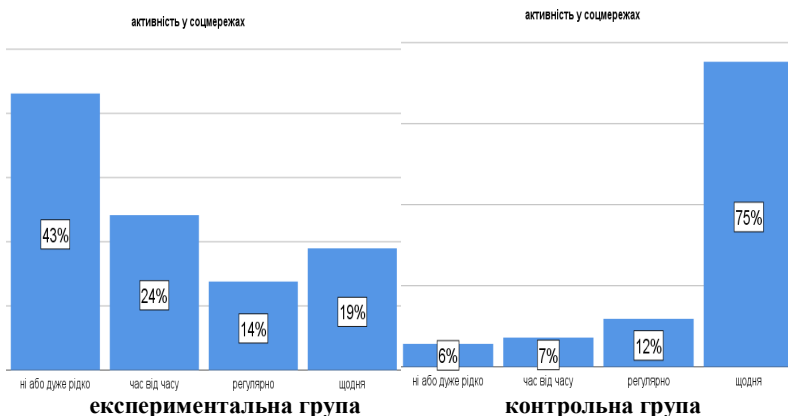

Рис. 1. Порівняння частоти перегляду ТБ (складено автором)

Рис. 2. Порівняння частоти користування соцмережами (складено автором)

Розподіл уваги респондентів щодо конкретних соцмереж вимірювався за допомогою такої шкали: 0 – не користуюсь; 1 – іноді користуюсь; 2 – часто користуюсь; 3 – дуже часто користуюсь. На рис. 3 наведено середні показники в групах по кожній соцмережі. Сірим кольором позначені випадки, коли достовірних відмінностей між групами немає (твітер, лінкедін, категорія «інші канали»). Решта показників – мають статистично достовірні відмінності (U-критерій Манна-Уїтні, $p \leq 0,008$). Для наочності ми позначили червоним кольором ті соцмережі, які колаборанти використовують частіше працівників пробації (однокласники, вКонтакті), синім – навпаки.

Разом з різницею у частоті користування соцмережами важливим є специфіка загальної структури інформаційного підживлення. А саме, провідним каналом в контрольній групі є телеграм. Особливості інформаційно-психологічної архітектури цієї соцмережі передбачають акцент на коротких і, переважно, текстових повідомленнях та широких можливостях миттєвої інтерактивної взаємодії користувачів. Принаймні за цими ознаками телеграм суттєво відрізняється від ютуб – улюблена мережа колаборантів. На нашу думку, телеграм більш суттєво активує у користувача словесно-логічне мислення порівняно з ютуб. Інтенсивність оновлення інформації

в телеграм-каналах є максимально швидкою. Користувачі в новинних стрічках зазвичай рідко натрапляють на застарілу інформацію та сприймають свіжий контент з можливістю миттєвого його обговорення.

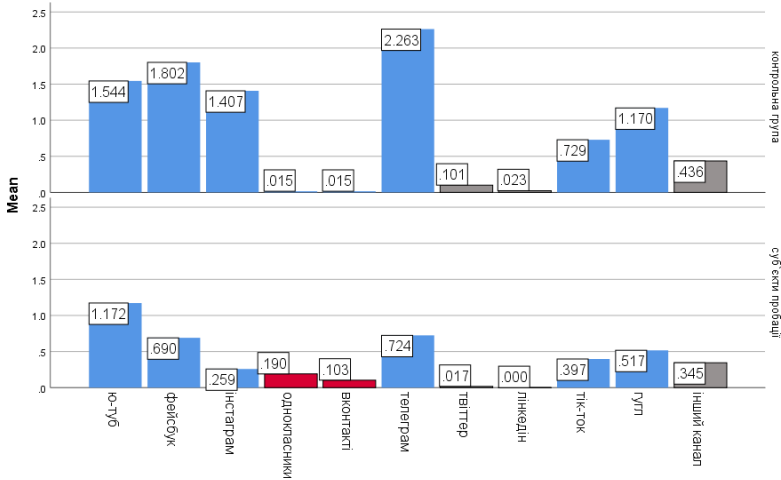

Рис. 3. Порівняння користування конкретними соцмережами (складено автором)

Провідний канал в експериментальній групі (ютуб) має принципово іншу інформаційно-психологічну архітектуру. Тут акцент, як правило, на відеоконтенті, що переважно активує в користувача наочно-образне мислення. При цьому пріоритетність матеріалів, який пропонується до ознайомлення, суттєво залежить від його популярності, а не тільки «свіжості». Частота оновлення матеріалів в ютуб є більш повільною, ніж у телеграмі. Також тривалість перегляду відеороликів, як правило, є суттєво більш тривалою порівняно зі сприйняттям коротких текстів у чатах телеграму. Інтерактив користувачів присутній, але він структурно є набагато більш інертним. Так, в ютуб переважають коментарі під відеороликами. Подібні до телеграму миттєві чати на ютуб активуються тільки під час прем'єри відеотрансляцій. При цьому більша частина переглядів відеоконтенту на ютуб, як правило, відбувається постфактум.

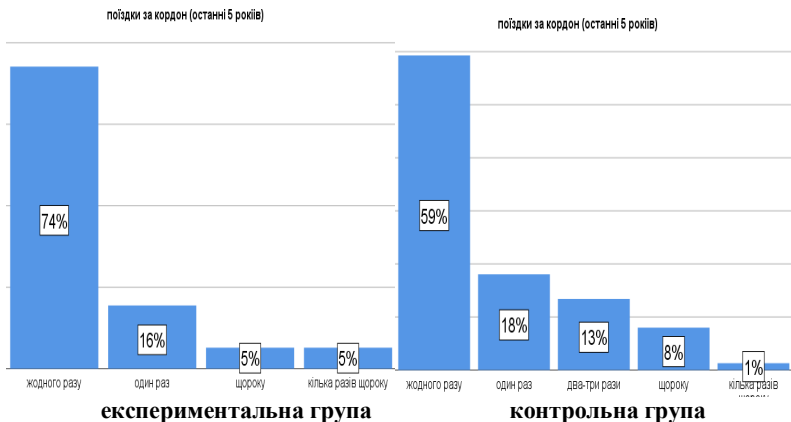
Словесно-логічне мислення є більш абстрактним когнітивним феноменом, порівняно з наочно-образним. Перше передбачає суттєво потужніше аналітико-критичне когнітивне функціонування, порівняно зі споглядально-констатувальним режимом наочно-образного мислення. Словесно логічне мислення – швидке, активне та евристичне, наочно-образне – порівняно повільне, пасивне, проте більш переконливе (еволюційно ця форма мислення з'явилась значно раніше). Можливість оперативного обговорення контенту в телеграмі ще більше сприяє критичному аналізу. Інтерактивна інертність на ютуб мимовільно зсуває акцент з пізнавально-допитливого в сторону споглядально-оціночного.

Викладені особливості, на нашу думку, є надзвичайно важливими для їх врахування під час підбору форм та методів соціально-виховної роботи з колаборантами. Так, корисним та показовим у цьому плані є досвід кількох вітчизняних громадських ініціатив щодо дерадикалізації російських військовополонених. Поряд з лекціями про «відсутність в Україні нацистів» цим «людям» просто пропонують подивитися відеозаписи звірств їх колег на окупованих територіях, результатів обстрілів об'єктів громадської інфраструктури тощо.

Звісно, що найбільш ефективним для соціально-виховного впливу є поєднання різних форм мислення на тлі безпосереднього досвіду переживання людиною тих або інших життєвих ситуацій. Режим присутності, так би мовити, всередині або в епіцентрі цього *нового* досвіду, очевидно, є безальтернативним засобом розширення ціннісного простору людини.

Опосередковано про це свідчить порівняння частоти зарубіжних подорожей респондентів (рис. 4). Колаборанти статистично достовірно рідше виїжджали за кордон, порівняно з працівниками пробації (U-критерій Манна-Уїтні, $p = 0,038$). Отже, пробація колаборантів мала би передбачати персональний безпосередній досвід їх ціннісного виходу за звичні ціннісні кордони («світоглядні подорожі»). Найбільш простим і ефективним, на нашу думку, є залучення суб'єктів пробації до широкого спектра суспільно-патріотичних ініціатив. Важливо, щоб це відбувалось на тривалій основі. Оскільки для

збільшення ціннісних горизонтів у колаборантів повинні з'явитись, зазнати розвитку та набуті життєвої цінності стали людські стосунки «з не своїми» або «з інакшими».

Рис. 4. Порівняння частоти подорожей за кордон, крім пострадянських країн (складено автором)

Змістовні особливості зазначеної «інакшості» представлено на рис. 5. Ставлення респондентів до представників різних соціальних категорій вимірювалось за допомогою шкали: 0 – негативно (не схвалюю); 1 – ніяк не ставлюся (мені байдуже); 2 – з розумінням (у кожного свої обставини); 3 – позитивно (підтримую). А саме, респондентами оцінювались інші громадяни України, які:

1. Захищають Україну від російської агресії.
2. Добровільно допомагають захисникам України.
3. Заперечують факт російської агресії та вважають, що йдеться про «звільнення України від нацистів, бандерівців тощо».
4. Добровільно допомагають російським військам або окупаційній владі.
5. Вимушено допомагають російським військам або окупаційній владі.
6. Публічно підтримують російське вторгнення в Україну.
7. Залишають Україну та переїжджають у Білорусь або РФ.
8. Залишають Україну та переїжджають в інші країни.
9. Уникають мобілізації в ЗСУ та інші військові формування.

10. Публічно виявляють патріотичну проукраїнську позицію.
11. Публічно демонструють симпатію щодо Росії або ідей «руського миру».

Сірим позначено позиції, де відсутні статистично достовірні відмінності. Червоним – суттєве переважання ставлення колаборантів, синім – працівників пробації (U-критерій Манна-Уїтні, $p \leq 0,001$). Як бачимо, структура відповідей є загалом очікуваною. Оптимістичним є у цілому позитивне ставлення колаборантів до захисників України та особливо волонтерів. Адже залучення суб'єктів пробації до волонтерського руху дозволить, перш за все, подолати ціннісну «короткозорість». І вже через це виправити (деерадикалізувати) ставлення, позначене червоним кольором у гістограмі (рис. 5).

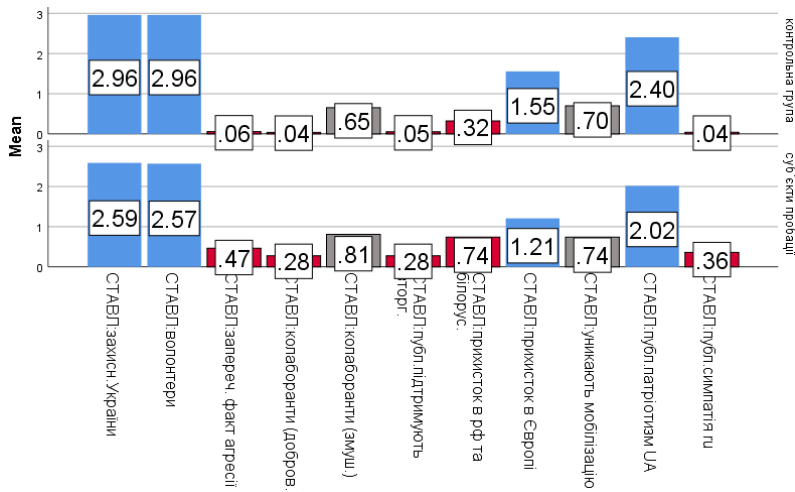

Рис. 5. Порівняння ставлення респондентів до різних соціальних категорій (складено автором)

Наступний логічний крок проведеного дослідження – аналіз самооцінок колаборантів щодо мотивів скоєного ними злочину. Частотний розподіл відповідей наведено в табл. 1, розподіл за рейтингом середніх показників – у табл. 2.

Таблиця 1 – Самооцінки колаборантів щодо їх мотивів, частка респондентів у % (складено автором)

	1. Загроза моєму життю та/або здоров'ю																	
	2. Погрози життю та/або здоров'ю моїм рідним (близьким)																	
	3. Матеріально-фінансовий тиск на мене та/або моїх рідних (близьких)																	
	4. Проста потреба годувати себе та/або підкуватися про інших																	
	5. Я вважав, що у країні відбулись незворотні зміни і потрібно якимось нагадувати життя далі																	
	6. Я наслідував приклад (дослухався порад) знайомих мені людей																	
	7. Я довірився інформації з телебачення																	
	8. Я довірився інформації в ЗМІ та/або інтернеті																	
	9. Я вчинив так, як на той час мені підказувала моя совість, мої погляди																	
	10. Я вирішив, що це нова сторінка мого життя і потрібно скористатися цією можливістю																	
	11. З'явилися нові можливості заробити (зробити кар'єру, вирішити важливі для мене питання)																	
	12. Я не усвідомлював, що я роблю. В мене була хибна або недостатня інформація щодо																	
	13. Це була випадковість. Так склалася обставина, незалежно від мого бажання																	
	14. Мене підставила інша особа (особи)																	
Такого не було	75.9	82.8	94.8	89.7	67.2	89.7	75.9	63.8	62.1	94.8	0.0	39.7	34.5	70.7				
Частково було так	8.6	8.6	3.4	6.9	22.4	5.2	15.5	25.9	25.9	1.7	0.0	27.6	25.9	12.1				
Саме так і було	15.5	8.6	1.7	3.4	10.3	5.2	8.6	10.3	12.1	3.4	0.0	32.8	39.7	17.2				

Таблиця 2 – Рейтинг самооцінок колаборантів щодо їх мотивів за критерієм середніх показників, у порядку зменшення (складено автором)

Рейтинг	Самооцінка мотиву	Відповідник у табл. 1	Середнє
1	Це була випадковість. Так склалася обставина, незалежно від мого бажання.	13	1,05
2	Я не усвідомлював, що я роблю. В мене була хибна або недостатня інформація щодо подій навколо.	12	0,93
3	Я вчинив так, як на той час мені підказувала моя совість, мої погляди.	9	0,50
4	Мене підставила інша особа (особи).	14	0,47
5	Я довірився інформації в ЗМІ та/або інтернеті.	8	0,47

Закінчення табл. 2

1	2	3	4
6	Я вважав, що у країні відбулись незворотні зміни і потрібно якось налагоджувати життя далі.	5	0,43
7	Загроза моєму життю та/або здоров'ю.	1	0,40
8	Я довірився інформації з телебачення.	7	0,33
9	Погрози життю та/або здоров'ю моїм рідним (близьким).	2	0,26
10	Я наслідував приклад (дослухався порад) знайомих мені людей.	6	0,16
11	Проста потреба годувати себе та/або піклуватися про рідних (близьких).	4	0,14
12	Я вирішив, що це нова сторінка мого життя і потрібно скористатися цією можливістю.	10	0,09
13	Матеріально-фінансовий тиск на мене та/або моїх рідних (близьких).	3	0,07
14	З'явилися нові можливості заробити (зробити кар'єру, вирішити важливі для мене питання).	11	> 0,01

Контрольна група теж оцінювала ймовірні, на їх думку, мотиви колаборантів. Це дало можливість порівняти самооцінки колаборантів з відповідними очікуваннями (передбаченнями) працівників пробації (рис. 6).

Сірим відмічені позиції, за якими статистично достовірних відмінностей немає, тобто працівники в цих випадках правильно сприймають мотивацію суб'єктів. Червоним – працівники достовірно недооцінюють внесок мотивів, синім – суттєво переоцінюють мотиваційну вагу чинників (U-критерій Манна-Уїтні, $p \leq 0,005$).

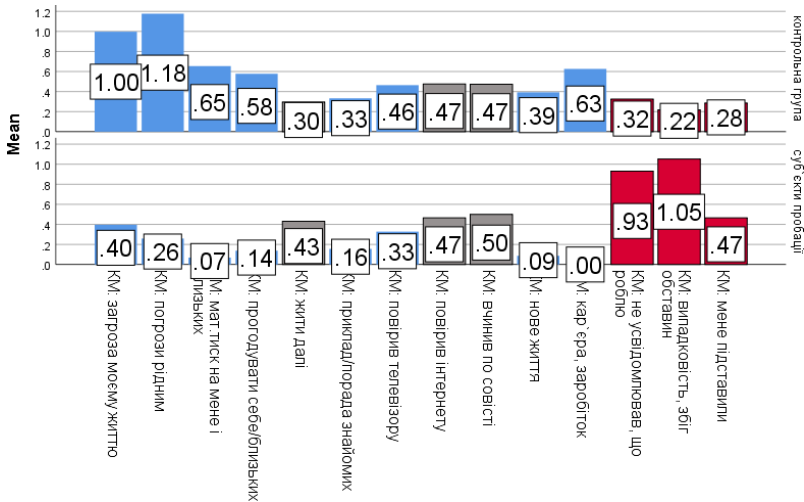

Рис. 6. Порівняння самооцінок колаборантів та очікувань працівників пробації щодо мотивів злочину (складено автором)

Результати порівняння красномовно вказують на те, що з працівниками пробації доцільно проводити заходи психологічної підготовки до роботи з суб'єктами пробації. Зокрема, роз'яснювати викладені особливості мотивації колаборантів (рис. 6).

Висновки. Таким чином, ми можемо виділити кілька ключових висновків та спостережень:

Використання соцмереж та телебачення. Наше дослідження виявило, що колаборанти використовують соцмережі та телебачення значно рідше, порівняно з працівниками пробації. Особливо вони неактивно користуються соцмережами, що може свідчити про обмеженість їхнього інформаційного простору.

Спрямованість вибору інформаційних джерел. Колаборанти та працівники пробації відрізняються у виборі інформаційних джерел. Колаборанти частіше використовують телеграм, тоді як працівники пробації надають перевагу ютубу. Це може вказувати на різні когнітивні стилі та сприйняття інформації між цими групами.

Вплив інформаційного середовища на мислення. Соцмережі, такі як телеграм, можуть активувати словесно-логічне мислення, тоді як відеоконтент, як у ютубі, сприяє наочно-образному мисленню. Ця різниця може впливати на спосіб, яким суб'єкти сприймають і обробляють інформацію.

Потреба у розширенні ціннісного простору. Дослідження показало, що колаборанти рідше виїжджали за кордон, порівняно з працівниками пробації. Це може вказувати на необхідність залучення колаборантів до суспільно-патріотичних ініціатив та сприяння їхньому безпосередньому досвіду ціннісного розширення.

Загалом наші дослідження вказують на важливість врахування когнітивних та мотиваційно-ціннісних особливостей суб'єктів пробації під час розробки програм реабілітації та ресоціалізації для колаборантів. Поєднання різних форм мислення та врахування їхнього інформаційного середовища може сприяти більш успішній реабілітації та ресоціалізації цієї групи осіб.

Список використаних джерел

1. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК. ГО «Вектор прав людини». Київ, 2022. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>.

2. Кузнецов В., Сийплові М. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 18 (70). С. 381–388. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61>.

3. Берднік І. В., Головка М. Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. № 15 (2). С. 156–162. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.22>.

4. Кузьменко О. В. Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2 (1). С. 336–339.

5. Матюшенко О. І. Проблемні питання позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за колабораційну діяльність. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 11;1 (17). С. 110–119.

6. Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за Кримінальним кодексом України. *Інформація і право*. 2022. № 27 (2 (41)). С. 99–115.

7. Зайцев О. В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014–2022 років). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023. № 31;2(78). С. 174–179.

8. Перепеліцина С. Д. Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 17 травн. 2023 р.). Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 415–418.

9. Armstrong J. A. Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. *The Journal of Modern History*, 1968. № 40 (3). P. 396–410. URL: <http://www.jstor.org/stable/1878147>.

10. Borovyk M. Collaboration and Collaborators in Ukraine During the Second World War: Between Myth and Memory. In: Grinchenko, G., Narvselius, E. (eds) *Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, Cham*, 2018. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-66496-5_12.

11. Connelly J. Why the Poles Collaborated So Little—And Why That Is No Reason for Nationalist Hubris. *Slavic Review*. 2005. № 64 (4). P. 771–781.

12. Dethlefsen H. Denmark and the German occupation: Cooperation, negotiation or collaboration? *Scandinavian Journal of History*. 1990. № 15:1-2. P. 193–206.

13. Greene D. Racial motivations for French collaboration during the Second World War: Uncovering the memory through film and memoirs. Clemson University ProQuest Dissertations Publishing, 2008.

14. Kapralski S. Collaboration and the Genocide of Roma in Poland. In: Grinchenko, G., Narvselius E. (eds) *Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, Cham*, 2018. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-66496-5_9.

15. Lemmes F. Collaboration in wartime France, 1940–1944, *European Review of History: Revue européenne d'histoire*. 2008. № 15:2. P. 157–177.

16. Marples D.R. *Wartime Collaboration in Ukraine: Some Preliminary Questions and Responses*, 1992.

17. Varley K. Entangled Enemies: Vichy, Italy and Collaboration. In: Broch, L., Carrol, A. (eds) France in an Era of Global War. 2014. P. 1914–1945. Palgrave Macmillan, London. URL: https://doi.org/10.1057/9781137443502_9.

18. Shymko V. Social-demographic and personality traits survey of convicted pro-russian collaborationists. Harvard Dataverse, 2022. URL: <https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV>.

References

1. Kravchuk, O. and Bondarenko, M. (2022), "Collaborative activity: analysis of the new Article 111-1 of the Criminal Code", NGO "Human Rights Vector", Kyiv, available at: <http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>.

2. Kuznietsov, V. and Syploky, M. (2022), "Criminal liability for collaborative activity as a new challenge today", *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: law*, No. 18 (70), pp. 381–388, available at: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.61>.

3. Berdnik, I. V. and Holovko, M. B. (2022), "The main guidelines for distinguishing collaborative activities from related criminal offenses", *New Ukrainian law*, No. 15(2), pp. 156–162, available at: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.22>.

4. Kuzmenko, O. V. (2022), "Peculiarities of forensic characteristics of collaborative activity", *Analytical and comparative jurisprudence*, No. 2 (1), pp. 336–339.

5. Matiushenko, O. I. (2022), "Problematic issues of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for collaborative activities", *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, No. 11; 1(17), pp. 110–119.

6. Radutnyi, O. E. (2022), "Public appeals and objections as forms of informational collaborative activity under the Criminal Code of Ukraine", *Information and law*, No. 27 (2 (41)), pp. 99–115.

7. Zaitsev, O. V. (2023), "Collaborative activity as a type of treason (according to the materials of judicial practice of 2014–2022)", *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law*, No. 31; 2 (78), pp. 174–179.

8. Perepelytsina, S. D. (2023), "Problems of bringing to criminal responsibility for collaborative activities", *Actual problems of modern science in the research of young scientists, cadets and students : materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Vinnytsia, 17 May, 2023)*, Kharkiv National University of Internal Affairs, Vinnytsia, pp. 415–418.

9. Armstrong, J. A. (1968), "Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe", *The Journal of Modern History*, No. 40 (3), pp. 396–410, available at: <http://www.jstor.org/stable/1878147>.

10. Borovyk, M. (2018), "Collaboration and Collaborators in Ukraine During the Second World War: Between Myth and Memory" / in Grinchenko, G., Narvselius, E. (Eds.), *Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory*, *Palgrave Macmillan Memory Studies*. Palgrave Macmillan, Cham, available at: https://doi.org/10.1007/978-3-319-66496-5_12.

11. Connelly, J. (2005), "Why the Poles Collaborated So Little—And Why That Is No Reason for Nationalist Hubris", *Slavic Review*, No. 64 (4), pp. 771–781, available at: doi:10.2307/3649912.

12. Dethlefsen, H. (1990), "Denmark and the German occupation: Cooperation, negotiation or collaboration?" *Scandinavian Journal of History*, No. 15:1–2, pp. 193–206, available at: DOI: 10.1080/03468759008579197.

13. Greene, D. (2008), *Racial motivations for French collaboration during the Second World War: Uncovering the memory through film and memoirs*, Clemson University ProQuest Dissertations Publishing.

14. Kapralski, S. (2018), "Collaboration and the Genocide of Roma in Poland" / in Grinchenko, G., Narvselius E. (Eds.), *Traitors, Collaborators and Deserters in Contemporary European Politics of Memory*, *Palgrave Macmillan Memory Studies*. Palgrave Macmillan, Cham, available at: https://doi.org/10.1007/978-3-319-66496-5_9.

15. Lemmes, F. (2008), "Collaboration in wartime France, 1940–1944", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, No. 15:2, pp. 157–177, available at: DOI: 10.1080/13507480801931093.

16. Marples, D. R. (1992), *Wartime Collaboration in Ukraine: Some Preliminary Questions and Responses*.

17. Varley, K. (2014), *Entangled Enemies: Vichy, Italy and Collaboration* / in Broch, L. and Carrol, A. (Eds.), *France in an Era of Global War*, Palgrave Macmillan, London, pp. 1914–1945, available at: https://doi.org/10.1057/9781137443502_9.

18. Shymko, V. (2022), "Social-demographic and personality traits survey of convicted pro-russian collaborationists", *Harvard Dataverse*, available at: <https://doi.org/10.7910/DVN/QGCQIV>.

UDC 159.923.33

DOI 10.32755/sjeducation.2023.02.269

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF INDIVIDUAL' SOCIAL ACTIVITY IN FOREIGN THEORIES AND CONCEPTS

Ostopolets Iryna, PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department of Psychology,
*Melitopol State Pedagogical University named
after Bohdan Khmelnytskyi*
(59 Naukovyvo Mistechka Street, Zaporizhzhia, 69017, Ukraine,
e-mail: irinaostopolets@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-7315-2062;

Mannapova Kateryna, PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department of Sociology and Psychology,
Kharkiv National University of Internal Affairs
(27 Lev Landau Avenue, Kharkiv, 61000, Ukraine,
e-mail: e.mannapova@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-3754-4637;

Radjabova Sabina, PhD in Psychology,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology,
Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi
(81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine,
e-mail: ssabinarad@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-6565-621X

The article is devoted to the theoretical analysis of the phenomenon of social activity. Since activity affects various aspects of an individual's life and the functioning of society as a whole, is an indicator of social adaptation and integration of an individual into society, the study of this problem is very relevant.

The paper analyses foreign theories and concepts that raised the problems of studying the factors, conditions and factors that influence the social activity of an individual, determine its emergence and development. In particular, the scientific works of S. Freud, A. Adler, C. Jung, E. Erikson, K. Levin, A. Maslow, C. Rogers, C. Horney and others representing psychodynamic, behaviourist, humanistic, cognitive trends in psychology are studied.

It is proved that the phenomenon of social activity is a complex personal formation, which is determined and regulated by a set of attitudes, ideas, beliefs, habits, behavioural stereotypes that are implemented in the process of interaction in the social sphere, are related to activities in society and allow the individual to successfully adapt and make transformations, the level of formation of which determines the self-actualisation and social behaviour of the individual for the purpose of self-realisation.

The value of the theoretical analysis is that it is based on the study of primary sources of psychologists, representatives of foreign theories and concepts.

The paper outlines the prospects for further research of the problem, which is to study social activity in different socio-cultural, ethnic and historical contexts and to identify age and gender differences, factors that determine it.

Key words: *activity, social activity, socialisation, self-actualisation.*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЗАРУБІЖНИХ ТЕОРІЯХ І КОНЦЕПЦІЯХ

Остополець Ірина Юріївна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

(69017, Україна, м. Запоріжжя, вул. Наукового містечка, 59,

e-mail: irinaostopolets@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-7315-2062;

Маннапова Катерина Робертівна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціології та психології,

Харківський національний університет внутрішніх справ

(61000, Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27,

e-mail: e.mannapova@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-3754-4637;

Раджабова Сабіна Шаїдівна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри педагогіки і психології,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

(18031, Україна, м. Черкаси, бульв. Шевченка, 81,

e-mail: ssabinarad@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-6565-621X

Стаття присвячена теоретичному аналізу феномена соціальної активності. Оскільки активність впливає на різні аспекти життя особистості і функціонування суспільства загалом, є показником соціальної адаптації та інтеграції індивіда в суспільство, вивчення означеної проблеми дуже актуальне.

Проаналізовані зарубіжні теорії і концепції, в яких порушувалися проблеми вивчення чинників, умов і факторів, що впливають на соціальну активність особистості, зумовлюють її виникнення і розвиток. Зокрема, вивчено наукові праці З. Фрейда, А. Адлера, К. Юнга, Е. Еріксона, К. Левіна, А. Маслоу, К. Роджерса, К. Хорні та ін., які представляють психодинамічний, біхевіористський, гуманістичний, когнітивний напрямки у психології.

Доведено, що феномен соціальної активності є складним особистісним утворенням, яке визначається й регулюється комплексом установок, уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в процесі

взаємодії в соціальній сфері, пов'язані з діяльністю в соціумі та дозволяють особистості успішно адаптуватися і здійснювати перетворення, рівень сформованості яких визначає самоактуалізацію та соціальну поведінку особистості з метою самореалізації.

Цінністю теоретичного аналізу стало те, що він зроблений на основі вивчення періоджерел психологів, представників зарубіжних теорій і концепцій.

Означено перспективи подальшого дослідження проблеми, які полягають у вивченні соціальної активності в різних соціокультурних, етнічних та історичних контекстах та визначенні вікових і гендерних відмінностей, факторів, що її зумовлюють.

Ключові слова: *активність, соціальна активність, соціалізація, самоактуалізація.*

Statement of the problem. Modern society is marked by a number of important and complex transformations in virtually all its spheres. These transformations are determined by such key factors as rapid technical and technological development, globalisation, demographic changes, environmental problems, as well as political and economic transformations. All these aspects affect the role and functions of the individual in the modern world. In this regard, the problem of social activity of the individual acquires a special significance.

Social engagement is a complex phenomenon that reflects an individual's ability and willingness to interact with communities, societies, organisations, societies, etc., to actively participate in various activities and processes, including civil and political activities, volunteering, participation in social and cultural initiatives, as well as interaction with other members of society through various forms of communication. This activity affects various aspects of an individual's life and the functioning of society as a whole, because: first, it is an indicator of social adaptation and integration of an individual into society. A person who demonstrates a high level of social activity is able to adapt more effectively to social norms, values and requirements determined by the social environment. Secondly, social activity contributes to the psychological well-being and stability of the individual. Interaction with other people, participation in social events and volunteer work contribute to the formation of self-esteem and other personality traits, as well as the development of emotional and volitional sphere, beliefs, motives, civ-

ic position, etc. Thirdly, social activity is fundamental to the development of civil society and responsibility towards it. Participation in public activities and contributing to solving social problems foster a sense of civic belonging and responsibility for the well-being of their society, their country, and the global universe.

In general, social activity is a key aspect of the functioning of a modern individual in society and affects their social, psychological and cultural integration, as well as the development of civil society and responsibility towards it.

Analysis of recent research and publications. Identifying the aspects of the general problem to which this article is devoted that have not been previously identified. The problem of social activity is a research topic for many scholars. It has been raised in the works of A. Adler, B. Bandura, J. Piaget, F. Zimbardo, E. Erikson, K. Levin, A. Maslow, S. Milgram, K. Rogers, and others. Domestic scholars O. Bilash, D. Bandurka, Y. Gladka, M. Karamushka, S. Kovbas, A. Levytskyi, V. Liashko, M. Popov, S. Stashenko, O. Stepanenko, and others also devoted their research to it. However, in our view, the definition of theoretical foundations and analysis of social activity as a psychological phenomenon has not been sufficiently developed, which is the purpose of our work.

The aim of the article is to clarify the essence and content of social activity of a personality as a psychological phenomenon based on the analysis of foreign psychological theories and scientific concepts.

Various scientific approaches exist to the study of the problem of social activity of an individual, but this paper will focus on the psychological one, according to which social activity is understood as a state, a quality based on the needs and interests of an individual, and exists as an internal readiness for action aimed at transforming various spheres of activity and the subjects involved. Thus, social activity exists in two manifestations - as a personal quality and a form of activity.

Considering the concept of social activity and its components, it should be noted that it is closely interconnected with such definitions as «activity», «communication», «social re-

sponsibility», «life position», «social duty», «social adaptation», «socialisation».

Before we proceed, it is important to make a small digression, drawing attention to the psychoanalysis of Sigmund Freud, the originality of certain psychological judgements and justifications, attention to the biological and sexual emphasis in the development of personality and its existence, which became the socially active impetus that contributed to the further, more advanced development of the social perspective of the personality's mental world, the social activity of its subjective sphere, and the basis of theoretical positions of the development of modern personality psychology. (Freud S., 1917) Thus, in his theory of personality, S. Freud distinguished three components: «Id», «Ego» and «Super-Ego». The «Id» is the most primitive aspect of the psyche, associated with immediate desires and needs. The «Ego» is responsible for rational thinking and regulating the desires of the «Id». The «Super-Ego» represents the norms, values and moral standards that an individual sees in society. This part of the personality can influence social activity through internal moral conflicts and a sense of responsibility to society.

From the point of view of theoretical substantiation of the phenomenon of social activity, the concepts of «social interest», «lifestyle» and «creative self» proposed by A. Adler seem useful to us. (Adler A., 1956) He stated that individual psychology considers and studies the individual as an individual included in society. It is impossible to consider and study a person in isolation from it. (Adler A., 1964) A. Adler stated that society and the individual should not be in confrontation (as in Freud), but in harmony of unification, interaction, and cooperation. «We can only succeed if we have a sincere interest in the other» (Adler A., 1929; p.340).

The idea of a person's active pursuit of perfection within his or her life is optimistic and consistent with philosophical traditions, in particular the historically confirmed fact of consistent complication and improvement of the organisation of life. In this context, life is interpreted as a continuous process

of growth and development, where activity is seen as one of the forms of existence of matter and social function of a person. Creative manifestations, such as creative activity, are seen as the highest level of individual human activity.

This position is supported not only by philosophical considerations, but also by scientific observations that show how individuals, relying on their abilities and knowledge, constantly strive to reach new heights and improve their capabilities. In this context, social activity and creativity are seen as manifestations of this relentless movement towards improvement in various spheres of life and society.

The theory of Carl Jung draws attention to the «psychological types» and the archetype «persona» (Jung C., 1968) identified by the author. According to these concepts, social activity is viewed as a system of roles that an individual takes on in accordance with social expectations. However, this activity is not focused on concealing one's true self, but rather on creating a community with others and establishing interaction. Thus, social activity is seen as a means of positive interaction between the individual and the social environment. It helps a person to express their individuality in the process of interaction with society. C. Jung wrote: «The way that is supported by experience will be your own, that is, the true expression of your individuality». (Jung C., 1968; p.83)

From this perspective, social activity is seen as a creative means of guiding the development of individuality. This process takes place in the context of Carl Jung's identification of the importance of such mental functions as thinking, feeling and intuition.

The general social aspect of the formation of the phenomenon of social activity can be traced to some extent in the sociocultural theory of personality by K. Horney. (Horney K., 1950) Despite the fact that her theory is based on a biological basis, among many provisions, the author emphasises the crucial importance of the social environment and interpersonal relations between the individual and the environment (satisfaction of the

need for security, etc.) as the main factors of mental development of the individual.

Based on the theoretical positions put forward by K. Horney, we can state the following: if we foster confidence, purposefulness, perseverance of the individual from childhood, thanks to a favourable social environment, positive interpersonal interaction (emotional support), we can form social activity, which will later determine the life strategy that enables the self-realisation of the «real me» and, accordingly, the «potential me».

Following Carl Jung, Erik Erikson develops approaches to personality research that take into account the importance of the influence of the social environment on the development and formation of the personality. Erik Erikson's great contribution is the theory of psychosocial stages of personality development. (Erikson E., 1959)

E. Erikson's research highlights the idea that from childhood it is necessary to direct the development of positive modalities and personality traits through the influence of the social environment. This environment acts as a basis for the formation of the internal map of the personality's world, determines the formation of its basic life principles and strategies, determines the active or passive nature and, in general, is a manifestation of the personality's social activity.

This approach suggests that interaction with the world around us plays an important role in the formation of a personality and its social activity.

The theory of «social learning» by A. Bandura, which is based on learning through observation of models, is important for understanding the essence of the phenomenon of social activity of a person. This theoretical position of A. Bandura is multicomponent and combines elements of learning theory and cognitive theories of motivation. The concept of learning in the context of this theory refers not only to the process of acquiring knowledge, but also to education, as it includes the creation of individual experience in the terms of behavioural regulation. (Bandura A., 1989)

According to A. Bandura, behaviour is determined by the desire for results that can be predicted. These results include not only positive references from other people, but also internal self-reinforcement, which depends on the personal norms, principles, and values that guide the individual's behaviour. Thus, this approach indicates that a person's social activity is largely determined by their ability to observe others and reproduce certain types of behaviour based on observations. Internal motives and standards play an important role in regulating this social activity (Bandura A., 1989).

Addressing the problem of social activity in the context of personal integrity is an important aspect, in particular in reflecting the strategic focus of Gestalt psychology, which includes the observations and ideas of prominent representatives of this school, such as M. Wertheimer, K. Koffka, W. Keller, K. Levin and others.

This psychological paradigm is remarkable in the sense that it considers personality as a holistic system in which all components are interconnected and interdependent. According to K. Koffka, «the whole cannot be split into separate elements, because in this case it ceases to exist». (Koffka K., 1909, p. 23) Thus, Gestalt psychology considers the personality as a single integral system, where social activity is one of the aspects of personal integrity.

Interesting are the studies of K. Levin, who proceeded from the assumption that intention and need form the basis of human activity in its various manifestations. The direction of a person's activity is determined by the resolution of the internal contradiction between different needs. Within his theory, known as the «theory of dynamic personality», he tried to resolve this internal conflict with the help of the concept of «psychological field», which he considered as a necessary aspect in situations where this confrontation becomes relevant. It should be noted that within this concept, each object is analysed not in terms of its physical properties, but in terms of its relation to the subject's needs.

As we can see, expressing the unity of the individual with the environment in the concept of «living space» as an expectation of dreams about the future and the past, which in general constitutes the present, K. Levin emphasises that «living space» is a determining factor in the emergence of human social activity. (Levin K., 1951)

The problem of forming social activity is most inherent in the positions of the ideas and provisions put forward by representatives of humanistic psychology, including C. Rogers, A. Maslow, G. Allport, S. Buller and others. In terms of considering the essence of social activity, we believe that the following concepts are appropriate and theoretically justified: the concept of the hierarchy of needs and motivation of the individual by A. Maslow (Maslow A.H., 1968), the fully functioning person by C. Rogers (Rogers C.R., 1961) and, to some extent, the proprium by G. Allport (Allport G.W., 1968).

According to A. Maslow's theory of self-actualisation, it is necessary to satisfy the dominant needs at a particular stage of personality development as a guarantee of awareness of higher-order needs, their participation in the motivation of the individual and their further development and self-realisation.

A similar concept is that of G. Allport, who emphasises that proprium is a positive and creative characteristic that encourages self-development and personal growth. (Allport, G., 1937) It is a property of human nature that unites all aspects of personality development and promotes inner unity. However, it is important to keep in mind that only the consistent development of the seven aspects of proprium leads to the highest stage – self-awareness and the formation of the personal «I».

Following the theory of C. Rogers, one of the leading psychologists and psychotherapists of the twentieth century, a person has a certain inner need for self-actualisation that determines the behaviour and development of the individual. The term «self-actualisation» refers to the process by which a person strives to maximise their potential and become the «best version of themselves». The main idea of C. Rogers is that each person has internal resources and potential for self-realisation,

but it is important to create a favourable environment, appropriate conditions where this potential can be revealed. One of the key conditions is the awareness and expression of one's inner feelings and experiences. The concept of «full functioning» in this context means that a person should be active, take initiative, be creative in their activities and choices of behaviour. This also includes the ability to listen to one's inner feelings and intuition, to use them as an important factor in making decisions and achieving one's goals.

Thus, from the point of view of Carl Rogers, the tendency towards self-actualisation includes the desire to live a rich and fulfilling life, being active and creative, taking into account inner feelings, intuition, etc. as important factors in decision-making and building one's own life scenario.

Thus, the desire of foreign psychologists to explore the full personal potential of a person, to promote his or her full, rich life-creativity, with full awareness of who a person can become through their own activity, was obvious.

Conclusion. The phenomenon of social activity is a complex personal formation, which is determined and regulated by a set of attitudes, ideas, beliefs, habits, stereotypes of behaviour that are implemented in the process of interaction in the social sphere, are related to activities in society and allow the individual to successfully adapt and make transformations, the level of formation of that determines the self-actualisation and social behaviour of the individual with the aim of self-realisation.

We consider the study of social activity in different socio-cultural, ethnic and historical contexts to be a promising way to investigate this issue. This will help to understand how social activity is expressed and developed in different groups and communities. It may be of interest to study age and gender differences in social engagement and the factors that determine it.

References

1. Adler A. (1929), *The science of living*, Greenberg, New York.
2. Adler A. (1956), *The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selection from His Writings*, Basic Book, New York.
3. Adler A. (1964), *Superiority and Social Interest: A collection of later writings*, Northwestern University Press, Evanston.
4. Allport G. (1937), *Personality: A Psychological Interpretation*, Henry Holt, New York.
5. Allport G. W. (1968), *The person in psychology: Selected essays*, Boston Beacon Press.
6. Bandura A. (1989), "Regulation of cognitive processes perceived self-efficacy", *Developmental Psychology*, No. 5, pp. 729–735 (Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, No. 44, pp. 1175–1184).
7. Erikson E. (1959), "Identity and the life cycle: Selected papers", *Psychological Issues*, No. 1, pp. 1–171.
8. Freud S. (1917), *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*, Leipzig; H. Heller, Wien.
9. Horney K. (1950), *Neurosis and Human Growth*, Norton, New York.
10. Jung C. (1968), *Analytical psychology: Its theory and practice (The Tavistock Lectures)*, Pantheon, New York.
11. Koffka K. (1909), "Experimental-untersuchungen zur Lehre vom Rhythmus", *Zeitschrift für Psychologie*, No. 52, pp. 1–109.
12. Levin K. (1951), *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. Harper.
13. Maslow A. H. (1968), *Toward a of psychology being* (2nd ed), Van Nostrand, New York.
14. Rogers C. R. (1961), *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*, Houghton Mifflin, Boston.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 2 (11)**

Відповідальні за випуск	Аніщенко В. О., Шмельова Р. І.
Редактори літературні	Сила Л. М., Махотко О. П.
Комп'ютерна верстка і макетування	Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 28.11.2023 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 16,28.
Тираж 100 пр. Зам. № 115/23.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.